

Sh.R.Xolmo‘minov,
M.Z.Kalanova, Z.A.Djumayev

MUNITSIPAL IQTISODIYOT

65
X-72

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT
UNIVERSITETI**

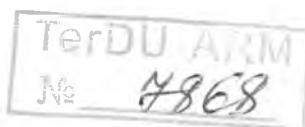
**SH.R.XOLMO‘MINOV, M.Z.KALANOVA,
Z.A.DJUMAYEV**

MUNITSIPAL IQTISODIYOT

*O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi ilmiy-
metodik birlashmalari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi kengash tomonidan
oliy va o‘quv yurtlarining talabalari uchun o‘quv qo‘llanma sifatida
tavsiya etilgan*

**O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi
Adabiyot jang‘armasi nashriyoti**

TOSHKENT – 2005

Xolmo‘minov Sh.R., Kalanova M.Z., Djumayev Z.A. Munitsipal iqtisodiyot. O‘quv qo‘llanma. — T.: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2005. 160 b.

Mazkur o‘quv qo‘llanmada mahalliy iqtisodiyotning mohiyati ochilgan, uning nazariy modeli tasvirlangan va izohlangan, mahalliy iqtisodiyot subyektlariga va ular o‘rtasidagi aloqalarga tavsif berilgan.

Mahalliy iqtisodiyotni boshqarish maqsadlaridan kelib chiqib, alohidabodmunitsipal tuzilmalarning iqtisodiy rivojlanish masalalari ko‘rib chiqilgan. O‘quv qo‘llanmaning keyingi boblarida mahalliy bozorlarning xususiyatlari va ularning faoliyat mexanizmi haqida so‘z yuritilgan.

O‘quv qo‘llanma materiallari O‘zbekistondagi qonun hujjatlari va an‘analardan kelib chiqqan holda, ilg‘or xorij tajribasini o‘rganishga asoslangan.

Qo‘llanmaning oxirgi boblarida bozor islohotlarni chuqurlashtirish sharoitida mahalliy iqtisodiyotni tartibga solish mexanizmini takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari ochib beriladi.

Har bir bobga ta‘lim oluvchilarga yordam beradigan uslubiy materiallar (muhokama va nazorat qilish uchun savollar, shuningdek asosiy adabiyotlar ro‘yxati), shuningdek, qo‘llanmaning so‘ngida adabiyotlar ro‘yxati hamda atamalar lug‘ati keltirilgan.

O‘quv qo‘llanma «Iqtisodiyot (Munitsipal)» ixtisoslashuvida ta‘lim olayotgan talabalarga mo‘ljallangan bo‘lib, undan mahalliy boshqaruv sohasida band bo‘lgan xodimlar va munitsipal iqtisodiyot sohasidatadqiqot olib borilayotgan aspirantlar foydalanishi mumkin.

Ma‘sul muharrir: **A.B.Hayitov,**
TDIU «Iqtisodiyot va statistika» fakulteti dekani,
dotsent, iqtisod fanlari nomzodi.

Taqrizchilar: **B.T.Salimov,**
iqtisod fanlari doktori, professor;
A.E.Egamberdiyev,
iqtisod fanlari nomzodi, dotsent.

Ekspertlar: **B.B.Usmonov,**
TDIU o‘quv-uslubiy boshqarma boshlig‘i,
iqtisod fanlari nomzodi, dotsent;
M.R.Raximova,
TDIU «Makroiqtisodiyot» kafedrasida
dotsenti, iqtisod fanlari nomzodi.

© O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi
Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2005

Холмунинов Ш.Р., Каланова М.З., Джумаев З.А. Муниципальная экономика. Учебное пособие. — Т.: Издательство Литературного фонда Союза писателей Узбекистана. 2005. 160 с.

В учебном пособии раскрывается сущность муниципальной экономики, описана ее теоретическая модель, дана характеристика субъектам муниципальной экономики и их взаимодействию.

С учетом целей управления муниципальной экономики, в отдельной главе рассмотрены вопросы экономического развития муниципальных образований. В последующих главах учебного пособия раскрыты особенности и механизм функционирования местных рынков.

По каждому разделу учебного пособия сделаны краткие выводы, приведены списки основной литературы, что должно помочь студентам глубже изучить каждую проблему с помощью этих источников. Глоссарий предназначен для раскрытия содержания экономических терминов встречающихся в тексте данного пособия.

Пособие предназначено для студентов обучающихся по направлению «Экономика (Муниципальная)». Материалы учебного пособия могут быть использованы также специалистами, работающими в сфере местного управления и аспирантами, исследующими проблемы развития муниципальной экономики.

Ответственный редактор: **А.Б.Хайитов,**
декан факультета «Экономика и статистика» Ташкентского Государственного экономического университета, доцент, кандидат экономических наук.

Рецензенты: **Б.Т.Салимов,**
профессор, доктор экономических наук;
А.Э.Эгамбердиев,
доцент, кандидат экономических наук.

Эксперты: **Б.Б.Усманов,**
начальник учебно-методического управления ТГЭУ, доцент, кандидат экономических наук;
М.Р.Рахимова,
доцент кафедры «Макроэкономика» ТГЭУ, кандидат экономических наук.

Kholmuminov Sh.R. Kalanova M.Z. Djumaev Z.A. Municipal Economy. Manual. - T.: pub.LFUWU. 2005. 160 p.

In the course manual the essence of municipal economy is explained, its theoretical model is described and observed. The subjects of municipal economy and interrelations among them are characterized.

The matters of economic development with accordance of municipal economy are widely looked through in the separate chapter. The next few chapters will discuss characteristics of local markets and mechanisms of their activity.

The course manual is made on the bases of developed foreign experience, normative acts, traditions that are in the practice in the conditions of economic liberalization of Uzbekistan.

The last chapters of the manual will provide basic information on main directions of improving mechanism of local economic regulation in the conditions of deepening market reforms.

Each chapter contains methodological materials (questions for review and list of literature) that will help students to understand the course. At the end of the manual you can find the glossary.

The course manual is intended for the students majoring in "Municipal economy". The personnel currently working in the sphere of local government and graduate students researching in the field of municipal economy can also use this manual.

Responsible editor: **A.B.Hayitov,**
the dean of "Economics and statistics" faculty,
candidate of economic sciences, assoc.prof.

Reviewers: **N.H.Hakimov,**
doctor of economic sciences, prof.;
A.E.Egamberdieva,
candidate of economic sciences, assoc.prof.

Experts: **B.B.Usmonov,**
head of office of studies and methodology TSUE,
candidate of economic sciences, assoc.prof.;
M.R.Rakhimova,
"Micro and macroeconomy" chair TSUE,
candidate of economic sciences.

KIRISH

Fanni o'rganishning dolzarbligi. O'zbekiston Respublikasi mustaqillikni qo'lga kiritganidan keyin mahalliy hokimiyat organlarining o'rni va huquqiy maqomini oshirish mamlakatda demokratik va iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirishning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I. Karimov ilgari surgan oliy davlat hokimiyati organlaridan mahalliy hokimiyat organlariga, ulardan esa fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga ko'pgina vakolatlarni asta-sekin berishga yo'naltirilgan davlat kursi mahalliy boshqaruvning ahamiyatini oshiruvchi muhim shartlardan biridir. Zotan, mahalliy tuzilmalar yordamida davlat hokimiyati organlari alohida shaxslarning iqtisodiy, ijtimoiy va maishiy masalalarini hamda hududlarni mutanosib rivojlantirish muammolarini yanada samarali hal qilishni o'rganishlari lozim.

Prezident I. Karimov o'zining «Bunyodkorlik yo'lidan» asarida: «Bir tomondan, xalqimizning ko'p asrlik tarixiga va madaniyatiga, ikkinchi tomondan esa, jahonning eng ilg'or yutuqlarini o'zlashtirishga asoslangan davlat tizimi jamiyatimiz jahon hamjamiyatida haqli ravishda egallashi lozim bo'lgan o'ringa mos keladi», deb qayd etadi.

Mahalliy hokimiyat organlarining mustaqilligi va mas'uliyati darajasi ancha oshganligi mazkur organlarning rahbarlari va mutaxassislaridan mahalliy (munitsipal) iqtisodiyot va mahalliy menejmentning nazariy asoslarini yaxshi bilish talabini o'rta qo'yadi.

Munitsipal faoliyat sohasidagi boy chet el tajribasini tizimgasolmasdan, respublikadagi mahalliy tuzilmalarning ishini tashkil etish yondashuvlarini tushunib yetmasdan, shuningdek mahalliy iqtisodiyotni tartibga solishning mutlaqo yangi strategiyasini ishlab chiqmasdan yuqorida zikr etilgan murakkab muammoni muvaffaqiyatli hal qilish mumkin emas.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida islohotlarni chuqurlashtirish va iqtisodiyotni erkinlashtirish O'zbekiston Respublikasida mahalliy hokimiyat hamda mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatining samaradorligini oshirish zarur. Bu ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni tashkil etish va boshqarishni takomillashtirish, munitsipal iqtisodiyotning nazariy asoslari va amaliy jihatlarni anglab yetadigan, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashni talab etadi.

Xolmo‘minov Sh.R., Kalanova M.Z., Djumayev Z.A. Munitsipal iqtisodiyot. O‘quv qo‘llanma. — T.: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jam‘armasi nashriyoti, 2005. 160 b.

Mazkur o‘quv qo‘llanmada mahalliy iqtisodiyotning mohiyati ochilgan, uning nazariy modeli tasvirlangan va izohlangan, mahalliy iqtisodiyot subyektlariga va ular o‘rtasidagi aloqalarga tavsif berilgan.

Mahalliy iqtisodiyotni boshqarish maqsadlaridan kelib chiqib, alohida bobd munitsipal tuzilmalarning iqtisodiy rivojlanish masalalari ko‘rib chiqilgan. O‘quv qo‘llanmaning keyingi boblarida mahalliy bozorlarning xususiyatlari va ularning faoliyat mexanizmi haqida so‘z yuritilgan.

O‘quv qo‘llanma materiallari O‘zbekistondagi qonun hujjatlari va an‘analardan kelib chiqqan holda, ilg‘or xorij tajribasini o‘rganishga asoslangan.

Qo‘llanmaning oxirgi boblarida bozor islohotlarni chuqurlashtirish sharoitida mahalliy iqtisodiyotni tartibga solish mexanizmini takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari ochib beriladi.

Har bir bobga ta‘lim oluvchilarga yordam beradigan uslubiy materiallar (muhokama va nazorat qilish uchun savollar, shuningdek asosiy adabiyotlar ro‘yxati), shuningdek, qo‘llanmaning so‘ngida adabiyotlar ro‘yxati hamda atamalar lug‘ati keltirilgan.

O‘quv qo‘llanma «Iqtisodiyot (Munitsipal)» ixtisoslashuv data‘lim olayotgan talabalarga mo‘ljallangan bo‘lib, undan mahalliy boshqaruv sohasida band bo‘lgan xodimlar va munitsipal iqtisodiyot sohasidatadqiqot olib borilayotgan aspirantlar foydalanishi mumkin.

Ma’sul muharrir:

A.B. Hayitov,

TDIU «Iqtisodiyot va statistika» fakulteti dekani,
dotsent, iqtisod fanlari nomzodi.

Taqrizchilar:

B.T. Salimov,

iqtisod fanlari doktori, professor;

A.E. Egamberdiyev,

iqtisod fanlari nomzodi, dotsent.

Ekspertlar:

B.B. Usmonov,

TDIU o‘quv-uslubiy boshqarma boshlig‘i,

iqtisod fanlari nomzodi, dotsent;

M.R. Raximova,

TDIU «Makroiqtisodiyot» kafedrasida

dotsenti, iqtisod fanlari nomzodi.

Холмуминов Ш.Р., Каланова М.З., Джумаев З.А. Муниципальная экономика. Учебное пособие. – Т.: Издательство Литературного фонда Союза писателей Узбекистана. 2005. 160 с.

В учебном пособии раскрывается сущность муниципальной экономики, описана ее теоретическая модель, дана характеристика субъектам муниципальной экономики и их взаимодействию.

С учетом целей управления муниципальной экономики, в отдельной главе рассмотрены вопросы экономического развития муниципальных образований. В последующих главах учебного пособия раскрыты особенности и механизм функционирования местных рынков.

По каждому разделу учебного пособия сделаны краткие выводы, приведены списки основной литературы, что должно помочь студентам глубже изучить каждую проблему с помощью этих источников. Глоссарий предназначен для раскрытия содержания экономических терминов встречающихся в тексте данного пособия.

Пособие предназначено для студентов обучающихся по направлению «Экономика (Муниципальная)». Материалы учебного пособия могут быть использованы также специалистами, работающими в сфере местного управления и аспирантами, исследующими проблемы развития муниципальной экономики.

Ответственный редактор: **А.Б.Хайитов,**
декан факультета «Экономика и статистика» Ташкентского Государственного экономического университета, доцент, кандидат экономических наук.

Рецензенты: **Б.Т.Салимов,**
профессор, доктор экономических наук;
А.Э.Эгамбердиев,
доцент, кандидат экономических наук.

Эксперты: **Б.Б.Усманов,**
начальник учебно-методического управления ТГЭУ, доцент, кандидат экономических наук;
М.Р.Рахимова,
доцент кафедры «Макроэкономика» ТГЭУ, кандидат экономических наук.

II—mavzu. Munitsipal iqtisodiyotni obykti vapredmeti;

III-mavzu. Munitsipal boshqarishni tamoyillari;

IV-mavzu. Mahalliy mehnat bozorini boshqarish;

V-mavzu. Uy xo'jaligini boshqarish;

VI-mavzu. Ijtimoiy soha va xizmat sohasini boshqarish;

VII. Munitsipal tuzulmalarning moliyasi;

VIII-mavzu. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni boshqarish.

Munitsipal iqtisodiyot fani bo'yicha TDIU datavsiya etilgan adabiyotlar yangi bo'lib, ular 2003 yildan keyin chop etilgan nashrlardan iborat. Boshqa xorijiy universitetlarida esa tavsiya etilgan adabiyotlarning ko'pchiligi 2000 yildan oldin chop etilgan. Ularda internet saytlari ham mavjud emas. TDIU adabiyotlarida yangi zamonaviy adabiyotlar bilan birga ko'pgina saytlar, O'zbekiston Respublikasida iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida mahalliy iqtisodiyotni tartibga solishning samaradorligini oshirish yo'llari hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari va farmonlari, davlat qonunlari, qarorlari, shuningdek me'yoriy hujjatlar ham berilgan.

Har qanday yangi avlod o'quv adabiyotlarining yaratilishi, bevosita mazkur masala bo'yicha yaratilgan oldingi adabiyotlarni qiyosiy tahlil qilish va buning natijasida amaliy mulohaza yuritishi tayin. Shu jihatdan ushbu "Munitsipal iqtisodiyot" o'quv qo'llanmasini shu turdagi boshqa adabiyotlar bilan solishtirishda qiyosiy tahlildan foydalanamiz.

S.S.G'ulomov, Sh.R.Xolmo'minov, M.Z.Kalanova tahriri ostida 2004 yilda chop etilgan «Mahalliy iqtisodiyot va menejment» darsligi 12 bobdan iborat bo'lib, unda munitsipal menejmentning zamonaviy vositalari va uslublari, avvalo munitsipal tashkilotlar faoliyatini boshqarish ilmi va amaliyotini tubdan yaxshilashda hal qiluvchi rol o'ynay oladigan, mamlakatimizda munitsipal qurilishning ijtimoiy va iqtisodiy samaradorligini keskin oshirishga qodir vositalar va uslublarga qaratilgan.

Z.A.Djumayev tomonidan 2004 yilda chop etilgan «Munitsipal iqtisodiyot» o'quv qo'llanmasi 4 tabobdan iborat bo'lib, unda munitsipal iqtisodiyotning mohiyati, subyektlarining tavsiflari va nazariy modeli, mahalliy hamjamiyatlar iqtisodiy rivojlanishining mohiyati, mahalliy mehnat, sarmoya va uy-joy bozori faoliyatining xususiyatlari ifodalangan.

V.A.Kotov, S.K.Turdiyev tomonidan 2004 yilda chop etilgan «Mahalliy iqtisodiyotni tartibga solish» o'quv qo'llanmasi ham 4 ta bobdan iborat bo'lib, u O'zbekistonda amalda bo'lgan sohasidagi qonun hujjatlari va ilg'or tajribani o'rganish asosiga qurilgan.

Fan bo'yicha o'quv adabiyotlarining qiyosiy tahlili natijalari shuni

ko'rsatadiki, yuqorida keltirilgan adabiyotlardan farqli ularoq, mazkur o'quv qo'llanmada mahalliy iqtisodiyot bilan bog'liqbo'lgan barcha masalalar keng miqyosda ko'rib chiqilgan, unda Prezident farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari hamda me'yoriy hujjatlardan keng foydalanilgan. Qolaversa, unda har bir bob aniq, sodda va ravon ifoda etilgan. Bundan tashqari, o'quv qo'llanma qisqacha izohli lug'at, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashning o'ziga xos xususiyatlari, internet saytlari va qiyosiy tahlil natijalari kabi materiallar bilan boyitilgan.

oshirishga qodir o'zini o'zi boshqarish tuzilmalarining yo'qligi bilan belgilanadi. O'zbekistonda islohotlarni amalga oshirish jarayonining dastlabki bosqichida bozor munosabatlariga o'tishning maqsadlari, vazifalari va usullarini aniq ko'ruvchi ijtimoiy guruhlar mavjud emas edi. Binobarin, yuqorida qayd etib o'tganimizdek, davlat hokimiyat organlaridan mustaqil. Xalq tomonidan saylanadigan va mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal qilish natijalari uchun faqat xalq oldida hisobot beradigan (shahar va qishloq) mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari O'zbekistonda yo'q edi. Shuning uchun ham O'zbekistonda davlat bosh islohotchiga aylandi, kuchli mahalliy hokimiyat organlari yangi ijtimoiy-iqtisodiy institutlarni shakllantirish jarayonida islohotlarni muvaffaqiyatli amalga oshirishning kafolatchisi deb e'tirof etildi. Shu bilan bir vaqtda, mintaqalarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va siyosiy barqarorlikni saqlash uchun mahalliy hokimiyat va boshqaruv organlarining mas'uliyati hamda manfaatdorligini oshirish hozirgi kun talabi bo'lib qolmoqda. Shunday qilib, O'zbekistonda joylardagi mahalliy davlat hokimiyati va fuqarolar vakillik hokimiyatining tashkiliy sintezi munitsi palitetning analogi hisoblanadi.

1.2. Shaharlar munitsipal tuzilma sifatida va ularning rivojlanishi sabablari

Shaharni boshqarish, shahar xo'jaligini tashkil etish, obodonchilik muammodarini hal qilish, mahalliy aholining farovonligi va ravnaq topishini ta'minlash zarurati shaharning munitsipal tuzilma sifatidagi o'ziga xos xususiyatlarini, ularning o'sish sabablari va rivojlanishi bilan bog'liq asosiy muammolarni o'rganishni talab etadi. Mazkur vazifa mahalliy ahamiyatga molik muammolarni hal qilish uchungina emas, balki milliy iqtisodiyotni rivojlantirish uchun ham muhimdir. Rivojlanayotgan mamlakatdarda shaharlar iqtisodiy o'sish jarayoniga katta hissa qo'shadilar va yalpi milliy mahsulotning qariyb 60 % ini ta'minlaydilar. Shaharlar mulki iqtisodiy o'sishning asosiy kuchi hisoblanadi. Zotan, ular yangi korxonalar tuzilishi uchun inkubator vazifasini o'taydi, ularning hududida tovarlar, axborot, mehnat resurslari va boshqa xizmatlarni samarali ayirboshlash jarayonlari sodir bo'ladi (28).

Shuning uchun ham butun dunyoda shaharlar soni, ularning hududlari maydoni, shuningdek shaharlarda yashovchi aholi sonining o'sishi kuzatilmoqda. Bu jarayon O'zbekiston uchun ham xos. Agar 1970 yilda respublikamizda shahar aholisining soni 4,3 mln. kishini tashkil qilgan bo'lsa, 1980, 1990, 2000 va 2002 yillarda ularning soni tegishli ravishda 6,4

mln., 8,3 mln., 9 mln. va 9,4 mln. kishiga yetdi. Ya'ni, shahar aholisi soni 30 yil ichida 3 baravar ko'paydi. 2004 yilga kelib respublikada shaharlar soni 120 taga o'sdi.

Qishloq joylaridagi aholi punktlarida hayot kechirishni ta'minlash masalasi ma'lum darajada mustaqil amalga ohsa (garchand bu fikr ancha shartli xususiyatga ega bo'lsa-da), shaharlarda bu vazifani bajarish bir qator shartlarning mavjud bo'lishini talab etadi.

Mazkur shartlar ancha keng bo'lib, sanoat korxonalarining mavjud bo'lishi bilan bir qatorda, asfalt yo'llar va jamoat transporti korxonalari, suv ta'minoti va kanalizatsiya tarmoqlari, kommunal xizmat ko'rsatish korxonalari, maishiy va tibbiy xizmatlar ko'rsatuvchi, huquqiy targ'ibot va atrof-muhitni muhofaza qiluvchi korxonalar va tashkilotlarning mavjud bo'lishi lozimligini o'z ichiga oladi. Bozor infratuzilmasi subyektlari (banklar, birjalar va boshqalar)ning mavjudligi zamonaviy shaharning hayotini ta'minlash uchun ayniqsa muhimdir. Shaharlarning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatish xususiyatiga ko'ra, bu shartlar passiv shartlar hisoblanadi. Shahar hayotini ta'minlash va uni yanada rivojlantirish shahar iqtisodiyotini tashkil etish va boshqarishning samarali tizimi bo'lishini ham talab etadi. Zotan, mazkur tizim yordamida yuqorida zikr etilgan shartlar shaharlarni rivojlantirishning real omiliga aylantiriladi.

O'ziga xos ixtisoslashuv va kooperatsiyalashgan aloqalarga, sanoat korxonalari, turar joy mavzolari, ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilma tarmoqlariga ega bo'lgan alohida shaharlar boshqaruv obyektiga aylanadiki, ularning samarali faoliyat ko'rsatishiga nafaqat shu joy aholisining farovonligi, balki butun milliy xo'jalikning samaradorli ham bog'liq bo'ladi.

Barcha rivojlangan mamlakatlarning tarixi bu mamlakatlar iqtisodiyotida shaharlarning o'rni va ahamiyati ortib borayotganidan dalolat beradi. Bunday rivojlanish bir qator omillar bilan belgilanadi. Mazkur omillar jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Qishloq xo'jaligi samaradorligining oshishi;
2. Aglomeratsiya bilan belgilangan iqtisod, shu jumladan:
 - a) ishlab chiqarish hajmining o'sishidan ichki iqtisod;
 - b) manzilda joylashishdan ko'riladigan iqtisod;
 - c) ishlab chiqarish ko'lamining o'sishidan tashqi iqtisod;
3. Infratuzilmaning mavjudligi;
4. Shaharlardagi talabning ko'lamini.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi samaradorligining ortishi natijasida undagi ishchi kuchining bir qismi ozod bo'ladi. Bu ishchi kuchi sanoat va

hududiy birlikning hududiga mos tushadi (30).

Tumanlarga bo'lingan shaharlarda mazkur masalani hal qilish ancha og'ir kechadi. Shahar yagona organizm bo'lib, uni boshqarish bo'yicha funksiyalarni mustaqil qismlarga ajratish — boshqaruvning o'zini buzish hisoblanadi. Shuning uchun ham, bunday shaharlarda tumanlar mahalliy o'zini o'zi boshqarish subyekti maqomiga ega emas, balki yagona shahar xo'jaligini boshqarishning tarkibi hisoblanadi.

1-jadval

2005 yilning I yanvaridagi holatga ko'ra O'zbekiston Respublikasi viloyatlaridagi tumanlar va aholi yashaydigan punktlar aholisining soni haqida ma'lumot

Viloyatlar	Shaharlar	Qishloq tumanlari	Shahar-chalar	Qishloq va ovullar soni
Qaraqalpog'iston Respublikasi Restublikasi	12	15	16	117
Andijon viloyati	1	14	5	95
Buxoro viloyati	11	11	2	120
Jizzax viloyati	7	11	8	97
Qashqadaryo viloyati	12	14	7	145
Navoiy viloyati	7	8	11	54
Namangan viloyati	8	11	12	99
Samarqand viloyati	8	16	7	125
Surxondaryo viloyati	8	14	75	114
Sirdaryo viloyati	5	59	18	76
Toshkent viloyati	16	15	10	146
Farg'ona viloyati	9	15	7	164
Xorazm viloyati	3	10	1	100
O'zbekiston Respublikasi bo'yicha jami	120	163	113	1452

Manba: O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi

Bir yirik shahar bir nechta munitsipalitetlarga bo'linganligiga misollar jahon amaliyotida juda ko'p. Ba'zan o'zini o'zi boshqarishni amalga oshirish shaklini tanlash huquqi shaharlarning o'ziga beriladi. Jumladan, Rossiya Federatsiyasi hukumati Moskva va Sankt-Peterburg shaharlariga nisbatan shunday ish tutgan. Natijada mazkur shaharlarda yuqorida zikr etilgan masala bir-biriga mutlaqo teskari yo'nalishda hal qilindi. Moskvada mahalliy o'zini

o'zi boshqarish butun shahar miqiyosida amalga oshiriladi, shahar ichidagi tumanlarga esa mahalliy o'zini o'zi boshqarish maqomi berilmagan. Sankt-Peterburgda esa, aksincha, shahar doirasida III tamunitsipal tuzilmatashkil etilgan. Ammo mazkur yechim munitsipal tuzilmalarning chegaralarini belgilash va ayniqsa, munitsipal xo'jalikni tashkil etishda bir qator muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Qishloqda mahalliy o'zini o'zi boshqarishni rivojlantirish, qishloq tumanlariga munitsipal tuzilma deb qarash jamiyatni erkinlashtirish jarayonining eng murakkab yo'nalishi hisoblanadi. Bu yerda ham ikkita variant mavjud. Birinchi variant — qishloq tumaniga munitsipal tuzilma deb qarash. Ikkinchi variant — alohida qishloq kengashi yoki bir nechta qo'shni qishloq kengashlariga munitsipal tuzilma deb qarash. Bundahuquqiy asoslanganlik, hudud, xo'jalik hayoti, infratuzilma obyektlari va boshqa resurslarning yagonaligi nuqtai nazaridan, birinchi qarash maqsadga muvofiq (29).

Shuni ta'kidlash joizki, O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonun hujjatlarida respublika hududida munitsipalitetlar tuzish yoki mavjud ma'muriy hududiy birliklarni munitsipal tuzilmaga aylantirish nazarda tutilmagan. Bundan kelib chiqib, biz munitsipal tuzilma deganda, saylab qo'yiladigan vakillik hokimiyati organlariga, hududiy xo'jalik masalalarini hal qilish vakolatlariga, yagona moliyaviy negizga hamda davlat mulkining taqsimlanishi natijasida birlashtirilgan va amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq shakllantirilgan mulkka ega bo'lgan, o'zini o'zi boshqaruvchi hududiy-xo'jalik tuzilmasini nazarda tutamiz.

O'zbekiston Respublikasida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari va mahalliy hokimiyat organlarining faoliyati O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, Fuqarolik Kodeksi, O'zbekiston Respublikasining "Mahalliy hokimiyat organlari to'g'risida"gi Qonuni, shuningdek mahalliy hokimiyat organlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari ixtiyoridagi mulk sohasidagi maxsus huquqiy munosabatlarni hamda yer-suv, atrof-muhit, moliya va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy masalalarni tartibga soluvchi qonun hujjatlari hamda normativ-huquqiy hujjatlar bilan belgilanadi. Qo'l ostidagi hududda ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni davlat tomonidan tartibga solish ijroya hokimiyati mahalliy organlarining vakolatlariga muvofiq amalga oshiriladi. Shu bilan birga, vakillik va ijroya hokimiyati mahalliy organlarining funksiyalari hamda vakolatlari qat'iy chegaralangan. O'tish davrida hokimiyat funksiyalarini bunday taqsimlash zarurati isloh qilish vazifalarining serqamrovligi va mazkur vazifalarni mumkin qadar qisqa muddatlarda amalga

oshirishga qodir o'zini o'zi boshqarish tuzilmalarining yo'qligi bilan belgilanadi. O'zbekistonda islohotlarni amalga oshirish jarayonining dastlabki bosqichida bozor munosabatlariga o'tishning maqsadlari, vazifalari va usullarini aniq ko'ruvchi ijtimoiy guruhlar mavjud emas edi. Binobarin, yuqorida qayd etib o'tganimizdek, davlat hokimiyat organlaridan mustaqil. Xalq tomonidan saylanadigan va mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal qilish natijalari uchun faqat xalq oldida hisobot beradigan (shahar va qishloq) mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari O'zbekistonda yo'q edi. Shuning uchun ham O'zbekistonda davlat bosh islohotchiga aylandi, kuchli mahalliy hokimiyat organlari yangi ijtimoiy-iqtisodiy institutlarni shakllantirish jarayonida islohotlarni muvaffaqiyatli amalga oshirishning kafolatchisi deb e'tirof etildi. Shu bilan bir vaqtda, mintaqalarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va siyosiy barqarorlikni saqlash uchun mahalliy hokimiyat va boshqaruv organlarining mas'uliyati hamda manfaatdorligini oshirish hozirgi kun talabi bo'lib qolmoqda. Shunday qilib, O'zbekistonda joylardagi mahalliy davlat hokimiyati va fuqarolar vakillik hokimiyatining tashkiliy sintezi munitsipalitetning analogi hisoblanadi.

1.2. Shaharlar munitsipal tuzilma sifatida va ularning rivojlanishi sabablari

Shaharni boshqarish, shahar xo'jaligini tashkil etish, obodonchilik muammodarini hal qilish, mahalliy aholining farovonligi va ravnaq topishini ta'minlash zarurati shaharning munitsipal tuzilma sifatidagi o'ziga xos xususiyatlarini, ularning o'sish sabablari va rivojlanishi bilan bog'liq asosiy muammolarni o'rganishni talab etadi. Mazkur vazifa mahalliy ahamiyatga molik muammolarni hal qilish uchungina emas, balki milliy iqtisodiyotni rivojlantirish uchun ham muhimdir. Rivojlanayotgan mamlakatlarda shaharlar iqtisodiy o'sish jarayoniga katta hissa qo'shadilar va yalpi milliy mahsulotning qariyb 60 % ini ta'minlaydilar. Shaharlar mulki iqtisodiy o'sishning asosiy kuchi hisoblanadi. Zotan, ular yangi korxonalar tuzilishi uchun inkubator vazifasini o'taydi, ularning hududida tovarlar, axborot, mehnat resurslari va boshqa xizmatlarni samarali ayirboshlash jarayonlari sodir bo'ladi (28).

Shuning uchun ham butun dunyoda shaharlar soni, ularning hududlari maydoni, shuningdek shaharlarda yashovchi aholi sonining o'sishi kuzatilmoqda. Bu jarayon O'zbekiston uchun ham xos. Agar 1970 yilda respublikamizda shahar aholisining soni 4,3 mln. kishini tashkil qilgan bo'lsa, 1980, 1990, 2000 va 2002 yillarda ularning soni tegishli ravishda 6,4

mln., 8,3 mln., 9 mln. va 9,4 mln. kishiga yetdi. Ya'ni, shahar aholisi soni 30 yil ichida 3 baravar ko'paydi. 2004 yilga kelib respublikada shaharlar soni 120 taga o'sdi.

Qishloq joylaridagi aholi punktlarida hayot kechirishni ta'minlash masalasi ma'lum darajada mustaqil amalga ohsa (garchand bu fikr ancha shartli xususiyatga ega bo'lsa-da), shaharlarda bu vazifani bajarish bir qator shartlarning mavjud bo'lishini talab etadi.

Mazkur shartlar ancha keng bo'lib, sanoat korxonalarining mavjud bo'lishi bilan bir qatorda, asfalt yo'llar va jamoat transporti korxonalari, suv ta'minoti va kanalizatsiya tarmoqlari, kommunal xizmat ko'rsatish korxonalari, maishiy va tibbiy xizmatlar ko'rsatuvchi, huquqiy targ'ibot va atrof-muhitni muhofaza qiluvchi korxonalar va tashkilotlarning mavjud bo'lishi lozimligini o'z ichiga oladi. Bozor infratuzilmasi subyektlari (banklar, birjalar va boshqalar)ning mavjudligi zamonaviy shaharning hayotini ta'minlash uchun ayniqsa muhimdir. Shaharlarning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatish xususiyatiga ko'ra, bu shartlar passiv shartlar hisoblanadi. Shahar hayotini ta'minlash va uni yanada rivojlantirish shahar iqtisodiyotini tashkil etish va boshqarishning samarali tizimi bo'lishini ham talab etadi. Zotan, mazkur tizim yordamida yuqorida zikr etilgan shartlar shaharlarni rivojlantirishning real omiliga aylantiriladi.

O'ziga xos ixtisoslashuv va kooperatsiyalashgan aloqalarga, sanoat korxonalari, turar joy mavzolari, ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilma tarmoqlariga ega bo'lgan alohida shaharlar boshqaruv obyektiga aylanadiki, ularning samarali faoliyat ko'rsatishiga nafaqat shu joy aholisining farovonligi, balki butun milliy xo'jalikning samaradorli ham bog'liq bo'ladi.

Barcha rivojlangan mamlakatlarning tarixi bu mamlakatlar iqtisodiyotida shaharlarning o'rni va ahamiyati ortib borayotganidan dalolat beradi. Bunday rivojlanish bir qator omillar bilan belgilanadi. Mazkur omillar jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Qishloq xo'jaligi samaradorligining oshishi;
2. Aglomeratsiya bilan belgilangan iqtisod, shu jumladan:
 - a) ishlab chiqarish hajmining o'sishidan ichki iqtisod;
 - b) manzilda joylashishdan ko'riladigan iqtisod;
 - c) ishlab chiqarish ko'lamining o'sishidan tashqi iqtisod;
3. Infratuzilmaning mavjudligi;
4. Shaharlardagi talabning ko'lami.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi samaradorligining ortishi natijasida undagi ishchi kuchining bir qismi ozod bo'ladi. Bu ishchi kuchi sanoat va

boshqa korxonalar joylashgan shaharlarga keladi. Agar ishchi kuchi taklifining kengayishi ishlab chiqarishning o'sishini belgilaydigan omil bo'lsa, aholi sonining ko'payishi ijtimoiy sektorning o'sishini — uy-joy qurilishi, kommunal korxonalar tarmoqlarining kengayishi va shu kabilarni belgilab beradi.

Korxonaning ta'minotchilar va iste'molchilarga yaqin yerda joylashishi transport xarajatlarini kamaytiradi, bu esa mahsulot birligiga ketadigan xarajatlarning kamayishiga va daromadning o'sishiga olib keladi. Shuning uchun ham yangi korxona qurish uchun xom ashyo ishlab chiqaruvchilar joylashgan va iste'molchilar yashaydigan shaharni tanlagan ma'qul.

Ishlab chiqarish ko'lamining o'sishidan tashqi iqtisod aglomeratsiyasi bilan belgilangan iqtisodning navbatdagi turidir.

Bulardan kelib chiqib, ishlab chiqarish, o'z navbatida esa aholining shaharlarga tortilishi doimiy tarzda o'z-o'zidan ro'y beradigan jarayon ekanligini anglash qiyin emas.

Boy va rang-barang infratuzilma juda katta birlashtiruvchi kuchga ega bo'lib, shaharlarning o'sishiga juda katta ta'sir ko'rsatadi.

Firmalar va tarmoqlar tomonidan ishlab chiqarish ko'lamining o'sishidan olinadigan ichki va tashqi iqtisoddan foydalanishning zarur sharti bo'lgan bozor talabi shaharlarning o'sishida katta rol o'ynaydi. Yirik shaharlarda ko'p aholi yashashi ularda rang-barang tovar va xizmatlar mavjudligini bildiradi. Sodda qilib aytganda, Toshkent va Samarqand shaharlari aholisi rang-barang taom va tovarlar taklif qiluvchi turli restoran va do'konlar faoliyat ko'rsatishi uchun zarur bozor talabini vujudga keltirsa, Yakkabog' (Qashqadaryo viloyati) yoki Gurlanda (Xorazm viloyati) bunday mahsulotga talab ko'p sonli korxonalar rentabellitini ta'minlash uchun yetarli bo'lmaydi. Xuddi shuningdek, teatrlar, simfonik orkestrlar, yuqori darajada ixtisoslashgan tibbiy xizmatlar, professional sport tijorat nuqtai nazaridan faqat yirik shaharlarda faoliyat ko'rsatishi mumkin.

Yirik shaharlar singari, kichik shaharlar ham mahalliy miqyosda tijorat markazi hisoblanadi. Qishloq xo'jaligidan bo'shagan ishchi kuchi eng avvalo yaqin shaharda, aksariyat hollarda kichik shahar — viloyat ahamiyatiga molik shahardan ish qidiradi.

Kichik shaharlar yirik shaharlarga xos barcha iqtisodiy ustunliklarga ega bo'lmaydilar. Ammo shu bilan birga, shahar xo'jaligining ba'zi muammolari ularda nisbatan keskin aks etadi. Bunday muammolar jumlasiga mahalliy byudjet mablag'larining taqchilligi, ko'pgina kichik shaharlarning kanalizatsiya bilan ta'minlanmaganligi, ularning katta maydonga yoyilib

ketganligi tufayli kommunal xizmatlar bilan qamrab olish muammosi va hokazolarni kiritish mumkin.

Shunday qilib, shaharlarning o'sishi, ularning hududi va shahar xo'jaligining kengayishi rivojlanish jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Bu esa shaharni, shu jumladan shahar iqtisodiyotini boshqarish va tashkil etishni doimo takomillashtirib borishni talab qiladi.

1.3. Munitsipal iqtisodiyotning asosiy subyektlari

Munitsipal iqtisodiyotning rivojlanishi, uning mahalliy aholi farovonligini ta'minlash qobiliyati munitsipal iqtisodiyot subyektlari orasidagi aloqalar samaradorligiga ko'p jihatdan bog'diq.

Uy xo'jaliklari, tadbirkorlik sektori va mahalliy hukumat mahalliy iqtisodiyotning asosiy subyektlaridir.

Uy xo'jaliklari deganda milliy mahsulotning yakuniy iste'molchilari tushuniladi. Bunday iste'molchilar jumlasiga aholi bilan bir qatorda jamoat tashkilotlari ham kiradi.

Uy xo'jaligi iste'molchi sifatida moddiy xizmatlar (kommunal-maishiy, transport, umumiy ovqatlanish va h.k.) sohasining rivojlanishiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi. U jamiyatda ishlab chiqariladigan tovar va xizmatlarning iste'molchisigina bo'lib qolmasdan, ishchi kuchini yetkazib beruvchi, pul, moliya resurslari va ko'chmas mulk egasi, iqtisodiyotning mavjudligi va harakatini belgilaydigan munosabatlarning bosh subyekti hamdir.

Munitsipal iqtisodiyotning navbatdagi subyekti — tadbirkorlik sektori. Daromad olish maqsadida tovar va xizmatlar ishlab chiqaruvchi barcha subyektlarni bu toifa o'z ichiga oladi. Bu toifaga yirik korporatsiyalar ham, yakka tartibdagi tadbirkorlar ham, xususiy firmalar ham, davlat korxonalari ham kiradi.

Tadbirkorlik sektori muayyan ijtimoiy-iqtisodiy muhitda faoliyat ko'rsatadi, binobarin, u mazkur muhitni e'tiborga olmasligi mumkin emas. Iqtisodiy muhit (mamlakatdagi umumiy iqtisodiy vaziyat), siyosiy vaziyat, ijtimoiy muhit (ijtimoiy barqarorlikning holati), madaniy muhit (tadbirkorlikning ma'qullanishi, ehtiyojlarning o'zgarishi), huquqiy muhit (qat'iy va barqaror qonunlarning mavjudligi), texnologik muhit (mamlakatda ilmiy tadbirkor va tajriba-konstruktorlik ishlarining holati), fizik-jug'rofiy muhit (foydali qazilmalar manbalari, transport tarmoqlari, dam olish hududlari yaqinida joylashganlik), shuningdek demografik muhit (aholining soni, uning jins va yosh tarkibi va h.k.) tadbirkorlik faoliyatining tashqi muhitini belgilaydi (30).

Korxonalar faoliyatiga baho berishga nisbatan har xil yondashuvlar mavjud. Aksariyat mezonlar korxonalarining iqtisodiy natijalariga asoslanadi. Munitsipal iqtisodiyot uchun alohida korxonaning samaradorligidan ko'ra, muayyan korxonaga umuman mahalliy hamjamiyatning hayotiy qobiliyatini ta'minlash uchun nima berishini baholash muhim.

Bu nuqtai nazardan quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin: daromadlilik mezoni, bandlik mezoni, ish joylarining sifati mezoni, mahalliy resurslar bazasi bilan korxonalarining aloqasi mezoni, mahalliy iqtisodiyot tuzilmasidan korxonaning o'rin olganligi mezoni, mahalliy hamjamiyat makonida integratsiyalashganligi mezoni.

Mahalliy hokimiyatning iqtisodiy faoliyat subyekti sifatidagi roli masalasi ancha murakkab va bahslidir. Bu, birinchidan, boshqa miqyosdagi mahalliy hokimiyatlar serqirra bo'lib, ularning roli xo'jalik faoliyati doirasidan chetga chiqishi bilan, ikkinchidan esa, turli mamlakatlarda jamiyatni boshqarish funksiyalarini hokimiyat bo'g'inlari o'rtasida taqsimlashning har xil variantlari mavjudligi bilan izohdanadi.

Milliy hukumatlar bilan vakolatlarning taqsimlanishi nuqtai nazaridan mahalliy hukumatlarning uch asosiy turi farqlanadi:

Ma'muriyat. Mahalliy hukumatga davlat boshqaruvi tizimining eng quyi pog'anasi deb qaraladi. U markaz tomonidan qo'yilgan vazifalarni amalda joriy etish bilan shug'ullanadi.

Agentlik. Bunda ma'lum moliyaviy-ma'muriy mustaqillikka ega bo'lgan va markaziy hukumat tomonidan belgilangan funksiyalarni bajaradigan mahalliy organlar tashkil etiladi.

Muxtoriyat. Qarorlar qabul qilish, vazifalar qo'yish huquqlarini berish va markaziy hukumatdan erkin, mustaqil mahalliy hukumat organlarini tuzish.

Mahalliy hukumatlar O'z zimmlariga olishlari mumkin bo'lgan funksiyalar doirasi uncha keng bo'lmay, sohalar bo'yicha farq qiladi. Ammo ularni uch guruhga birlashtirish mumkin:

- mahalliy hukumat mahalliy jamoada qonuniylik va tartibning saqlanishi ustidan nazorat funksiyalarini bajaradi;
- aholiga xizmatlar ko'rsatadi;
- mahalliy jamoa manfaatlarini ifoda etadi.

Markazlashgan iqtisodiyot sharoitlarida milliy hukumat odatda qaysi xizmat turlarini mahalliy hokimiyatga berish lozimligini belgilaydi va shu bilan bir vaqtda, mazkur xizmatlarga haq to'lash uchun mahalliy byudjetni ta'minlaydi.

Bozor iqtisodiyotida davlat mahalliy boshqaruv zimmasiga topshiriladigan xizmatlarning son va turlarini belgilab bermaydi. Bunda mahalliy hokimiyat organlari odatda qaysi funksiyalarni bajarishni tanlash imkoniyatiga ega bo'ladilar qoida tarzida, shahar qancha yirik bo'lsa, shahar ma'muriyati aholiga shuncha ko'p xizmatlar ko'rsatadi.

Munitsipal iqtisodiyotda aholiga xizmatlar davlat sektori va xususiy sektor tomonidan hamda nohukumat-notijorat tashkilotlari deb ataluvchi uchinchi sektor tomonidan ko'rsatilishi mumkin. Bu sektorlarning barchasi o'zining kuchli va zaif tomonlariga ega.

Qisqacha xulosalar

Bozor iqtisodiyoti rivojlangan davlatlarda mahalliy xarakterga ega masalalarni hal etishda asosiy rolni munitsipalitetlar — saylanadigan mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlari bajaradi. Mazkur davlatlarning tajribasi mahalliy xarakterga ega ijtimoiy-iqtisodiy muammolar bunday organlar tomonidan ancha samaraliroq hal etilishidan dalolat beradi. Shu sababgako'ra, sobiq sotsialistik mamlakatlardamunitsi pallashtirish — ya'ni, mahalliy boshqaruv organlarining mustaqilligini oshirish, keng ko'lamdagi vakolatlarni joylardagi davlat va ijtimoiy tuzilmalarga berish orqali hokimiyat tizimini markazlashtirilish darajasini kamaytirish masalalariga o'ta jiddiy e'tibor berilmoqda.

Bozor islohotlarini chuqurlashtirish va iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida o'z tasarrufidagi hududlarni har tomonlama hamda barqaror rivojlanish, sanoatning izchil taraqqiy topishini ta'minlash, kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish, mahalliy tabiiy resurslardan samarali foydalanish, atrof-muhitni himoya qilish va mahalliy mehnat bozorini tashkil etish masalalarida mahalliy hokimiyat va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining roli o'sib borayotganligi kuzatilmoqda.

O'zbekistonning o'zigaxos xususiyatlaridan kelib chiqib, munitsipal tuzilma deganda, saylab qo'yiladigan vakillik hokimiyati organlariga egaligi bilan tavsiflanadigan, xo'jalik masalalarini hal qilish vakolatlari, yagona moliyaviy negizga hamda davlat mulkining taqsimlanishi natijasida birlashtirilgan va amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq shakllantirilgan mulkka ega bo'lgan, o'zini o'zi boshqaruvchi hududiy-xo'jalik tuzilmasini nazarda tutamiz.

Eng ko'p uchraydigan munitsipal tuzilmamodeli bo'lgan shaharlarning rivojlanishi va kengayishi qishloq xo'jaligi samaradorligining oshishi, aglomeratsiya bilan belgilanadigan iqtisod, rivojlangan infratuzilmaning

hamda turli tovar va xizmatlarga nisbatan katta hajmdagi talabning mavjudligi kabi bir qator omillar ta'siri ostida ro'y beradi.

Mavjud turlicha talqinlar orasida, bizning fikrimizcha, boshqaruv maqsadlari nuqtai nazaridan eng maqbuli "munitsipal iqtisodiyot" atamasiga hudud doirasida ro'y beruvchi (va munitsipal tuzilma aholisi farovonligiga ta'sir ko'rsatuvchi) barcha iqtisodiy jarayonlar deb berilgan ta'rifdir.

Bugungi kunda yaratilayotgan mahalliy boshqaruv organlari milliy tizimi davlat va jamiyat qurilishining o'zagini tashkil etadi, iqtisodni qayta qurish va jamiyat hayotining barcha sohalarini yangilash uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Jahon tajribasi yuqorida zikr etilgan davlat boshqaruv instituti bozor iqtisodiyoti va mulkchilik shakllarining rang-barangligi sharoitlarida ayniqsa samarali faoliyat ko'rsatishidan dalolat beradi.

Muhokama va nazorat qilish uchun savollar

1. Munitsipallashtirish tushunchasiga ta'rif bering.
2. Munitsipal tuzilmalarning qaysi shakllarini bilasiz?
3. O'zbekiston Respublikasida munitsipallashtirish jarayoni qanday o'ziga xos xususiyatlarga ega?
4. Shaharlar o'sishining iqtisodiy sabablarini tushuntirib bering.
5. Bozor iqtisodiyotini chuqurlashtirish va iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida mahalliy hukumat organlarining roli qanday?
6. Munitsipal iqtisodiyotning qaysi asosiy subyektlarni bilasiz ?
7. Tadbirkorlik sektorining mahalliy xo'jalikdagi rolini tavsiflab bering
8. O'y xo'jaliklarining munitsipal iqtisodiyot modelidagi roli nimalardan iborat?
9. Munitsipal tuzilmalardagi iqtisodiy muhitlarni ta'riflab bering.
10. Mahalliy hukumatning qanday turlarini bilasiz?

Asosiy adabiyotlar

1. Маҳаллий иқтисодиёт ва менежмент. С.С.Фуломов, Ш.Р.Холмўминов, М.З.Каланова таҳрири остида. -Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти. 2004.
2. Калмыкова И.Ю. Совершенствование системы управления экономическими структурами муниципальных образований регион. — Кострома. 2004.
3. Мунукян Р.Р. Муниципальная собственность и инвестиции. - М.

Internet saytlari

1. www.5ballov.ru - Информация
2. www.gov.uz – Республика Узбекистан
3. www.city.yar.ru/home/government/municipality/delegates.html/ -
Городское управление
4. www.kreml.org/opinions/104376126-73k/- Городское хозяйство
5. www.academout.ru/referates/14/-26k/ - Рефераты
6. www.inf.tsu.ru/webDesign/finf2.nsf/structurl/science_informatics-74k –
Городское управление
7. www.yabloko.ru/Themes/SG/Books/intro.html-55k/ -
Информация
8. www.eup.ru/catalog/57-0.asp-21k - Каталог

II BOB

MUNITSIPAL IQTISODIYOTNING NAZARIY MODELI

2.1. Munitsipal iqtisodiyot tushunchasi

«Munitsipal iqtisodiyot» atamasi, «munitsipal tuzilma», «munitsipalitet» atamaları singari O'zbekiston uchun ma'lum darajada yangi tushuncha hisoblanadi. Sovet nazariyasi va amaliyotida ana'anaga ko'ra, shahar va tumanga faqat ma'muriy-hududiy bo'linish nuqtai nazaridan yondashilgan. Iqtisodiyot ko'proq milliy va mintaqaviy hodisa sifatida tilga olingan. Tuman va shahar darajasi haqida so'z ketgan hollarda esa, asosan «mahalliy xo'jalik» atamasi qo'llangan. Mahalliy xo'jalikka, o'z navbatida, kommunal xo'jalik korxonaları majmui, ba'zan esa mahalliy hokimiyat va o'zini o'zi boshqarish organlarining obodonchilik ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan faoliyati deb qaralgan (30).

Maxsus adabiyotlarda «munitsipal iqtisodiyot» tushunchasiga ta'rif berilmagan. Shunga qaramay, mahalliy sohaga bog'liq iqtisodiy masalalar bilan ishlashda qulaylik tug'dirish nuqtai nazaridan, mazkur tushunchadan foydalanish o'zini oqlaydi. Aniq ta'rifi mavjud emasligiga qaramay, mazkur tushunchani iqtisoddagi ma'lum makonda ro'y beradigan hodisalarni ifodalash uchun qo'llaniladigan jahon iqtisodiyoti, davlat iqtisodiyoti, mintaqaviy iqtisod, korxonalar iqtisodi, oila iqtisodi singari o'xshash tushunchalar qatorida qo'llash mutlaqo tabiiy tuyuladi. Ya'ni, muayyan shahar, tuman hududlaridagi iqtisodiy jarayonlarni yoki mahalliy tuzilmalarga xos bo'lgan yanada umumiy jarayonlarni ifodalash uchun shahar yoki tuman iqtisodi hamda munitsipal iqtisodiyot singari tushunchalarni mutlaqo tabiiy bo'lib ko'rinadi. Bunday talqinda atama yasashga haqlidir. Bundan tashqari, mahalliy o'zini o'zi boshqarishga mamlakatning inqirozga qarshi rivojlanishi resursi deb qaralsa, bu tushunchaga zarurat yanada yaqqolroq namoyon bo'ladi.

Har qanday holatda tushunchaning amaliy ahamiyati mazkur tushuncha ifoda etadigan jarayonlar bilan ishlash imkoniyati bilan belgilanadi. Ayni holda «munitsipal iqtisodiyot» tushunchasi mahalliy miqyosdasodir bo'ladigan jarayonlar haqida yangi tasavvurlarni shakllanganish, ya'ni

shahar va tumanlar miqyosidagi iqtisodiy hodisalarni o'rganish uchungina zarur emas. Mazkur tushuncha, avvalambor, yuqorida zikr etilgan jarayonlar bilan ishlash, ularni boshqarish uchun zarur. Binobarin, mazkur tushunchaning mazmuniga ana shu maqsadlardan kelib chiqib yondashish lozim.

«Munitsipal iqtisodiyot» tushunchasining mazmuni masalasi bugungi kunda bahsli bo'lib qolmoqda, chunki mutaxassislar orasida ikki xil qarash mavjud. Ma'muriy boshqaruvning an'anaviy sxemalari nuqtai nazaridan soddava tushunarli bo'lgan birinchi qarashga ko'ra munitsipal iqtisodiyot — mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari tomonidan bevosita nazorat qilinadigan barcha iqtisodiy jarayonlardan iborat (28).

Boshqacha aytganda, munitsipal iqtisodiyot predmetini faqatgina munitsipal xo'jalikni, ya'ni munitsipal tuzilmaixtiyoridabo'lgan mulkni (ko'pchilik davlatlarda munitsipal mulkni) va mahalliy byudjetni boshqarish tashkil etadi.

Ayni holda munitsipal iqtisodiyot tushunchasini shakllantirish prinsipi boshqarish mezoniga, aniqroq qilib aytganda, ma'muriy tobelik miqyosida yoki to'liq, mulkiy qaramlik doirasida to'g'ridan-to'g'ri boshqarishga asoslanadi. Munitsipal iqtisodiyot munitsipal xo'jalik miqyosi bilan cheklanganida boshqaruv bilan bog'lik jiddiy muammolar tug'ilmaydi. Barcha masalalar oddiy ma'muriy-boshqaruv sxemalari yoki munitsipal bo'g'in boshqaruvchilari uchun nisbatan murakkab bo'lgan xolding sxemalari yordamida hal qilinadi. Oddiy sxemalar mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining ijro etuvchi hokimiyati apparati bilan ishlashda, ya'ni ma'muriy tobelik tartibi va boshqaruvning tegishli sxemalari amal qiladigan ma'muriyatlarda amalga oshiriladi. Murakkab sxemalar esa — xo'jalik yurituvchi subyektlar hisoblangan munitsipal korxonalar va muassasalar bilan ishlashda amalga oshiriladi. Ular o'z kundalik faoliyatida mustaqil, ammo strategiyani tanlash masalalarida munitsipal hokimiyat organlariga bog'liq. Bu mulkdorning talablariga javob beradigan rahbarning tayinlanishi va mulkdor tomonidan kundalik nazoratning amalga oshirilishida namoyon bo'ladi.

Munitsipal iqtisodiyotda boshqaruv jarayonini yuqorida zikr etilgan oddiy texnologiyalardangina iborat deb bo'lmaydi. Zotan, barcha mulkchilik shakllariga mansub xo'jalik yurituvchi subyektlar, shu jumladan yirik davlat korxonalari tomonidan amalga oshiriladigan aholiga xizmatlar ko'rsatish vazifasi ham mahalliy ahamiyatga molik masalalar jumlasiga kiradi. Hudud doirasida faoliyat ko'rsatuvchi mustaqil korxonalar mahalliy hokimiyat

organlariga bo'ysundirilmagan. Boz ustiga, davlat korxonaning mahalliy hokimiyatdan mustaqilligini qo'riqlaydi. Shu bilan bir vaqtda, mazkur korxonaning holatiga aholi turmushining bog'liqligi (ayniqsa, korxonalar shahar hosil qiluvchi korxonalar jumlasiga kirsam) ancha katta bo'lishi mumkin. Har qanday holatda ham korxonaning istiqboli munitsipal tuzilmaning istiqboli bilan bevosita bog'liq va aksincha. Hudud doirasida faoliyat ko'rsatuvchi asosiy korxonalarning rivojlanish yo'nalishlarini e'tiborga olmasdan, munitsipal tuzilmaning rivojlanish yo'nalishlarini belgilash mumkin emas. Bundan kelib chiqib, munitsipal iqtisodiyotga berilgan birinchi ta'rifni mukammal emas yoki aniqroq aytadigan bo'lsak nomaqbul deb hisoblash mumkin (2).

Munitsipal iqtisodiyotning predmetiga nisbatan ikkinchi qarash mahalliy hokimiyatga tobe korxonalar va obyektlar ro'yxati bilan emas, balki hal qilinayotgan vazifalar yoki bajarilayotgan funksiyalar ro'yxati bilan belgilanadi. Mulkchilik obyektlarini, korxonalar va tashkilotlarning faoliyatini boshqarish maqsad bo'lishi mumkin emas, bu mahalliy miqyosda aholiga xizmatlar ko'rsatish vositasi, xolos. Mazkur xizmatlarning mahalliy xususiyatidan kelib chiqib, ular munitsipal xizmatlar deb ataladi.

Uy-joy, kommunal, transport va ijtimoiy-madaniy xizmatlar majmui, jamoat tartibini saqlash, obodonchilik masalalari, shahar va tumanlar hududida ekologik muvozanat va tozalikni ta'minlash munitsipal xizmatlar jumlasiga kiradi.

Bunday yondoshuvdan kelib chiqib, munitsipal iqtisodiyot — aholiga xizmatlar ko'rsatish iqtisodiyoti, deb xulosa chiqarish mumkin. Munitsipal xizmatlar ko'rsatish hududning barcha iqtisodiy resurslarini (mulchilik shakllaridan qat'i nazar) safarbar qilish munitsipal iqtisodiyotning faoliyat predmetidir.

Munitsipal iqtisodiyotning mazmuniga berilgan mazkur ta'rif birinchi ta'rifga qaraganda maqbulroq bo'lsa-da, u munitsipal iqtisodiyotning predmetini faqat munitsipal xizmatlar ko'rsatish jarayonidagina yuzaga keluvchi iqtisodiy munosabatlar bilan cheklaydi.

Uchinchi qarashga muvofiq, «munitsipal iqtisodiyot» — hudud doirasida sodir bo'luvchi (va aholining farovonligiga ta'sir ko'rsatuvchi) barcha iqtisodiy jarayonlardir. Munitsipal iqtisodiyotning mazmunini ta'riflashga nisbatan mazkur yondashuv jarayonlarni boshqarish ehtiyoji deb ta'riflangan tushuncha maqsadlari haqidagi umumiy tasavvurlardan kelib chiqadi. Mahalliy miqyosda, mahalliy o'zini o'zi boshqarish miqyosida jarayonlarni boshqarishning umumiy maqsadi — aholining farovonligini

nafaqat ayni paytda, balki istiqbolda ham ta'minlashdir. Mazkur maqsadga faqat iqtisodiy farovonlik asosida erishish mumkin. Iqtisodiy farovonlik hududda yashaydigan fuqarolarning iqtisodiy farovonligidan, hududda faoliyat ko'rsatayotgan korxonalarining iqtisodiy farovonligidan va munitsipal tuzilma — ma'lum ijtimoiy funksiyalarni bajaruvchi xo'jalik yurituvchi subyektning iqtisodiy farovonligidan tashkil topadi.

Munitsipal tuzilmaaholisining iqtisodiy farovonligi shakllanadigan iqtisodiy maydon munitsipal xo'jalik maydoni bilangina chegaralangan emas.

Tabiiyki, bu maydon ancha katta. Unga mulkchilik shaklidan qat'i nazar, munitsipal tuzilma hududida joylashgan barcha korxonalarda sodir bo'layotgan iqtisodiy jarayonlar kiradi. Mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari mazkur jarayonlarning barchasini bevosita boshqara olmaydilar. Ammo aholi farovonligini ta'minlashning ta'riflangan maqsadlari nuqtai nazaridan, mazkur jarayonlarga befarq qarash mumkin emas. Chunki yuqorida zikr etilgan korxonalarda ishlaydigan odamlarning farovonligi avvalambor mana shu jarayonlarga bog'liq. Ushbu obyektiv omil korxonaning mansubligiga va hatto u qayerda ro'yxatga olinganligiga ham bog'liq emas. Agar korxonada mahalliy tuzilma hududida faoliyat ko'rsatayotgan bo'lsa, u fuqarolarning farovonligini kamida uch usulda belgilaydi:

- ish joylari bilan ta'minlaydi;
- munitsipal tuzilma byudjeti uchun soliq negizini ta'minlaydi;
- munitsipal tuzilma hududida yashaydigan xodimlarning daromadlarini ta'minlaydi.

Bordiyu korxonada munitsipal tuzilma hududida ro'yxatga olingan bo'lmasa, binobarin, u mahalliy byudjetga soliqlar to'lamasa, ammo korxonada mahalliy tuzilmada yashaydigan fuqarolar mehnat qilsa, korxonada bandlikni va munitsipal tuzilma aholisining daromadlarini ta'minlash orqali ularning farovonligiga ta'sir ko'rsatadi (6).

Iqtisodiy vaziyatni va rivojlanish istiqbollari ko'rib chiqishda bunday ta'sirni e'tiborga olish zarur. Aks holda, har qanday prognoz va uning asosida qabul qilinadigan boshqaruv qarorlari amaldagi voqelikka mos kelmaydi, binobarin, samarasiz yoki xavfli bo'ladi.

Kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish haqidagi tasavvurlar bilan ishlashda bunday tushunchaga ega bo'lish ayniqsa muhim. Tabiiyki, munitsipal tuzilmaning rivojlanishi faqat munitsipal xo'jalikning rivojlanishigagina bog'liq emas. Birinchidan, munitsipal tuzilmamunitsipal xo'jalik emas, ikkinchidan esa, munitsipal xo'jalikda jamlangan

resurslarning o'zigina, yuqorida qayd etib o'tilganidek, rivojlanish haqida gapirish uchun haddan tashqari ozlik qiladi.

Munitsipal tuzilma va unda yashaydigan aholining rivojlanish istiqbollari shahardagi asosiy korxonalar yoki tarmoqning samarali faoliyat ko'rsatishiga ko'p jihatdan bog'liq.

Ayni holda, munitsipal tuzilma hududidagi iqtisodiy jarayonlar haqida gapirganda, shaharni hosil qiluvchi asosiy korxonalar iqtisodini ko'rib chiqish va e'tiborga olish zarur. Ya'ni, munitsipal iqtisodiyot tushunchasi munitsipal xo'jalik bilangina kifoyalansadan, hududdagi barcha jarayonlarni o'z ichiga olishi shart.

Munitsipal iqtisodiyot tushunchasigabunday qarash yana bir jihatdan muhim. U mahalliy hokimiyat organlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining vakolatlari doirasiga kirmaydigan iqtisodiy jarayonlarni boshqarish masalalarini ham ko'rib chiqishga majbur qiladi.

2.2. Munitsipal iqtisodiyotning nazariy modeli

Turli munitsipal tuzilmalarning tashqi va ichki faoliyat ko'rsatish sharoitlari har xil bo'ladi. Bir davlat hududida hammaga nisbatan bir xil tashqi sharoitlar yaratilishiga qaramay, muayyan resurslar bilan ta'minlanganlik, hududda sanoat korxonalarining mavjudligi, aholining soni va tuzilishi, transport tarmoqdaridan uzoqda joylashganlik va boshqa bir qator shartlardagi tafovutlar har bir mahalliy tuzilma iqtisodining o'ziga xosligini belgilaydi. Agar bir munitsipal tuzilma mahalliy jamoa ehtiyojidan ko'proq xizmatlar ishlab chiqarsa, boshqa mahalliy tuzilma bunday xizmatlarni «import» qilishga ehtiyoj sezadi va h.k Biroq bunday tafovutlarga qaramay, barcha munitsipal tuzilmalarning iqtisodiyoti ko'plab umumiy belgilarga egaki, bu ularning umumlashtirilgan modelini tuzish imkonini beradi. Iqtisodiy model deganda alohida iqtisodiy kategoriyalar va hodisalar o'rnatidagi o'zaro ta'sir va aloqalarni matematik formula, grafik yoki sxemalar ko'rinishida tasvirlash tushuniladi.

Munitsipal iqtisodiyot modelini tuzish uchun munitsipal iqtisodiyot ichki va tashqi muhitga ega ochiq iqtisodiy tizim ekanligi, mazkur muhitda tizim unsurlari o'zaro ta'sirga kirishishi va tizim tashqi muhit bilan o'zaro aloqa qilishini ega olish lozim.

Munitsipal iqtisodiyotning tashqi muhiti mamlakatdagi umumiy makroiqtisodiy vaziyat, inflyatsiya va ishsizlik darajasi, valyuta kursi va to'lov balansining holati, milliy bozor va jahon bozori kon'yunkturasi, soliq va pul-kredit siyosatining yo'nalishi, investitsiya va tuzilmaviy siyosatning asosiy

maqsadli yo'nalishlari, ichki va tashqi siyosiy vaziyat hamda hokazolar bilan belgilanadi.

Tashqi muhit ta'sirida bo'lgan mahalliy hamjamiyat, shu jumladan mahalliy hokimiyat organlari unga teskari ta'sir ko'rsatish uchun cheklangan imkoniyatlarga ega bo'ladi (8).

Shu bilan bir vaqtda, munitsipal iqtisodiyot mahalliy hamjamiyatning iqtisodiy ehtiyojarini qondirish uchun zarur barcha ishlab chiqarish resurslariga yetarli miqdorda ega bo'lmaydi.

Mahalliy hamjamiyatning iqtisodiy ehtiyojlari tovar va xizmatlarga bo'lgan talablarnigina emas, balki hamjamiyat har bir a'zosining malaka darajasiga muvofiq ish joylariga bo'lgan talabini ham o'z ichiga oladi. Jamoa a'zolari mazkur ish joylarida o'z qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishlari va kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni ta'minlash uchun zarur miqdorda daromad olishlari lozim. Mazkur daromadlarning miqdori o'z qaramog'idagi oila a'zolarini ta'minlash, soliqlar (mulk solig'i, yer soligi va h.k.)ni to'lash uchun ham yetarli bo'lishi zarur. Ushbu ehtiyojlarni qondirish uchun mahalliy resurslarning taqchilligi mahalliy hamjamiyat a'zolarining hamjamiyat hududidan tashqarida ish joyi qondirishlarining asosiy sabablaridan biridir.

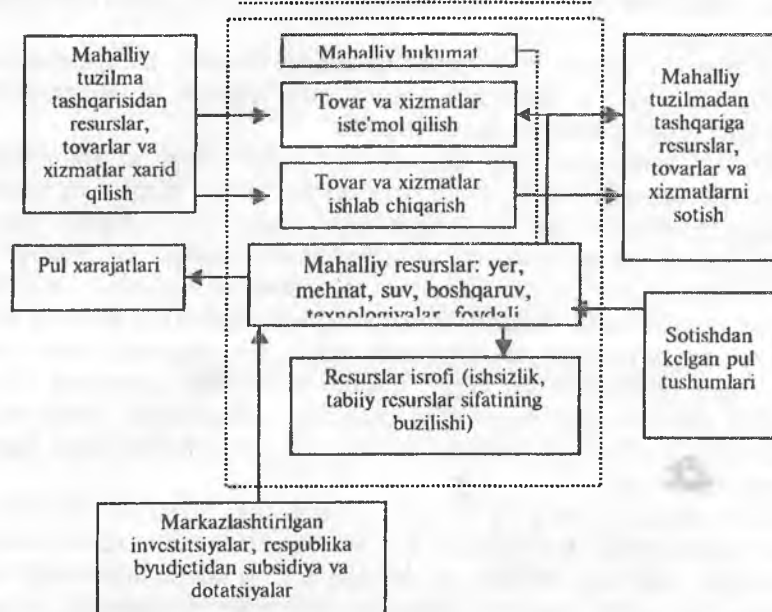
Ishlab chiqarilayotgan va iste'mol qilinayotgan tovar va xizmatlarni diversifikatsiya qilish, ya'ni turlarini ko'paitirish ularning sifat xususiyatlariga qo'yiladigan talablarni oshirish va bu bilan bog'liq tarzda talab tuzilishida o'zgartirishlar qilish mahalliy iqtisodiyot funksiyalarini bajarishni yanada murakkablashtiradi. Shunday qilib, shahar yoki tuman iqtisodiyoti o'z aholisining talabini qondiruvchi barcha tovar va xizmatlarni ishlab chiqarishga qodir emas, deb aytish mumkin. Shuning uchun ham har bir viloyat, shahar yoki tuman iqtisodiyoti boshqa hududiy tuzilmalarning iqtisodiyoti bilan integratsiyalashadi va ochiq xususiyatga ega bo'ladi. Bir hududiy tuzilmaning iqtisodiy subyektlari mazkur tuzilma tashqarisidan tovar va xizmatlar xarid qiladi hamda bunga pul sarflaydi, shuningdek hududiy tuzilma tashqarisida o'z tovarlari va xizmatlarni sotib, tashqaridan pul tushumini ta'minlaydi.

Mazkur xulosa mahalliy iqtisodiyot modelini tuzishda e'tiborga olinishi lozim bo'lgan birinchi shartdir.

Munitsipal iqtisodiyot keskin raqobat muhitida faoliyat ko'rsatadi. Bu tovar va xizmatlar bozorida ham, mehnat va kapital bozorlarida ham namoyon bo'ladi.

Mahalliy tuzilmalar hududiga tovar va xizmatlar olib kirishdan mahalliy

tuzilmalar hududidan tovar va xizmatlarni olib chiqishning ustunligi mahalliy hamjamiyat a'zolari va mahalliy byudjetning daromadlarini oshirish, tadbirkorlarga esa — mahsulot ishlab chiqarish hajmini kengaytirish, qo'shimcha ish joylari tashkil etish imkonini beradi.

1- chizma. Munitsipal iqtisodiyotning soddalashtirilgan modeli

Mahalliy tuzilmalar hududiga tovar va xizmatlar olib kirish ham ijobiy, ham salbiy samara beradi. Tadbirkorlik tuzilmalari tomonidan tovar va xizmatlar olib kirishning ijobiy samarasi aholi ehtiyojlarini yanada to'liq qondirishda, mazkur tovar va xizmatlarni ayni tuman yoki shahar tashqarisidan xarid qilishga sarflanadigan vaqt va pulning tejalishida namoyon bo'ladi. Tadbirkorlar bunday vaziyatda o'z faoliyati uchun yetishmayotgan mahalliy resurslarni to'ldiradilar, savdo tarmog'ida qo'shimcha ish joylari tashkil etadilar, ular to'laydigan soliqlar miqdori ko'payadi.

Munitsipal iqtisodiyotni tavsiflash uchun olib kiriladigan va olib chiqiladigan tovarlar tarkibini tahlildan o'tkazish lozim. Rentabellik darajasi katta bo'lgan tayyor sanoat mahsulotlari, fan va texnikaning so'nggi yutuqlariga asoslangan tovar va xizmatlarning olib chiqilishi mazkur mahalliy

tuzilmaning iqtisodi bozor raqobatida yetakchi o‘rinlardan birini egallab turganligidan dalolat beradi. Olib chiqilayotgan tovar va xizmatlar tarkibida xom ashyo, sodda sanoat mahsulotlari hamda rentabelligi past xizmatlarning yetakchilik qilishi mahalliy hamjamiyatning raqobatdagi mavqei pastligidan dalolat berishi mumkin. Bunday tovar va xizmatlar ishlab chiqarishda odatda kam haq to‘lanadi, bu korxonalariga ham, byudjetga (shu jumladan mahalliy byudjetga) ham katta daromadlar keltirmaydi. Bu esa, o‘z navbatida, mahalliy hamjamiyatiing a‘zolari daromadlarini oshirish, yangi ish joylari tashkil etishga ko‘maklashish, hududni obodonlashtirish kabi maqsadlarga xarajatlarini oshirish bo‘yicha imkoniyatlarini kengaytirishga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Mahalliy tovar va xizmatlar ishlab chiqarishning resurslarga (mahalliy va chetdan olib kiriladigan resurslarga) qaramligi munitsipal iqtisodiyot modelini tuzishda e‘tiborga olish lozim bo‘lgan ikkinchi shartdir.

Mahalliy hamjamiyatdagi iqtisodiy faollik tashqaridan keladigan *pul* tushumlari va mahalliy tuzilmadan tashqariga chiqib ketadigan daromadlar o‘rtasidagi tafovutga bog‘liqligi munitsipal iqtisodiyot modelini tuzishda e‘tiborga olish lozim bo‘lgan uchinchi shartdir.

Yuqorida qayd etib o‘tilganidek, mahalliy bozorlarda tovar va xizmatlarga talabning taklifdan kattaligi mahalliy hamjamiyat a‘zolarini o‘z mablag‘larini mahalliy tuzilmadan tashqarida sarflashga majbur qiladi, natijada mahalliy byudjet daromadlari qisqaradi, chakana savdoda ishbilarmonlik faolligini oshirish imkoniyati boy beriladi. Mahalliy tuzilma hududida ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlarni uning tashqarisida sotish hajmlarining o‘sishi iqtisodiy rivojlanish uchun zarur moliya resurslarini ko‘paytiradi.

Munitsipal iqtisodiyotning rivojlanishi ijtimoiy va xususiy sektorlardagi mahalliy rahbarlarning harakatlariga bog‘liqligi mahalliy iqtisodiyot modelini tuzishda e‘tiborga olish lozim bo‘lgan to‘rtinchi shartdir. Mahalliy resurslarni samarali boshqarish, munitsipal iqtisodiyot subyektlarining o‘zaro aloqalarini muvofiq ravishda tashkil etish ishbilarmonlik faolligini oshirish, hamda munitsipal xizmatlar ko‘rsatish uchun moliyaviy imkoniyatlarni kengaytirish imkonini beradi.

Modeldan ko‘rinib turganidek, mahalliy va respublika byudjeti mablag‘lari ham munitsipal iqtisodiyotni rivojlantirish resurslari bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Mahalliy hukumat soliq imtiyozlari berib, ishlab chiqarish va ijtimoiy ahamiyatga molik obyektlarni qurishga yer maydonlari ajratib, har xil munitsipal xizmatlar ko‘rsatishni uyushtirib, tovar va xizmatlar ishlab

chiqarish jarayoniga ham, ularni iste'mol qilish jarayoniga ham ta'sir ko'rsatadi (30).

Shunday qilib, munitsipal iqtisodiyotning yuqorida tavsiflangan modeli va uning asosiy xususiyatlari tavsifi munitsipal iqtisodiyot faoliyatining mazmuni aholining ehtiyojlarini to'liq qondirish maqsadida mahalliy resurslardan va bozor raqobatidagi ustunliklaridan samarali foydalanish ekanligini ko'rsatadi.

Qisqacha xulosalar

Mahalliy hokimiyat va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarida samarali boshqaruv tuzilmasi va malakali kadrlarning mavjudligi ham munitsipal iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi.

Munitsipal iqtisodiyot barchasubyektlarining samarali aloqasini yo'lga qo'yish uni rivojlantirishning juda muhim shartidir.

Munitsipal iqtisodiyot ichki va tashqi muhitga ega bo'lgan ochiq iqtisodiy tizim bo'lib, bu tizim unsurlari o'zaro ta'sirga kirishadi hamda tizim tashqi muhit bilan doimiy aloqada bo'ladi. Shu sababli munitsipal iqtisodiyotni rivojlantirish uchun mahalliy resurslardan samarali foydalanish bilan birga raqobat borasidagi ustunliklardan foydalangan holda tashqi muhit bilan integratsiyalashishga erishish kerak.

Mustaqil O'zbekistonning ko'p tizimli fuqarolik jamiyatini demokratiya an'analariga asoslangan dunyoviy davlat sifatida rivojlantirish mahalliy tuzilmalar deb ataluvchi mahalliy hokimiyat organlarining roli va huquqiy maqomini har tomonlama oshirmay turib mumkin emas.

Bozor iqtisodiyotiga o'tayotgan mamlakatlarda davlat boshqaruvi organlarini qayta tuzish tajribasi shuni ko'rsatadiki, o'ta markazlashtirilgan boshqaruv tizimili davlat tuzilishidan ko'p tizimli fuqarolik jamiyatiga o'tishda oliy davlat muassasalarining ko'pgina vakolatlari asta-sekin mahalliy hokimiyat organlariga, ulardan esa — fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga beriladi.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar mahalliy hokimiyat organlari boshqarish tizimini tubdan yangilash zarurligini ko'rsatdi. Chunki aynan mahalliy organlar tizimi davlatni boshqarish tizimining negizini tashkil etadi va qurilayotgan huquqiy demokratik jamiyatning mustahkam poydevori bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi mamlakatda mahalliy boshqaruvni rivojlantirishning huquqiy asosini tashkil etadi. Konstitutsiyada demokratiya, siyosiy plyuralizm, ijtimoiy jarayonlarda fuqarolarning keng

ishtiroki tamoyillari mustahkamlangan. Konstitutsiyani rivojlantirish yo'lida qabul qilingan Oliy Majlisning bir qator qonunlari, Prezident farmonlari va hukumat qarorlari bilan mamlakatda mahalliy boshqaruvning ancha mukammal tizimi vujudga keltirildi.

O'zbekistonda mustaqillik yillarida mahalliy organlarning hududida joylashgan yuridik va jismoniy shaxslarning mablag'larini obodonlashtirish, ko'kalamzorlashtirish, ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish, aholiga maishiy xizmat ko'rsatuvchi kichik va boshqa korxonalar tashkil etish maqsadlariga jalb qilish yo'li bilan mahalliy o'zini o'zi boshqarishning moliyaviy asoslarini mustahkamlashga yo'naltirilgan yangi huquq me'yorlar qabul qilindi.

Muhokama va nazorat qilish uchun savollar

1. «Munitsipal iqtisodiyot» atamasiga ta'rif bering.
2. Mahalliy hokimiyat, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatini kengaytirish to'g'risida Prezidenti I.Karimov qaysi asarida to'xtalgan?
3. O'zbekiston Respublikasida faoliyat ko'rsatayotgan mahalliy boshqarish organlari tavsifini bering.
4. Munitsipal iqtisodiyotda uy xo'jaliklari qanday rol o'ynaydi?
5. Milliy hukumat bilan vakolatlarning taksimlanishi nuqtai nazaridan mahalliy hukumatlarning turlarini sanab bering.
6. Munitsipal iqtisodiyot modeli nima?
7. Munitsipal iqtisodiyot faoliyatining ichki va tashqi muhitlari qaysi komponentlarni o'z ichiga oladi?
8. «Munitsipal iqtisodiyoti» tushunchasiga iqtisodchi olimlar yondashuvlarini ta'riflab bering.
9. Mahalliy resurslarga nimalar kiradi?
10. Respublikada olib borilayotgan mahalliyashtirish dasturining mohiyatini tushuntiring.

Asosiy adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг Олий Мажлис Қонунчилдик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги «Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир» номли маърузаси. “Халқ сўзи” 2005 йил 29 январь.

2. Маҳаллий иқтисодиёт ва менежмент. С.С.Фулломов, Ш.Р.Холмуминов, М.З.Каланова таҳрири остида. -Т.: Ўзбекистон

Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти. 2004.

3. Джумаев З.А. Муниципал иқтисодиёт. –Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти. 2004.

4. Филиппов Ю.В., Авдеева Т.Т. Основы развития местного хозяйства. - М.: «Дело», 2004.

3. Урекян С.А. Муниципальный менеджмент и региональная экономика. - Кишинэу, 2004.

Internet saytlari

1. www.5ballov.ru-Информация

2. www.gov.uz – Республика Ўзбекистан

3. www.city.yar.ru/home/government/municipality/delegates.html/ -
Городскоеуправление

4. www.kreml.org/opinions/104376126-73k/ - Городское хозяйство

III BOB

MUNITSIPAL TUZILMALARNI IQTISODIY RIVOJLANTIRISH MOHIYATI, OMILLARI VA UNI TARTIBGA SOLISH

3.1. Munitsipal tuzilmalarni iqtisodiy rivojlantirishning mohiyati va maqsadlari

Munitsipal tuzilmani iqtisodiy rivojlantirish mahalliy hamjamiyat farovonligini ta'minlaigaing zarur shartidir. Iqtisodiy rivojlanish tushunchasini faoliyat natijasi va faoliyat jarayoni deb ta'riflash mumkin.

Munitsipal tuzilmaning iqtisodiy rivojlanishi, faoliyat natijasi sifatida, ishlab chiqarilayotgan tovarlar va ko'rsatilayotgan xizmatlar hamda mavjud va foydalanilayotgan resurslar hajmi va tarkibidagi sifat va son o'zgarishlarida namoyon bo'ladi (30).

Mahalliy tuzilmaning iqtisodiy rivojlanishi tushunchasiga nisbatan kengroq yondoshilganda, uni quyidagicha tavsiflash mumkin:

- munitsipal tuzilmani rivojlantirish muammolarining (masalan, transportni rivojlantirish, kanalizatsiya bilan ta'minlash, ko'rsatilayotgan kommunal xizmatlar bahosini pasaytirish, ihsizlikni kamaytirish va boshqa shunga o'xshash) hal qilinishi. Bunda muammolarni hal qilishning ko'plab muqobil variantlari mavjudligi nazarda tutiladi. Muammolarni hal qilishning eng oqilona variantini tanlash muammoni hal qilish uchun katta ahamiyatga ega;

- tadbirkorlik faolligini boshqarish. Bunday yondoshuvda iqtisodiy rivojlanish munitsipal tuzilmada qulay investitsiya muhitini vujudga keltirish, biznesning rivojlanishiga ko'maklashish va hokazolarda namoyon bo'ladi;

- munitsipal iqtisodiyotning o'sish mexanizmini yaratish. Mahalliy hokimiyat organlarining tadbirkorlar sektori bilan va shuningdek manfaatlari mazkur hudud bilan bog'liq bo'lgan boshqa subyektlar bilan ittifoqini vujudga keltirish, muammolarni hal qilishda ularning ishtiroki va o'zaro hamkorligi shartlarini belgilash;

- tabiiy va ijtimoiy muhitni saqlash. Mahalliy jamoa yashaydigan muhitni, mahalliy hokimiyat organlari, uy xo'jaliklari va tadbirkorlik sektori, shuningdek mazkur subyektlarning har birining a'zolari o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni saqlash va yaxshilashga iqtisodiy rivojlanishning maqsadi, jarayoni va natijasi deb qarash mumkin;

- inson kapitalidan foydalanishni yaxshilash. Bunday talqinda iqtisodiy rivojlanish mahalliy aholining tegishli kasbiy-malakaviy darajasiga mos keladigan ish joylari tashkil etilishi, ularning ma'lumoti va malakasi darajasining oshirilishi, shuningdek ishchilarga o'z salohiyatini ro'yobga chiqaribgina qolmasdan, o'zining ijtimoiy himoyalanganligini his qilish imkonini beradigan shart-sharoitlarning yaratilishida namoyon bo'ladi.

Ishchilar malakasi, qo'llanilayotgan mashina va uskunalarning texnologik darajasi, ko'rsatilayotgan ijtimoiy xizmatlar (sog'liqni saqlash, ta'lim va h.k.) sifatining o'sishi iqtisodiy rivojlantirishning natijalaridir. Shunday qilib, iqtisodiy rivojlantirish natijasida munitsipal tuzilmaning salohiyati va mahalliy aholining farovonligini oshiruvchi va yaxshilovchi ijobiy o'zgarishlar sodir bo'ladi.

Mahalliy hamjamiyat farovonligini oshirish — munitsipal tuzilmani iqtisodiy rivojlantirishning asosiy maqsadi. Mazkur asosiy maqsad bir nechta kichik maqsadlarga ajraladi:

1. Mahalliy aholining tovar va xizmatlarga bo'lgan ehtiyojlarini aniqlash hamda ularni qondirish, ya'ni tovar va xizmatlar ishlab chiqarish hamda ularni iste'mol qilishni ko'paytirish chora-tadbirlarini ishlab chiqish.

2. Yangi ish joylari tashkil qilish va mahalliy aholi daromadlarining o'sishini ta'minlash. Yangi ish joylari mahalliy aholining ehtiyojlariga javob berishi lozim. Agar tashkil qilingan yangi ish joylari va unga muhtoj bo'lgan mahalliy aholi vakillarining kasbiy-malakaviy tarkibi o'zaro mos kelmasa, kadrlarni qayta tayyorlash chora-tadbirlarini amalga oshirish.

3. Munitsipal tuzilma hududida ishbilarmonlik faolligining pasayishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida, mavjud korxonalar faoliyatiga yangi tashkil etilgan korxonalarning ta'sirini e'tiborga olish. Ichki iqtisodiy integratsiyani kuchaytiruvchi loyihalarni amalga oshirish.

4. Mahalliy aholi farovonligini oshirish. Bu obodonlashtirish masalalarini hal qilish, masalan, ko'chalarni ko'kalamzorlashtirish, yo'llarni asfaltlash, ko'priklar qurish va hokazolar bilan cheklanmaydi. Mazkur tushuncha aholining farovonligini ta'minlashni, boshqacha qilib aytganda, insonning ijtimoiy, moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish uchun zarur shart-sharoit yaratishini bildiradi.

Munitsipal tuzilmani iqtisodiy rivojlantirish maqsadlariga erishish mavjud rivojlanish resurslarining soni va sifati hamda rivojlanish maqsadlarini amalga oshirish jarayoniga ularning jalb qilinganligi darajasigagina emas, balki munitsipal tuzilmaning rivojlanishini samarali boshqarishning tashkil etilishiga ham bog'liq.

3.2. Munitsipal iqtisodiyotni rivojlantirish resurslari

Munitsipal iqtisodiyot boshqariladigan tizim sifatida o'zgaruvchanlik xususiyatiga ega. Ya'ni, unda son va sifat o'zgarishlari muttasil sodir bo'ladi. Bu o'zgarishlar doim ham ijobiy bo'lavermaydi. Munitsipal iqtisodiyotning rivojlanishini, ya'ni tovarlar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish hajmida, mahalliy aholi farovonligining o'sishida va boshqa sohalarda ijobiy miqdor va sifat o'zgarishlarining sodir bo'lishini ta'minlash, eng avvalo, ma'lum resurslarga asoslanadi.

Odatda, resurslar deganda muayyan hududning imkoniyatlari majmui tushuniladi. Munitsipal iqtisodiyot uchun bunday imkoniyatlar, avvalambor, mahalliy resurslar bilan ta'minlanganlik bilan belgilanadi.

Mahalliy resurslar moddiy resurslar, mehnat resurslari va moliyaviy resurslardan tashkil topadi. Mahalliy resurslar jumlasiga shuningdek xo'jalik yurituvchi subyektlarning ixtiyorida mavjud bo'lgan texnologiyalarni hamda pul ostidagi hududda sodir bo'layotgan iqtisodiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatish vakolatlari va imkoniyatlariga ega boshqaruv tuzilmalarini ham kiritish mumkin (25).

Mahalliy resurslarni o'rganish va tavsiflashda quyidagi jihatlarga e'tiborni qaratish zarur:

- munitsipal iqtisodiyotning resurslar bilan ta'minlanganligi ularning sonigagina emas, balki ulardan foydalanish usuli va qo'llanilayotgan texnologiyalarga ham bog'liq;

- resurslar bilan ta'minlanganlik uchun resurslardan erkin foydalanish imkoniyati va ularning safarbar etilganlashni ham juda muhim;

- odamlar faoliyati bilan yaratiladigan resurslar (mehnat, kapital, texnologiyalar, boshqaruv) tabiiy resurslarga qaraganda muhimroq rol o'ynaydi;

- resurs bazasining sifati faqatgina muayyan resurslarning bor-yo'qligiga emas, balki ularning kombinatsiyasiga ham bog'liq.

Moddiy resurslar tushunchasi ayni hududda to'plangan tabiiy resurslar va ishlab chiqarish quvvatlarini o'z ichiga oladi. Moddiy resurslar hududning investitsion jozibadorligini, ish joylari tashkil etish imkoniyati va

daromadlarni o'zlashtirish sharoitlarining mavjudligini ko'p jihatdan belgilaydi.

Mehnat resurslari bilan ta'minlanganlik mehnatga layoqatli aholi soni bilangina emas, balki ularning kasbiy tayyorgarligi darajasi, mahalliy aholining iqtisodiy faol qismining umumiy sonida ma'lum yo'nalishdagi mutaxassislarning salmog'i bilan ham belgilanadi. Munitsipal tuzilmalarning kadrlar salohiyati munitsipal tuzilmaning investitsion jozibadorligi omili bo'lib, mavjud moddiy resurslarning samarali o'zlashtirilishini ta'minlabgina qolmasdan, balki ularning taqchilligini kompensatsiya ham qilishi mumkin. Ya'ni, yuqori malakali mutaxassislarning mavjudligi ayni munitsipal tuzilma hududida kam xom ashyo hamda ko'p mehnat va ilmiy ishlovlar talab etadigan ishlab chiqarishlarni rivojlantirish imkonini beradi.

Munitsipal tuzilmalarning moliyaviy resurslari mahalliy byudjet daromadlaridan, shuningdek uy xo'jaliklari va tadbirkorlarning rivojlantirishga sarflaydigan moliyaviy resurslaridan tashkil topadi. Mahalliy byudjet mahalliy hokimiyat va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatining asosiy moliyaviy negizi hisoblanadi.

Mahalliy byudjetning daromad manbalari jumlasiga quyidagilar kiradi:

1. Mahalliy soliqlar:

- a) mulk solig'i;
- b) yer solig'i;
- c) reklamadan olinadigan soliq;
- d) avtomobil vositalarini qayta sotishdan olinadigan soliq;
- e) ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i;

2. Mahalliy yig'imlar:

a) savdo huquqining berilishi bilan bog'liq, yig'im, shu jumladan alohida mahsulot turlari bilan savdo qilish huquqining berilishi bilan bog'liq litsenziya yig'imlari;

b) tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi yuridik va jismoniy shaxslarni ro'yxatdan o'tkazish bilan bog'liq yig'im;

c) avtomobilni to'xtash joyiga quyanganlik uchun olinadigan yig'im;

3. Umumrespublika soliqlaridan ajratmalar (qonun hujjatlarida belgilangan, mintaqalar bo'yicha tabaqalashtirilgan normativlarga muvofiq).

4. Respublika byudjetidan dotatsiyalar va subvensiyalar.

5. Davlat mulkini xususiy lashtirishdan kelgan tushumlar. (Davlat mulkini xususiy lashtirishdan kelgan mablag'larning bir qismi Davlat mulk qo'mitasining organlari tomonidan xususiy dashtirilgan obyekt joylashgan yerdagi mahalliy hokimiyat organlari ixtiyoriga beriladi.)

6. Mahalliy hokimiyat organlarining ixtiyoridagi mulkni ijaraga berishdan

kelgan tushumlar.

7. Munitsipal qimmatli qog'ozlar, lotereyalarni realizatsiya qilishdan kelgan va boshqa tushumlar.

Mashalliy byudjet xarajatlari (mahalliy byudjetdan mablag' bilan ta'minlanadigan) sog'liqni saqlash, madaniyat, ta'lim, transport, uy-joy kommunal xo'jaligi va sport tashkilotlari xarajatlarini moliyalashtirishga, shuningdek aholini ijtimoiy himoya qilish, mahalliy hokimiyat va o'zini o'zi boshqarish organlarining apparatini saqlash hamda boshqa maqsadlarga yo'naltiriladi.

Byudjet mablag'lari munitsipal iqtisodiyot uchun birinchi darajali ahamiyatga ega. Ammo bu o'rinda muninipal tuzilma yalpi moliyaviy resurslarining investitsiyalar va ish joylarini ko'paytirish hamda munitsipal iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydigan boshqa tarkibiy qismlarini ham qayd etib o'tish zarur.

Xo'jalik yurituvchi subyektlarning huquqiy resursi, ya'ni ularga berilgan vakolatlarisiz hech qanday xo'jalik faoliyatini amalga oshirish mumkin emas. Mahalliy hokimiyat organlariga mahalliy byudjetni tasarruf etish, mahalliy yer fondini boshqarish, yer va mulk soliqlarini undirish huquqlarining berilishi mahalliy byudjet mablag'lari va yerni munitsipal iqtisodiyotni rivojlantirish resurslariga aylantiradi. Turli munitsipal tuzilmalar har xil resurslar to'plamiga ega bo'ladi.

Munitsipal tuzilma hududida joylashgan resurslar turli miqyosdagi davlat hokimiyati organlarining yoki xususiy tadbirkorning ixtiyorida bo'lishi mumkin. Munitsipal tuzilma hududida joylashgan va davlat maqomiga ega bo'lgan zavod faqat mahalliy soliqlarni to'lash, ish joylari bilan ta'minlash va mazkur zavodda ishlaydigan mahalliy aholi vakillarining daromadlarini shakllantirish nuqtai nazaridan munitsipal iqtisodiyotni rivojlantirish resursi bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Real hayotda munitsipal tuzilmalarning moliyaviy resurslari cheklanganligidan kelib chiqib, mahalliy byudjetga dotatsiyalar ajratiladi, ishchi kuchining taqchilligi boshqa munitsipal tuzilmalarning hududida yashaydigan mutaxassislar hisobidan qoplanadi (26).

Mahalliy hokimiyat va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlariga muayyan resurslarni birlashtirishda resurslardan foydalanishning mumkin qadar katta samaradorligiga erishish mezonidan kelib chiqiladi.

Mazkur vazifani hal qilish uchun mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlariga huquqlar berilgan va ular mahalliy byudjet orqali tegishli moliyaviy resurslar bilan ta'minlanadi. Shunday qilib, munitsipal tuzilma

oldida turgan vazifalarning turi va hajmiga muvofiq tarzda, resurslarni munitsipal tuzilmaga biriktirmasdan munitsipal iqtisodiyotni rivojlantirish mumkin emas.

3.3. Munitsipal tuzilmaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini dasturiy boshqarish

Jamiyatni erkinlashtirish sharoitlarida munitsipal tuzilmalarning ma'muriy va mulkiy mustaqilligini kengaytirish hamda iqtisodiy rivojlanishning ma'lum maqsadlari mazkur jarayonlarni boshqarishning yangi usullarini talab etadi. Bu yerda boshqarish resurslarining taqchilligi sharoitlarida qo'llash mumkin bo'lgan yangi boshqaruv texnologiyalarini shakllantirish nazarda tutiladi. Iqtisodiy rivojlanish jarayonlarini boshqarish zarurligi shu bilan belgilanadiki, bozor iqtisodiyoti mexa-nizmlari resurslarning oqilona taqsimlanishi va ishlatilishini hamda rivojlanish maqsadlariga erishilishini doim ham ta'minlay olmaydi.

Ko'zda tutilayotgan texnologiya barcha tomonlar uchun foydali bo'lgan, pirovard natijada aholining farovonligini oshirishga yo'naltirilgan o'zaro hamkorlikni tashkil etishni nazarda tutishi lozim. Boshqaruvning dasturiy usuli bunday sharoitlarda foydalanish mumkin bo'lgan mavjud boshqaruv texnologiyalarining eng maqbulidir.

Shu bilan bir vaqtda, dastur — munitsipal iqtisodiyotni boshqarishning anchasamarali usuli. Munitsipal tuzilmani strategik rivojlantirish dasturini qabul qilish barcha xo'jalik yurituvchi subyektlarga o'z rivojlanishi bilan bog'liq. Muammolarini hal qilishda mo'ljallanish imkonini beradi. Dasturni ishlab chiqishda mazkur subyektlarning ishtiroki uyushtirilgan bo'lsa, mazkur mo'ljallar o'zaro muvofiqlashtiriladi.

Shunday qilib, bugungi kunda iqtisodiy rivojlanish jarayonining boshqarilmasligi munitsipal tuzilmaning asosiy muammosini tashkil etadi.

Muammoni ta'riflash qaror qabul qilishning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi, chunki undan qaror varianti bevosita kelib chiqadi. Masalan, resurslarning yo'qligi asosiy muammo deb topilgan bo'lsa, resurslar bilan ta'minlash harakatlarning asosiy maqsadi bo'lishi lozim. Bordiyu muammo boshqaruvning mavjud emasligidabo'lsa, munitsipal tuzilmalarning o'zini rivojlantirish faoliyatiga turtki berish mexanizmlarini shakllantirish, so'ng esa mazkur faoliyatni boshqarish asosiy maqsadga aylanadi. Maqsadni tanlash vazifalar ierarxiyasini belgilaydi. Mazkur vazifalarni hal qilish maqsadga erishish imkonini beradi. Rivojlanishni boshqarishning hozirgi sharoitlarda maqbul hisoblangan mexanizmlarni topish bosh vazifadir.

Ishlab chiqarishda ham, ijtimoiy-iqtisodiy sohada ham har qanday jarayonni faqat ma'lum texnologiya asosida boshqarish mumkin. Kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ham bundan mustasno emas.

Munitsipal tuzilmalarni rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish hududda ro'y berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar tahliliga asoslanishi lozim. Bunday tahlildan ko'zlangan maqsadlar quyidagilardir:

- munitsipal tuzilmaning qaror topgan rivojlanish yo'nalishlarini aniqlash;

- hududning tabiiy-iqtisodiy, shu jumladan, eksport salohiyatidan samarali foydalanish imkoniyatlarini va rezervlarini aniqlash;

- amalga oshirilayotgan islohotlar samaradorligini baholash;

- dolzarb ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni va ularning paydo bo'lish sabablarini aniqlash.

O'zbekiston Respublikasida tumanlar yoki shaharlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi holati to'g'risida to'liq ma'lumot olish uchun jarayonlar tahlili quyidagi ko'rsatkichlar bo'yicha amalga oshiriladi:

1) umumiy ma'lumotlar (tuman (shahar) hududi, aholisi soni, aholi punktlari, mahallalari soni);

2) iqtisodiyotning asosiy tarmoqlari holati (sanoat, qishloq xo'jaligi mahsulotlari va iste'mol tovarlari ishlab chiqarish hajmi, investitsion faoliyat);

3) ijtimoiy soha (aholiga pullik xizmatlar, shu jumladan maishiy xizmatlar ko'rsatish darajasi, chakana savdoni rivojlantirish darajasi, aholini ijtimoiy muassasalar xizmatlari bilan ta'minlanganligi darajasi, mehnat resurslaridan foydalanish holati va h.k.);

3) tuman (shahar)ning moliyaviy ko'rsatkichlari (mahalliy byudjet daromadlari va xarajatlari ko'rsatkichlari, hudud bo'yicha yalpi foyda (zarar)) va boshqalar.

Bu ko'rsatkichlar bilan bir qatorda xususiylashtirish jarayonlari, kichiq biznes va tadbirkorlikning rivojlanishi, tashqi iqtisodiy faoliyatni xarakterldovchi ko'rsatkichlar ham tahlil etiladi. Tumanlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari va asosiy ko'rsatkichlarini tahlil qilish iqtisodiyotning orqada qolayotgan sohalarini aniqlash, ularni rivojlantirish istiqbollari belgilash va islohotlarni chuqurlashtirish tadbirlarini imkonini beradi. Tumanlarni rivojlantirish istiqbollari ham yuqorida keltirilgan ko'rsatkichlar bo'yicha aniqlanadi.

Belgilangan istiqbolga erishish vazifasini bajarish uchun tuman (shahar) hokimiyati o'z harakat dasturini ishlab chiqadi. Bu dastur Moliya vazirligi,

Markaziy bank, tijorat banklari, Davlat mulk qo'mitasi, Moliya va iqtisodiy ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi, Davlat soliq qo'mitasi va boshqa idoralarning mintaqaviy bo'linmalari bilan hamkorlikda amalga oshiriladi.

Ijtimoiy-iqtisodiy ahvolni tahlil qilish asosida eng dolzarb muammolarni hal etish bo'yicha tadbirlar dasturi ishlab chiqiladi.

Dasturda ko'rsatilgan tadbirlarni moliyalashtirish manbalarini aniqlashda, avvalambor, aholi, korxonalar va xorijiy investorlar mablag'larini jalb etishga asosiy e'tibor qaratiladi.

Dasturda tuman (shahar) hududda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi», «Qishloq infratuzilmasini rivojlantirish dasturi», «Sog'liqni saqlash sohasida islohotlarni amalga oshirish dasturi», «Kommunal xizmatlar sohasida islohotlarni chuqurlashtirish dasturi» va boshqa maqsadli hamda tarmoq umumresublika dasturlarining bajarilishi rejaları alohida ko'rsatilishi zarur.

Iqtisodiyot vazirligi tumanlar (shaharlar) tomonidan tayyorlangan dasturlarni o'rganib va umumlashtirib, so'ngra hukumatga taqdim etadi hamda soliq imtiyozlari, dotatsiyalar, subsidiyalar, imtiyozli kreditlar va markazlashgan investiyalarni yo'naltirish yo'li bilan alohida tumanlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash to'g'risida takliflar kiritadi.

Shuni ta'kidlash joizki, tuman dasturlari kompleks xarakterga ega bo'lsa-da, ular ko'pgina umumresublika dasturlaridan farq qilib uzoq davrga mo'ljallanmagan.

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish kompleks dasturining hujjatlarini umumiy maqsad — munitsipal tuzilmani rivojlantirish maqsadi birlashtirishi darkor (25).

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish kompleks dasturini ishlab chiqish quyidagi hujjatlarni tuzishdan boshlanishi lozim:

1. Hududning ijtimoiy-iqtisodiy va iqtisodiy-jug'rofiy tavsifi.

2. Munitsipal tuzilmani kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish konsepsiyasi.

Mazkur hujjatlar boshqaruvning turli bo'g'inlariga mansub bo'lganligi uchun, ularning har birini tayyorlash jarayoniga va har birining tarkibiga alohida talablar qo'yiladi.

Dasturning bajarilishi va vaziyatning o'zgarishidan kelib chiqib, har yili har bir hujjatga aniqlik kiritish umumiy talab hisoblanadi. Qabul qilish va amalga oshirish, shuningdek nazorat qilish tartibi har bir hujjat uchun har xil bo'ladi.

Hududning ijtimoiy-iqtisodiy va iqtisodiy-jug'rofiy tavsifi mavjud statistika ma'lumotlari hamda hududning umumiy va alohida yo'nalishlar bo'yicha

ma'lumotlar asosida tuziladi. Hujjatga qo'yiladigan asosiy talab — muayyan munitsipal tuzilmaga xos ichki rivojlanish tendensiyalarini va bozor iqtisodiyoti nuqtai nazaridan eng e'tiborga molik jihatlarni aniqlash va ta'riflash hujjatni muvaqqat ijodiy jamoa hududiy rivojlanish kompaniyasining buyurtmasiga asosan, korxonalar, ma'muriyat, uning organlari, shuningdek davlat hokimiyati organlari tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlardan foydalangan holda ishlab chiqadi.

Konsepsiyaning tarkibi va tuzilmasiga, uni tayyorlash va tasdiqlash tartibiga qo'yiladigan talablar butun hujjatning maqsad va vazifalariga muvofiq bo'lishi lozim. Shuning uchun ham konsepsiya, bir tomondan, viloyat maqsadli dasturlariga muvofiq bo'lishi zarur. Ikkinchi tomondan esa, u aksariyat aholi uchun tushunarli, muayyan va aniq, ifodalangan qoidalarga, idrok etish uchun maqbul hajmga ega bo'lishi lozim.

Hududning ijtimoiy-iqtisodiy va iqtisodiy-jug'rofiy tavsifi konsepsiya uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Konsepsiya munitsipal tuzilmani ayni sharoitlarda iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirish yo'nalishlari asosida tuziladi. Taqdim etilgan ma'lumotlarning tahlili mazkur yo'nalishlarni belgilash imkonini beradi.

Mahalliy hamjamiyatning barcha vakillarini, shu jumladan, tadbirkorlik sektori va jamoat tashkilotlarini, munitsipal tuzilmani rivojlantirishning kompleks dasturlarini ishlab chiqish va muhokama qilishga jalb etish dastur sifatining yaxshilanishiga hamda uning muvaffaqiyatli bajarilishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Qisqacha xulosalar

Munitsipal tuzilmaning iqtisodiy rivojlanishi ishlab chiqarilayotgan tovarlar, xizmatlar hajmi va turlarining ko'payishida, mahalliy byudjet, korxonalar va aholining daromadlari o'sishida, foydalanilayotgan resurslar miqdorining ko'payishi va sifatining yaxshilanishida hamda bu resurslardan foydalanish samaradorligining ko'tarilishida namoyon bo'ladi.

Iqtisodiy rivojlanish natijasidamunitsipal tuzilmasalohiyatini oshiradigan va yaxshilaydigan ijobiy o'zgarishlar ro'y beradi.

Mahalliy hamjamiyat farovonligini oshirish tushunchasi o'z ichiga quyidagilarni oladi:

- mahalliy aholining tovar va xizmatlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish;
- yangi ish joylari tashkil qilish va mahalliy aholi daromadlarining o'sishini ta'minlash;

- munitsipal tuzilma hududida ish bilarmonlik faolligining oshirish;
- mahalliy aholining farovonligini oshirish.

Mahalliy hamjamiyatni iqtisodiy rivojlantirish nafaqat resurslarning miqdori va sifatiga, shuningdek, bu resurslardan foydalanish samaradorligini belgilab beradigan omil bo'lgan munitsipal iqtisodiyotni boshqarish sifatiga ham bog'liq.

Munitsipal iqtisodiyot resurslari jumlasigamahalliy hokimiyat vao'zini o'zi boshqarish organlarigatasarruf etish vakolatlari berilgan munitsipal tuzilma hududidagi moddiy va nomoddiy imkoniyatlar majmui, shuningdek ularning ixtiyorida bo'lmagan, ammo munitsipal iqtisodiyotgajalb qilingan resurslarni kiritish mumkin.

U yoki bu resurslarni mahalliy hokimiyat organlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari ixtiyoriga topshirishda asosiy mezon rolini ulardan foydalanish samarasining yuqori bo'lishi bajaradi.

Mahalliy hokimiyat organlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarida samarali boshqaruv tuzilmasining va malakali kadrlarning mavjud bo'lishi munitsipal iqtisodiyotni rivojlantirishdama muhim rol o'ynaydi.

Iqtisodiy rivojlanish jarayonlarini boshqarishning zaruratini bozor mexanizmlari rivojlantirish maqsadlarida resurslarni to'g'ri taqsimlanishini doim ham ta'minlay olmasligi belgilab beradi.

Bugunga qadar ma'lum bo'lgan boshqarish texnologiyalari jumlasidan eng maqbullaridan biri dasturiy boshqarish usulidir.

Respublikamizda tumanlar va shaharlarni rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlarni tahlil qilish asosida amalga oshiriladi hamda ularda maqsadli va tarmoq xarakteriga ega bo'lgan respublika dasturlarini bajarish bo'yicha harakat rejalari alohida ajratib ko'rsatiladi.

Mahalliy miqiyosda boshqaruv samaralorligini oshirish vazifasi shaharlar va tumanlarni rivojlantirishniyag uzoq davrga mo'ljaliangan kompleks dasturlarini ishlab chiqish zaruratini belgilaydi.

Muhokama va nazorat qilish uchun savollar

1. Munitsipal tuzilmani iqtisodiy rivojlantirishni faoliyat jarayoni sifatida qanday tavsiflash mumkin?
2. Munitsipal tuzilmaning iqtisodiy rivojlantirishning faoliyat natijasi sifatidagi mohiyati nimada?
3. Iqtisodiy rivojlantirish maqsadlarini sanab bering.
4. Munitsipal iqtisodiyotning moliyaviy resurslari jumlasiga qanday komponentlar kiradi?

5. Munitsipal iqtisodiyotning huquqiy resurslari nimani anglatadi?
6. Munitsipal tuzilmani iqtisodiy rivojlantirishni dasturiy boshqarish zarurati nimalar bilan belgilanadi?
7. Tumanlar va shaharlarni rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish tartibini izohlab bering.
8. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning kompleks dasturlariga qanday talablar qo'yiladi?
9. Mahalliy hamjamiyatni rivojlanish strategiyasini maqsadi qanday?
10. Mahalliy tuzilmalarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish holatini aniqlash uchun qanday ma'lumotlarni tahlil qilish lozim?

Asosiy adabiyotlar

1. Маҳаллий иқтисодиёт ва менежмент. С.С.Фуломов, Ш.Р.Холмўминов, М.З.Каланова таҳрири остида. - Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти. 2004.
2. Асроров М.А. Иқтисодий ўсиш омиллари ва улардан фойдаланиш самарадорлиги. Битирув малакавий иши. -Т.: ТДИУ, 2004.
3. Джумаев З.А. Муниципал иқтисодиёт. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти. - Т.: 2004.
4. Нормуратова Н. Ўзбекистоннинг макроиқтисодий кўрсаткичларини таҳлил қилиш ва истиқболлари. Битирув малакавий иши. - Т.: ТДИУ, 2005.
5. Филиппов Ю.В., Авдеева Т.Т. Основы развития местного хозяйства. - М.: «Дело». 2004.

Internet saytlari

1. www.academout.ru/referates/14/-26k/ - Рефераты
2. www.inf.tsu.ru/webDesign/finf2.nsf/structurl/science_informatics-74k- Городское управление
3. www.yabloko.ru/Themes/SG/Books/intro.html-55k/ - Информация
4. www.eup.ru/catalog/57-0.asp-21k - Каталог

IV BOB

O‘ZBEKISTONDA MAHALLIY QURILISHNING YUZAGA KELISHI TARIXI VA HOZIRGI HOLATI

4.1. O‘zbekiston Respublikasida mahalliy huquq manbalari

Respublikada qabul qilinadigan barcha huquqiy hujjatlarning asoslarini o‘zida mujassamlashtirgan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining «Mahalliy davlat hokimiyati asoslari» deb nomlangan XXI bobida mahalliy o‘zini o‘zi boshqarishning asosiy maqsadlari va vazifalarini, xalq hokimiyatini amalga oshirishda mahalliy o‘zini o‘zi boshqarishning rolini, aholining mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal qilish sohasidagi faoliyatining asoslarini belgilaydigan muhim qoidalar mustahkamlangan.

Konstitutsiyaviy me‘yorlar boshqa barcha qonun hujjatlariga nisbatan ustuvor va oliy yuridik kuchga egadir. Bunda O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi eng muhim ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi huquq me‘yorlari majmui bo‘libgina qolmasdan, o‘z «ustunligi so‘zsiz tan olinishi»ni ham e‘tirof etadi¹. Mazkur Konstitutsiyaning 16-moddasida birorta ham qonun yoki boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjat Konstitutsiya me‘yorlari va qoidalariga zid kelishi mumkin emas, deb qayd etilgan (1).

Mamlakat Asosiy qonuni oliy yuridik kuchga va to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta‘sir ko‘rsatish huquqiga ega ekanligi haqidagi qoida barcha konstitutsiyaviy me‘yorlar, shu jumladan mahalliy o‘zini o‘zi boshqarishni tashkil etish masalalariga doir me‘yorlar ham qonunlar va qonun hujjatlaridan ustun turishi unda belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasida mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish, O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasidan tashqari, 1993 yil 2 sentyabrda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining «Mahalliy davlat hokimiyati to‘g‘risida»gi Qonuniga (tegishli o‘zgartish va tuzatishlar bilan) muvofiq amalga oshiriladi.

Mazkur qonunda:

¹ Uzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi: Ўн иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ун биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрда қабул қилинган. - Т.: «Ўзбекистон». 1998.

a) mahalliy o'zini o'zi boshqarishni tashkil etishning umumiy prinsiplari;

b) mahalliy o'zini o'zi boshqarishni amalga oshirishning tashkiliy-huquqiy shakllari;

c) mahalliy o'zini o'zi boshqarishning huquqiy, iqtisodiy va moliyaviy asoslari hamda uni amalga oshirishning davlat kafolatlari;

d) mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal qilishga doir asosiy vakolatlari belgilangan.

Mazkur qonunning ko'pgina qoidalari katta istiqbolga ega, chunki ular mahalliy o'zini o'zi boshqarishni amalga oshirishning eng samarali shakllari va usullarini izlash imkonini beradi.

Mahalliy o'zini o'zi boshqarishda O'zbekiston Respublikasining boshqa qonun hujjatlariga ham amal qiladi. Ularning asoslari jumlasiga quyidagilar kiradi:

- O'zbekiston Respublikasining «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylov to'g'risida»gi Qonuni (tegishli o'zgartirish va tuzatishlar bilan), 1994 yil 5 may;

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1996 yil 26 noyabrdagi «Tumanga bo'ysunadigan shahar hokimiyatlarini boshqarish organlarining tuzilmasini takomillashtirish to'g'risida»gi PF-1651-son Farmoni;

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1999 yil 13 yanvardagi «Aholiga adresli ijtimoiy yordam ko'rsatishda fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining rolini oshirish to'g'risida»gi PF-2177-son Farmoni;

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2001 yil 17 apreldagi «Kommunal xizmat ko'rsatish sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarni chuqurlashtirishning yangi bosqichi to'g'risida»gi PF-2832-son Farmoni;

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2002 yil 26 fevraldagi «Turar joy mulkdorlari shirkatlarining faoliyatini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PF-3038-son Farmoni;

- O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Kengashining «Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining Toshkent viloyatida ijro etilishi to'g'risida»gi 1997 yil 5 iyun 443a-I son qarori;

- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1997 yil 18 avgustdagi «Mahalliy sanoatni boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 405-sonli Qarori;

- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 7 fevraldagi «Mahalla yili» dasturi to'g'risida»gi 70-sonli Qarori;

- O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 2001 yil 27 apreldagi 38-son Buyruqi bilan tasdiqlangan «Aholi kommunal xizmatlar haqini o'z vaqtida to'liq to'lashini ta'minlash uchun fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari va turar joy mulkdorlari shirkatlarini raqbatlantirish tartibi to'g'risida»gi Nizomi;

- O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining «Aholi kommunal xizmatlar haqini o'z vaqtida to'liq to'lashini ta'minlash uchun fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari va turar joy mulkdorlari shirkatlarini raqbatlantirish tartibi to'g'risidagi Nizomga o'zgartishlar kiritish to'g'risida»gi 2002 yil 13 may 54-son Buyrug'i va h.k.

Mahalliy o'zini o'zi boshqarish sohasidagi ijtimoiy munosabatlar shuningdek O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari, O'zbekiston Respublikasi Hukumatining qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Kengashining qarorlari va, tabiiyki, oliy sud idoralari (Oliy Sud, Konstitutsiyaviy Sud, Oliy Xo'jalik sudi) qarorlari bilan tartibga solinadi.

Bunday me'yoriy-huquqiy hujjatlarga misollarni biz yuqorida keltirib o'tdik.

Mahalliy huquq manbalarining navbatdagi guruhini mahalliy tuzilma (mahalliy hokimiyat organlari) aholisi o'z irodasini to'g'ridan-to'g'ri ifoda etishi yo'li bilan, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarishning mansabdor shaxslari qabul qilgan me'yoriy-huquqiy hujjatlar tashkil etadi.

Mahalliy tuzilma nizomi mazkur guruhga mansub hujjatlarning eng muhimidir. Nizom mahalliy tuzilma tomonidan mustaqil ishlab chiqiladi va mahalliy o'zini o'zi boshqarish vakillik organi yoki aholi tomonidan qabul qilinadi. Mahalliy tuzilma nizomini qabul qilish majburiy bo'lib, u davlat ro'yxatidan o'tkazilishi lozim. Mahalliy tuzilma nizomi Konstitutsiyaga va davlat qonunlariga muvofiq bo'lishi zarur. Mahalliy tuzilma nizomining qoidalari yuqorida zikr etilgan me'yoriy-huquqiy hujjatlarning qoidalarga zid kelgan taqdirda, mahalliy tuzilmani ro'yxatdan o'tkazish rad etilishi mumkin. Mahalliy tuzilmaning nizomi faqat rasman e'lon qilinganidan keyin kuchga kiradi.

Mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari va mansabdor shaxslarining huquqiy hujjatlari o'z yuridik xossalarga qarab me'yoriy hujjatlarga, ya'ni umumiy xulq-atvor qoidalari belgilangan hujjatlarga va individual hujjatlarga bo'linadi.

Mahalliy o'zini o'zi boshqarish vakillik organlarining huquqiy hujjatlari

qarorlar deb ataladi. Qarorlarni qabul qilish va ularning kuchga kirish tartibi mahalliy tuzilma nizomida belgilanadi.

Mahalliy o'zini o'zi boshqarish ijro etuvchi organining rahbari hamda mahalliy tuzilma rahbari (agar mahalliy tuzilma nizomida bunday lavozim nazarda tutilgan bo'lsa) o'z vakolatlari doirasida qaror va farmoyishlar chiqaradilar.

Me'yoriy xususiyatga ega bo'lgan, inson va fuqaroning huquqlari, erkinliklari va burchlariga taalluqli, shuningdek iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish, jamoat tartibini saqlash, mahalliy mulk va moliya resurslaridan foydalanishning yirik masalalarni hal qilish bilan bog'liq hujjatlar qarorlar shaklida e'lon qilinadi.

Mahalliy o'zini o'zi boshqarishning boshqa organlari va mansabdor shaxslarining huquqiy hujjatlari, qoida tarzida, mazkur organlar to'g'risidagi tegishli nizomlarda belgilanadi. Mahalliy o'zini o'zi boshqarish ijro etuvchi organi (ma'muriyat) tarkibiy bo'limlarining rahbarlari, odatda, o'z vakolatlariga doir masalalar yuzasidan *buyruqlar* chiqaradilar.

Mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari va mansabdor shaxslarining huquqiy hujjatlari mazkur organlar va mansabdor shaxslar tomonidan yoki sud qaroriga binoan bekor qilinishi mumkin.

Mahalliy o'zini o'zi boshqarishning xalq hokimiyatini amalga oshirish mexanizmining mustaqil shakli sifatidagi huquqi maqomi mazkur boshqarishni tashkil etish va faoliyatining barcha tomonlarini ilmiy bilimlarning yagona sohasi bilan qamrab olishni talab qiladi. Ilmiy bilimlarning mazkur sohasi mahalliy huquq fanidir. Ushbu bilimlar sohasining yaxlit xususiyati uning obyekti — mahalliy o'zini o'zi boshqarishning yagonaligi bilan belgilanadi.

4.2. Mahalliy hokimiyat vakillik organlarining tuzilmasi va mazkur organlari faoliyatining tashkiliy asoslari

O'zbekiston Respublikasining «Mahalliy davlat hokimiyati organlari to'g'risida»gi 1993 yil 2 sentyabrdagi Qonuni (tegishli o'zgartish va qo'shimchalar bilan) V bobida mahalliy hokimiyat ijro etuvchi organlarining tuzilishi va mazkur organlar faoliyatining tashkiliy asoslari belgilangan (1).

Qonunning 21-moddasiga muvofiq, viloyat, tuman, shaharda ijro etuvchi hokimiyatni hokim boshqaradi. Hokim birinchi o'rinbosarga va Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilangan miqdorda o'rinbosarlarga ega bo'ladi.

Hokim o'rinbosarlari, qoida tarzida, tegishli xalq deputatlari Kengashining deputatlari jumlasidan tayinlanadi va tasdiqlanadi.

Viloyat va Toshkent shahri hokimining birinchi o'rinbosari va o'rinbosarlari hokim tomonidan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti bilan kelishilgan holda tayinlanadi va lavozimdan olinadi hamda qabul qilingan qaror tegishli xalq deputatlari Kengashiga tasdiqlash uchun taqdim etiladi.

Tuman va shahar hokimining o'rinbosarlari tegishli hokim tomonidan yuqori darajadagi hokim bilan kelishilgan holda tayinlanadi va lavozimdan olinadi hamda qabul qilingan qaror tuman, shahar xalq deputatlari Kengashiga tasdiqlash uchun taqdim etiladi.

Shahardagi tuman va tumanga bo'ysunadigan shahar hokimining o'rinbosarlari tegishli hokim tomonidan yuqori hokim bilan kelishilgan holda tayinlanadi va lavozimdan olinadi.

Yuqorida zikr etilgan qonun hujjatining 22-moddasida mahalliy hokimiyat ijro etuvchi organlarining tuzilmasi va shtatlari belgilangan. Mahalliy hokimiyat ijro etuvchi organlari (hokimiyatlar) boshqarmalar, bo'limlar va boshqa bo'linmalardan tashkil topadi. Ularning tuzilmasi, ularni tashkil etish va ish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadigan tegishli nizomlar bilan belgilanadi.

Qonunning 25-moddasi hokim vakolatlarini tartibga soladi.

Viloyat, tuman, shahar hokimi:

- Oliy Majlis qonunlari va boshqa hujjatlarining, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlarining, yuqori organlar va tegishli xalq deputatlari Kengashi qarorlarining ijro etilishini tashkil qiladi;

- jamoat tartibini saqlash va jinoyatchilikka qarshi kurash, fuqarolarning xavfsizligini ta'minlash, ularning huquqlari va sog'lig'ini muhofaza qilish bilan bog'liq chora-tadbirlarni amalga oshiradi, tabiiy ofatlar, epidemiyalar va boshqa favqulodda holatlarda ishni tashkil etadi;

- viloyat, tuman, shaharni iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini, viloyat, tuman, shahar byudjetining asosiy parametrlarini va ularning ijro etilishi to'g'risidagi hisobotlarni xalq deputatlari Kengashiga tasdiqlash uchun taqdim etadi;

- o'z o'rinbosarlari va ijro etuvchi hokimiyat tarkibiy bo'limlarining rahbarlarini tayinlash va lavozimdan olish to'g'risidagi qarorlarni xalq deputatlari Kengashiga tasdiqlash uchun taqdim etadi;

- hokimiyat apparati bo'limlarining rahbarlarini tayinlaydi va lavozimdan oladi;

- quyi hokimlarning qarorlarini bekor qiladi va quyi xalq deputatlari Kengashlarining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Oliy Majlis

qonunlari va boshqa hujjatlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlariga, shuningdek yuqori xalq deputatlari Kengashlari va hokim qarorlariga zid bo'lgan hujjatlarini bekor qilish to'g'risidagi taqdimnomalarni xalq deputatlari Kengashining e'tiboriga havola etadi;

- rahbarlari tegishli xalq deputatlari Kengashi tomonidan tayinlanadigan va lavozimdan olinadigan ijro etuvchi hokimiyat organlari tarkibiy bo'limlarining ishini nazorat qiladi;

- xalq deputatlari Kengashi va hokim qarorlarini bajarmagan mansabdor shaxslarni intizom jazosiga tortish to'g'risidagi taqdimnomani qonunda belgilangan tartibda kiritadi;

- murojaatnomalarni ko'rib chiqadi va davlat mukofotlari bilan taqdirlash haqida takliflar kiritadi;

- respublikada va xorijda viloyat, tuman va shaharning rasmiy vakili sifatida ishtirok etadi;

- fuqarolarni qabul qilishni tashkil etadi, ularning shikoyat va arizalarini ko'rib chiqadi.

Hokim qonun hujjatlariga muvofiq o'z vakolatlari jumlasiga kiritilgan viloyat, tuman, shahar mol-mulkini hisobga olish, boshqarish, rejalashtirish, byudjet, moliya, har xil mulkchilik shaklidagi korxonalar, muassasalar, tashkilotlar bilan o'zaro aloqa qilish, qishloq xo'jaligi, yerdan va boshqa tabiiy resurslardan foydalanish, tabiatni muhofaza qilish, qurilish, transport, yo'l xo'jaligi va aloqa, aholiga kommunal, savdo, ijtimoiy-madaniy xizmatlar ko'rsatish, aholini ijtimoiy himoya qilish, qonuniylik, huquqiy tartibot va xavfsizlikni ta'minlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish bilan bog'liq boshqa masalalarni ham hal qiladi.

4.3. Boshqa davlatlarning mahalliy tuzilmalari

Yevropadagi ko'pgina mamlakatlar, shuningdek AQSh va Yaponiya mahalliy tizimlarining huquqiy asoslari XIX asrda amalga oshirilgan mahalliy siyosatlar jarayonida yuzaga kelgan. Shunga qaramay, jamoa, shahar o'zini o'zi boshqarish an'analariining ildizlari qadimga, jamiyatning dastlabki bo'g'inlari: antik davrning polis demokratiyasi, o'rta asrlar shahar va qishloq jamoalariga borib taqaladi.

Xorij mamlakatlarida mahalliy hokimiyatni tavsiflashda ikki tushuncha — mahalliy boshqaruv va mahalliy o'zini o'zi boshqarish tushunchalari qo'llaniladi (8).

Mahalliy boshqaruv — mahalliy hududiy birlikda markaziy hokimiyat

yoki yuqori hududiy boshqaruv organi ma'muriyati tomonidan amalga oshiriladigan boshqaruv faoliyati.

Mahalliy o'zini o'zi boshqarish yuqori hokimiyat tomonidan tayinlanadigan ma'muriy organlar tomonidan amalga oshiriladi. Masalan, Fransiya mintaqalarida hukumat dekreti bilan tayinlanadigan hamda aholi bilan munosabatlarda hukumat va uning a'zolari nomidan ish ko'radigan respublika prefekti mahalliy boshqaruv organi hisoblanadi. Unga moliya, xavfsizlik, ijtimoiy yordam, iqtisodiy rivojlanish, hududiy rejalashtirish va boshqa sohalarda davlat vakolatlari beriladi. Davlat manfaatlarini boshqa hududiy birlik – departamentda ifoda etuvchi departament prefekti ham yuqorida zikr etilgan vazifalarni bajaradi. Suprefekt esa, departament bilan kommuna o'rtasidagi oraliq hududiy birlik – okrug hududida davlat manfaatlarini ifoda etadi.

Mahalliy o'zini o'zi boshqarish – mahalliy hududiy birlik aholisi – hudud jamoasi va uning saylab qo'yiladigan organlarining mahalliy ahamiyatga molik ishlarni boshqarish faoliyati.

Mahalliy boshqaruv organlaridan farqli o'laroq, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari davlatga bo'ysunmaydi, ya'ni davlat ularga biron-bir majburiyatlar yuklashga haqli emas.

Chet el olimlarining fikriga ko'ra, «o'zini o'zi boshqarish» tushunchasi ilk bor mahalliy o'zini o'zi boshqarish munosabati bilan Buyuk fransuz inqilobi yillarida qo'llanila boshlangan va davlatga nisbatan jamoaning mustaqilligini tasdiqlash bilan bog'liq bo'lgan. Nemis olimlarining fikricha, mazkur atama muallifi Prussiya vaziri baron fon Shteyn (1757-1831) bo'lib, u mahalliy o'zini o'zi boshqarishni davlat ishlarini boshqarishda fuqarolar ishtirokining faol shakli deb hisoblagan ¹.

Mahalliy hokimiyatni demokratik tashkil etishning ikki tizimi: Angliya-Amerika va Yevropa tizimlari mavjud.

Buyuk Britaniyada mahalliy hokimiyat organlari XIX-XX asrlar oralig'idayoq katta vakolatlar olganlar, ammo 1970-1980 yillarda markaziy hokimiyat mahalliy o'zini o'zi boshqarishga (ayniqsa, moliya va soliqqa tortish sohaslarida) yana bir qator cheklashlar joriy qildi (10).

AQShda mahalliy hokimiyat organlari o'zlariga berilgan vakolatlar sohasida deyarli to'liq mustaqildirlar. Ko'pgina vakolatlar va faoliyat sohalari mahalliy o'zini o'zi boshqarish bo'g'iniga berilgan bo'lib, nafaqat federal hokimiyat organlari, balki shtatlar rahbar organlarining ham biror-bir

¹ 1808 йилда қабул қилинган «Шаҳарлар низоми тугрисидаги Пруссия тузути» // Хуқуқ ва бошқарув соҳасидаги халқаро атамалар тўплами. Бонн-Мюнхен. 1995.

aralashuvisiz amalga oshiriladi. Bunda mahalliy organlar faoliyati shtatlarning qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi, chunki federal hokimiyat shtatlar va mahalliy hokimiyat rahbariyati o'rtasidagi munosabatlarga 1868 yildan beri deyarli aralashmaydi. Barcha shtatlarning konstitutsiyalariga mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining huquq va majburiyatlarini mustahkamlaydigan moddalar kiritilgan, ammo mazkur huquq vamajburiyatlar turli shtatlarda har xil. Masalan, Missisipi va Alabamada qonun hujjatlari ro'yxati ancha qisqa, boshqa shtatlarda esa, mahalliy o'zini o'zi boshqarish masalalari mazkur shtatlarning konstitutsiyalarida batafsil yoritilgan ¹.

Angliya-Amerika tizimi boshqaruvning davlat, federatsiya subyekti yoki davlat-mustaqil mintaqasidan past barcha bo'g'inarida mahalliy o'zini o'zi boshqarishning mavjudligi bilan tavsiflanadi. Bunda umumiy xususiyatga ega ma'muriy-hududiy birliklar bo'lmaydi. Qonun chiqaruvchi hokimiyat funksiyalarini mahalliy palata, ijro etuvchi hokimiyat funksiyalarini esa – prefektlar, suprefektlar, mahalliy prefektlar amalga oshiradi. Mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari me'yoriy-huquqiy hujjatlar e'lon qiladilar, mahalliy soliqlarni belgilaydilar va undiradilar, mahalliy xizmatlarni, shu jumladan transport, savdo xizmatlarini, qurilishni tashkil etadilar, madaniy, tarixiy yodgorliklarni muhofaza qiladilar va h.k.

Yevropa tizimi mahalliy o'zini o'zi boshqarish va mahalliy boshqaruvni o'zida mujassamlashtiradi. Yevropa Kengashi 1985 yil 15 oktyabrda qabul qilgan mahalliy o'zini o'zi boshqarish to'g'risidagi Yevropa Xartiyasi 3-moddasining 1-qismiga asosan, mahalliy o'zini o'zi boshqarish deganda mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining qonun doirasida, mahalliy aholi manfaatlariga faoliyat ko'rsatib, davlat ishlarining katta qismini tartibga solish va uni boshqarish huquqi va real layoqati tushuniladi.

Bunda mahalliy boshqaruvga ma'muriy nazorat qilish, ya'ni mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari qabul qilgan hujjatlarning qonuniyligini tekshirish vakolatlari beriladi. Mazkur hujjatlarning qonuniyligi ustidan sudga shikoyat berish mumkin. O'z navbatida, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari ham o'z huquqlarini sudda himoya qilishga haqlidirlar.

Bir qator davlatlarda o'zini o'zi boshqarishning aralash modellari muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatmoqda. Mazkur modellar Angliya-Amerika va Yevropa tizimlarining unsurlarini o'z ichiga oladi, shuning uchun ham mahalliy o'zini o'zi boshqarishni tashkil etishning Yevropa tizimi turli ko'rinishlarga ega.

1) Boshqaruvning barcha bo'g'inarida mahalliy o'zini o'zi boshqarish

¹Современные Соединенные Штаты Америки. М., 1988.

va mahalliy boshqaruvni birlashtirish (masalan, Italiyada):

- viloyatdan quyi bo'g'inlarda — provinsiyalar va kommunalarda faqat mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari — Kengashlar tashkil etiladi. Davlat boshqaruvi vazifalarini bajarish Vazirlar Kengashi tomonidan tayinlanuvchi prefekt zimmasiga yuklanadi;

- kommunada davlat boshqaruvi funksiyalarini sindik — tayinlanadigan davlat xizmatchisi bajaradi.

2) Boshqaruvning quyi bo'g'inidagi o'zini o'zi boshqarish bilan boshqaruvning oliy bo'g'inidagi davlat boshqaruvi mushtarakligini ta'minlash (masalan, Polshada).

3) Davlat maqomiga ega bo'lmagan tobe hududlarda (Niderlandiya, Britaniya mulklari, Fransiya koloniyalarida) mahalliy o'zini o'zi boshqarish metropoliyaning mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari ustidan qattiq ma'muriy nazorati bilan tavsiflanadi:

- boshqaruv davlat — metropoliya boshlig'i tomonidan tayinlanadigan gubernatorlar, oliy komissarlar tomonidan amalga oshiriladi;

- mahalliy aholi tomonidan saylanadigan vakillik organi faqat gubernator imzolaganidan keyin kuchga kiradigan hujjatlarni qabul qiladi.

Shakllanish tartibi va vakolatlarining taqsimlanishi tartibiga qarab, mahalliy o'zini o'zi boshqarishning ikki asosiy modeli: parlament va prezident boshqaruvini ajratish mumkin.

Parlament modeli shu bilan tavsiflanadiki, mahalliy ma'muriyat boshlig'ini mahalliy vakillik organi o'z tarkibidan saylaydi.

Prezident modeli shu bilan tavsiflanadiki, mahalliy ma'muriyat boshlig'ini, shuningdek mahalliy o'zini o'zi boshqarishning boshqa mansabdor shaxslari (qaznachi, prokuror, sudya, sherif)ni aholi yoki mahalliy o'zini o'zi boshqarishning vakillik organi saylaydi. Bunday model AQShda amal qiladi. Bu yerda shahar merlari Shahar Kengashi deputatlari tomonidan saylanadi va vakillik funksiyalarini bajaradi, shahar ma'muriyati boshliqlari esa Kengash tomonidan yollangan boshqaruvchilar bo'lib, ijro etish funksiyalarini bajaradi.

Qisqacha xulosalar

Mahalliy o'zini o'zi boshqarish xalq hokimiyatining mustaqil shakli ekanligidan kelib chiqib, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 105-moddasida faqat mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari (mahalliy tuzilmalar) uchun eng muhim huquqiy qoidalar (ularning huquqiy asoslari) belgilangan. Mazkur moddaga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi Asosiy

Qonunining qoidalarini mufassallashtiruvchi va muayyanlashtiruvchi huquq normalari ifodalangan qonunlar yoki qonun hujjatlari qabul qilinadi.

Konstitutsiyaning 100-moddasida mahalliy hokimiyat organlari ixtiyoriga kiradigan masalalar qayd etilgan. Mazkur moddada mahalliy hokimiyat organlarining umumiy majburiyatlari aniq belgilab qo'yilgan. Mahalliy hokimiyat organlari ixtiyoriga quyidagilar kiradi: qonuniylikni, huquqiy tartibotni va fuqarolarning xavfsizligini ta'minlash; hududlarni iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy rivojlantirish; mahalliy byudjetni shakllantirish va uni ijro etish, mahalliy soliqlar, yig'implarni belgilash, byudjetdan tashqari jamg'armalarni hosil qilish; mahalliy kommunal xo'jalikka rahbarlik qilish; atrof-muhitni muhofaza qilish; fuqarolik holati aktlarini qayd etishni ta'minlash; normativ hujjatlarni qabul qilish hamda O'zbekiston Konstitutsiyasiga va O'zbekiston Respublikasi qonunlariga zid kelmaydigan boshqa vakolatlarni amalga oshirish. Bu vazifalarni mahalliy hokimiyatning ijro etuvchi va vakillik organlari birgalikda bajaradilar.

Konstitutsiyaning 101-moddasiga muvofiq, mahalliy hokimiyat organlari O'zbekiston Respublikasining qonunlarini, Prezident farmonlarini, davlat hokimiyati yuqori organlarining qarorlarini amalga oshiradilar, xalq deputatlari quyi Kengashlari faoliyatiga rahbarlik qiladilar, respublika va mahalliy ahamiyatga molik masalalarni muhokama qilishda qatnashadilar. Yuqori organlarning o'zlariga berilgan vakolat doirasida qabul qilgan qarorlari quyi organlar ijro etishi uchun majburiydir.

Konstitutsiyaning 103-moddasida viloyat, tuman va shahar hokimlari o'z vakolatlarini yakkaboshchilik asoslarida amalga oshirishlari va o'zlari rahbarlik qilayotgan organlarning qarorlari va faoliyati uchun shaxsan javob berishlari belgilangan.

Hokimlarning va xalq deputatlari mahalliy Kengashlarining faoliyatini tashkil qilish, ularning vakolat doirasini va xalq deputatlari mahalliy Kengashlarini saylash tartibi qonun bilan belgilanadi.

Respublikamizda mahalliy vakillik organlarining barcha bo'g'inlari saylov yo'li bilan tashkil etiladi. O'zbekiston Respublikasining «Xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar kengashlariga saylov to'g'risida»gi Qonuniga muvofiq:

- saylov ko'p partiyaviylik asosida o'tkaziladi;
- saylov kunigacha 21 yoshga to'lgan O'zbekiston fuqarolari mahalliy Kengashlarga saylanish huquqiga egadirlar;
- siyosiy partiyalar, mahalliy hokimiyat organlari hamda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari deputatlikka nomzodlarni qo'yish huquqiga egadirlar.

Muhokama va nazorat qilish uchun savollar

1. Nima uchun mahalliy huquq mahalliy o'zini o'zi boshqarish huquqi deb ataladi?
2. «Mahalliy o'zini o'zi boshqarish» tushunchasiga ta'rif bering.
3. «Mahalliy huquq» tushunchasini ta'riflang.
4. Mahalliy huquq tizimi nimalarni o'z ichiga oladi?
5. Mahalliy huquq me'yorlarining o'ziga xos xususiyatini va mazkur me'yorlar qanday tasniflanishini aytib bering.
6. Mahalliy o'zini o'zi boshqarishning Angliya-Amerika va Yevropa modellarining o'ziga xos jihatlarini ko'rsating.
7. Mahalliy huquqning asosiy manbalarini aytib bering.
8. Mahalliy boshqaruv va o'zini o'zi boshqarishning hududiy asoslari mazmunini ochib bering.
9. Mahalliy o'zini o'zi boshqarish amalga oshiriladigan hududlarni ko'rsating.
10. Mahalliy o'zini o'zi boshqarishning moliya-iqtisodiy asoslari mazmunini ochib bering.
11. Mahalliy o'zini o'zi boshqarishning huquqiy asoslari belgilangan me'yoriy-huquqiy hujjatlarni ko'rsating.
12. Mahalliy o'zini o'zi boshqarish huquqlarini muhofaza qilishning asosiy huquqiy kafolatlarini ko'rsating.

Asosiy adibiotlar

1. Маҳаллий иқтисодиёт ва менежмент. С.С.Фуломов, Ш.Р.Холмўминов, М.З.Каланова таҳрири остида. - Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2004.
2. Горный М.Б. Основы муниципальной экономики - М.: Весь Мир, 2005.
3. Джумаев З.А. Муниципал иқтисодиёт. -Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2004.
4. Домина И.Н. Пути совершенствования системы управления собственностью муниципальных образований. -М.: 2004
5. Калмыкова И.Ю. Совершенствование системы управления экономическими структурами муниципальных образований регион. – Кострома: 2004.
6. Полбицын С.Н. Муниципальная экономика: инновационный путь развития. С.Н.Побицын; Урал.акад гос.службы. Науч. Исслед.

Ин-т орг. Пра-ва и экономики. - Екатеринбург: Уралский акад гос. службы. 2004.

Internet saytlari

1. www.Review.uz/home/azticle.asp?m=62Rio)=177 - Информация Узбекистана

2. www.Biblio.rk/encazta/humanitarian/cicle.htm - Муниципальный менеджмент

3. www.vqi.freenet.\trudy\dratisviko.htm - Муниципальная экономика и менеджмент

4. www.yabloko.ru/themes/belorus/belfrus-25.html - Информация

5. www.uz.infokom.uz - Информация

6. www.gorogl.gomel.bu - Инвестиции

V BOB

MAHALLIY MEHNAT BOZORI

5.1. Mahalliy mehnat bozori tushunchasi, uning omillari va chegaralari

Bozor — odamlar uchrashadigan va bitimlar tuzadigan (oldi-sotdi qiladigan) real yoki tasavvur etiladigan joy. Bu doim ham muayyan joy bo'lmaydi, bozor, aytaylik, butun dunyoni qamrab olgan va aksiyalar bilan oldi-sotdi qilishga xizmat qiladigan telekommunikatsiya tarmog'i ko'rinishida bo'lishi mumkin.

Bozor, bu — alohida tovar hamda xizmatlarning sotuvchilari va xaridorlarini yuzma-yuz qilish mexanizmi. Odatda, tovar va xizmatlar bozori, moliya bozori va ishlab chiqarish omillari bozori farqlanadi. Ko'lamiga qarab xalqaro, milliy, mintaqaviy va mahalliy bozorlar tafovut etiladi. Milliy yoki mintaqaviy bozorning hududiy cheklangan qismi bo'lgan mahalliy bozor doim ham tumanlar, shaharlar yoki shahar tumanlarining ma'muriy hududlari doirasi bilan chegaralanmaydi. Masalan, mehnat va kapital bozorlari mana shunday bozorlar jumlasiga kiradi. Ulardan farqli ularoq, yer va uy-joy bozorlarining chegaralari, yer yoki uy-joy taklifi nuqtai nazaridan, munitsipal tuzilmalarning chegaralari bilan cheklanadi. Sodir bo'layotgan jarayonlarga mahalliy hokimiyat organlarining ta'sir ko'rsatish imkoniyati nuqtai nazaridan, mahalliy iqtisodiyotning rivojlanishi ko'p jihatdan mahalliy bozorlarning ko'lami va rivojlanganligi hamda samarali faoliyat ko'rsatishi bilan belgilanadi (23).

Ishchi kuchi bozori yoki mehnat bozori prinsipial xususiyatga ega — tirik odamlar uning tarkibiy qismi hisoblanadi. Odamlar ishchi kuchi bo'libgina qolmasdan, o'ziga xos psixofiziologik, ijtimoiy, madaniy, diniy, siyosiy va boshqa xususiyatlarga ham ega. Mazkur xususiyatlar odamlarning mehnat faolligi va ishga rag'bati darajasiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi hamda ishchi kuchi bozorining holatida o'z aksini topadi.

Mehnat bozori ishchi kuchi xaridorlari (yollovchilar) bilan ishchi kuchini sotuvchilar (yollanuvchilar) o'rtasidagi aloqalarni amalga oshirish mexanizmi hisoblanadi. Mazkur bozor maxsus tashkil etilgan idoralar — mehnat organlarinigina (mehnat birjalari) emas, balki ishchi kuchini yollash bilan bog'liq, barcha alohida bitimlarni o'z ichiga oladi. Mehnat bozori

bozorning boshqa kichik tizimlari bilan chambarchas bog'liq. Masalan, talabga javob berish uchun ishchi kuchi jismoniy, aqliy va kasbiy layoqatlarning ma'lum majmuiga ega bo'lishi lozim. Ishlab chiqarish jarayonida mazkur layoqatlarini namoyon etib, u muttasil takror ishlab chiqarilishi zarur. Bu esa o'z navbatida, iste'mol mahsulotlari bozorining holatiga ham bog'liq. Ishchi kuchi bozorida ishchining mehnat qobiliyatlarini takomillashtirishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida raqobat hukm surishi kerak.

Mahalliy iqtisodiyotda kapital va yer (hech bo'lmasa, qisqa muddatda) o'zgarmas kattaliklar bo'lib qoladi. Shuning uchun ham mahalliy tuzilmada ishlab chiqarish hajmi va iqtisodiy o'sish ishchi kuchi, uning miqdori, sifati va undan foydalanish usulining funksiyasi hisoblanadi. Boshqacha qilib aytganda, ishchi kuchi bu o'ta muhim resurs, mahalliy iqtisodiyotni rivojlantirish shartidir.

Bozor iqtisodiyotida ishchi va ish beruvchi o'rtasidagi munosabatlar ishchi kuchining talab va taklifiga asosan, ammo mavjud (tashkiliy) institutsional tizimda qabul qilingan qoidalardan kelib chiqib ko'riladi.

Biroq, bunda mehnat bozori mahalliy hukumat tomonidan tartibga solish obyekti ekanligi, mahalliy hukumatning harakatlari yoki harakatsizligi mehnat bozorining rivojlanishi yoki inqiroziga olib kelishi mumkinligini unutmashlik kerak.

Mehnat bozori boshqa har qanday tovar yoki kapital bozoriga o'xshash ko'pgina umumiy xususiyatlarga ega. Shu bilan bir vaqtda, mehnat o'z holicha tovar hisoblanmaydi. Faqat insonning ishchi kuchi, ya'ni uning mehnat qobiliyatigina sotiladi va sotib olinadi. Bu ishchi kuchining bir jamoadan boshqa jamoaga ko'chishiga ta'sir ko'rsatuvchi shaxsiy xulq-atvor jihatlari — ish joyini tanlash asoslari, yashash sharoitlari va hokazolarni o'rganishga alohida e'tibor berishni talab etadi.

Bozor iqtisodiyotida ishchi kuchining bahosi mehnatni u yuqori unumdorlik bilan ishlatiladigan hamga ko'chiradigan «ko'rinmas kul»ga aylanadi. Shu bilan bir vaqtda, mazkur prinsipning buzilishiga olib keladigan bir qator holatlar ham mavjud. Shu tufayli ham bandlik sohasidagi mahalliy siyosatning ahamiyati ortadi, chunki u bozor mexanizmining salbiy oqibatlarini bartaraf etadi va mahalliy hamjamiyatning rivojlanishiga ko'maklashadi. Mahalliy mehnat bozorining o'ziga xos xususiyatlari mazkur hududda yashaydigan aholining demografik ko'rsatkichlari, mahalliy mehnat bozorining sig'imi, chegaralari, transport kommunikatsiyalarining rivojlanganligi, shuningdek unga o'z ta'sirini ko'rsatuvchi boshqa omillar

bilan belgilanadi. Mehnat bozorida o'zgarishlar ularning har biri ta'sirida, ya'ni ham tashqi ham ichki omillar ta'sirida sodir bo'ladi.

Tashqi omillar jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- iqtisoddagi tarkibiy o'zgarishlar — ishchi kuchiga bo'lgan talabning tuzilishini o'zgartiradi va qisqa muddatda tarkibiy ishsizlikni keltirib chiqaradi. Natijada qayta o'qitib o'rgatish xarajatlari ortadi va o'zoq muddatli istiqbolda bu omil ishchi kuchining tarmoq doirasida qayta taqsimlanishiga olib keladi;

- iqtisodiy o'sishning susayishi yoki to'xtashi real bandlikning pasayishi bilan birga kechadigan hodisa;

- ish joylarining ko'payishsiz o'sish, ya'ni qayta ishlash sanoatida va tayyor mahsulot ishlab chiqarish sanoatida texnologiyalarni takomillashtirish hisobiga o'sish;

- xalqaro raqobat: ko'pgina firmalarga nisbatan arzon ishlab chiqarish omillarini qidirib, amalda ish joylarini eksport qiladi. Bu esa, puxta o'ylangan siyosat yuritilsa, investitsiyalarni oluvchi mamlakatlar uchun iqtisodiy o'sish, binobarin, yangi ish joylarini yaratishning manbaiga aylanishi mumkin (3).

Mahalliy xususiyatga ega omillar jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- ishlab chiqarishning bir mahalliy hamjamiyatdan boshqasiga ko'chishi; bu noyob mahalliy xom ashyodan yoki malakali mahalliy ishchi kuchidan foydalanish, shuningdek bozorlarning yaqinligi yoki sanoat diversifikatsiyasi nuqtai nazaridan qaraganda joylashish bilan bog'liq ustunlik bilan izohlanishi mumkin;

- mahalliy mehnat bozorlarida raqobatni kuchaytiruvchi yangi raqib-korxonalarining paydo bo'lishi;

- raqobatbardosh bo'lmagan yoki atrof-muhit va aholining turmush sharoitlariga zarar yetkazayotgan korxonalarining yopilishi; bu mahalliy ishsizlik muammosini keskinlashtiradi;

- mahalliy hamjamiyatni rivojlantirish masalalari bilan shug'ullanadigan tashkilotlar yoki boshqa institutlarning vujudga kelishi, bu ishbilarmonlik muhitining yaxshilanishiga va yangi ish joylari tashkil etilishiga ko'maklashadi;

- mahalliy tuzilmaning «tortish markazlari»ga nisbatan joylashgan o'rni (yaqin yoki o'zoqligi): masalan, qishloq, hududlari shahar markazlaridan (va hatto qishloq tuman markazlaridan) uzoqda joylashganligi ishchi kuchining joydan joyga ko'chish imkoniyatlarini jiddiy cheklaydi, mahalliy mehnat bozorlarining doirasini toraytiradi yoki parchalaydi.

Amaliyotda mahalliy mehnat bozori chegaralarini aniqlashda hal qiluvchi xususiyat shundan iboratki, shu hudud aholisining ko'pchiligi aynan shu yerdan ish izlaydi, mahalliy ish beruvchilar esa ko'proq xodimlarni shu hududdan ishga oladilar.

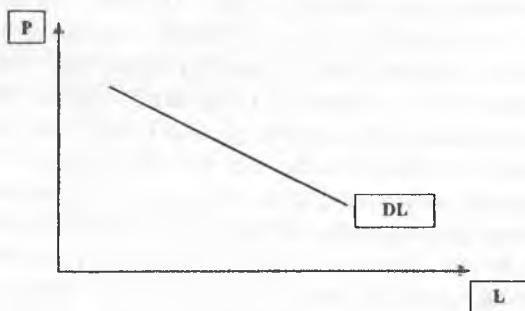
Mahalliy mehnat bozorining faoliyat ko'rsatish mexanizmi ish haqi ishchi kuchiga bo'lgan talab va taklifning muvozanatini ta'minlashning asosiy omili hisoblanuvchi milliy mehnat bozorining faoliyat ko'rsatish mexanizmi bilan bir xil.

Qanchalik shartli bo'lmasin, mehnat bozori chegaralari doimo mavjud bo'ladi. Tegishli malakaga va mehnat qilish layoqatiga ega bo'lgan kishilar uchun mehnat bozori chegaralari ish topish imkoniyatlari hamda potentsial ish joylari to'grisida axborot mavjud bo'lgan hududni qamrab oladi (32).

Ishchi kuchining taqchilligi ish haqining o'sishiga, ortiqchaligi esa — uning kamayishiga olib keladi. Ish haqi stavkasi (mehnatning bahosi sifatida) mehnat bozorida harakatlanish uchun o'ziga xos signal bo'lib xizmat qiladi.

5.2. Mahalliy mehnat bozorida ishchi kuchiga bo'lgan talab

Mehnat bozorida vaziyat har qanday bozordagi singari talab va taklifning nisbatiga bog'liq. Mahalliy mehnat bozorida yuzaga kelgan talab va taklifning miqdori va dinamikasi tashqi va ichki xususiyatga ega shart-sharoitlar majmuiga bog'liq. Boshqa tovarlar singari, ishchi kuchiga talab va ishchi kuchi taklifining miqdorlari uning bahosi, ya'ni ish haqi darajasiga bog'liq. Ish haqi darajasi va ishchi kuchiga talab miqdorlari o'rtasida teskari bog'liqlik mavjud. Ish haqi xarajatlari (R)ning o'sishi tovarlar va xizmatlar tannarxining oshishishiga, ular raqobatbardoshligining kamayishiga, ish joylarining qisqarishiga, pirovardida, ishchi kuchiga bo'lgan talab (V)ning kamayishiga olib keladi.

2 -chizma. Ishchi kuchiga talab

Milliy iqtisodiyot miqyosida ishchi kuchiga bo'lgan talab miqdori quyidagi omillar bilan belgilanadi:

- tovar va xizmatlarga bo'lgan talabning miqdori;
- mehnat unumdorligi;
- boshqa resurslarning bahosi.

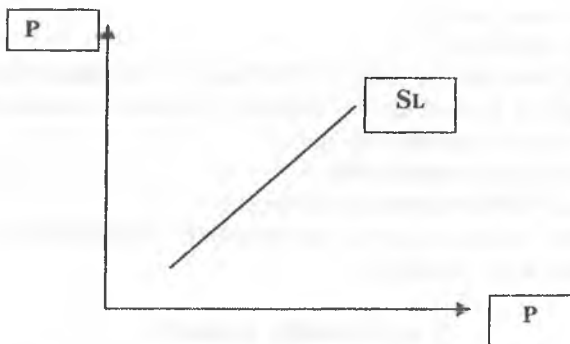
Tovar va xizmatlarga talab ortsa, ishchi kuchiga bo'lgan talab ham ortib boradi. Yangi texnologiyalarning qo'llanishi, ishchilar malakasining oshirilishi, ishlab chiqarishni tashkil etish shakllarining takomillashtirilishi kabilarning natijasi bo'lgan mehnat unumdorligining o'sishi ishchi kuchiga bo'lgan talabning qisqarishiga olib kelishi mumkin. Asbob-uskunalar narxi pasaygan taqdirda, firma kam mehnat talab qiluvchi ishlab chiqarishni ta'minlaydigan yuksak texnologiyali uskunalar sotib olishga mablag'larni yo'naltirishdan ko'proq naf ko'radi. Shunday qilib, yuqorida zikr etilgan omillar mehnat bozoriga ancha ziddiyatli ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Munitsipal iqtisodiyotda ishchi kuchiga bo'lgan talab, yuqorida zikr etilgan omillardan tashqari, mahalliy omillarga, ya'ni:

- mahalliy iqtisodiyotning tarmoq, tuzilishiga (tarkibiga);
- qo'llanilayotgan texnologiyalarning sifat xususiyatlariga;
- mahalliy hamjamiyatning ustuvorliklariga;
- iqtisodiy faollikning munitsipal tuzilmalardagi qiyosiy darajasiga;
- munitsipal iqtisodiyotning ochiqligi darajasigabog'liq bo'ladi.

Munitsipal iqtisodiyotning ochiqligi darajasi, binobarin, uning qo'shni hududiy tuzilmalar iqtisodiyoti va tashqi muhit bilan o'zaro aloqalarining intensivligi darajasi ishchi kuchiga bo'lgan talabning son va sifat ko'rsatkichlariga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Ochiq tipdagi munitsipal iqtisodiyotda mazkur ko'rsatkichlar mintaqa yoki mamlakat iqtisodiyotidagi o'zgarishlarga nisbatan ta'sirchanroq bo'ladi. Jahonda, mamlakatda va, ayniqsa, qo'shni mintaqalarda iqtisodiy faollik darajasining pasayishi munitsipal tuzilmalar hududida ishlab chiqarilayotgan tovar vazimatlarga bo'lgan talabni kamaytirishi vapirovard natijada munitsipal iqtisodiyotda ishchi kuchiga bo'lgan talabning pasayishiga olib kelishi mumkin (32).

Vaqt o'tishi bilan, texnologiyalarda, iste'molchilarning didi va nimani afzal ko'rishlarida, daromadlar darajasida yoki ishlab chiqarishning boshqa omillari bahosi va miqdoridagi o'zgarishlarga qarab, ishchi kuchiga bo'lgan talab ham o'zgarib boradi. Mazkur o'zgarishlar mahalliy hamjamiyatga va ishchi kuchiga har xil ta'sir ko'rsatadi. Ishchi kuchiga bo'lgan talabning dinamik xususiyati shunda namoyon bo'ladiki, odamlar o'z ish va yashash joylarini o'zgartirishlari, o'z malakalarini oshirishlari yoki o'zgartirishlari

3-chizma. Ishchi kuchi taklifi

mumkin. Ishchi kuchining talabdagi o'zgarishlarga moslashish qobiliyati uning harakatchanligida namoyon bo'ladi.

5.3. Ishchi kuchi taklifi

Iqtisodiy nazariyaga muvofiq, mehnat bozorida ishchi kuchi taklifining miqdori (8g) ishchi kuchi soni va ish haqi darajasi (P)ning nisbatiga bog'liq. (3 -chizma).

Ish haqi darajasi o'sishi bilan ishchi kuchining taklifi ham ortib boradi. Binobarin, ish haqining pasayishi ishchi kuchi taklifining ham kamayishiga olib keladi (30).

Munitsipal iqtisodiyot uchun mazkur munitsipal tuzilma hududida yashaydigan aholigina emas, balki qo'shni mahalliy tuzilmalarda yashovchi aholi va migrantlar ham ishchi kuchi manbai bo'lib xizmat qiladi. Agar qo'shni mahalliy tuzilmalarda yashaydigan ishchi kuchi mazkur mahalliy tuzilma hududiga faqat ishlash uchun kelsa, migrantlar bu yerda ishlaydilar va vaqtincha yashaydilar. Shunday qilib, ular mazkur mahalliy tuzilmada uy-joy hamda tovar va xizmatlarga bo'lgan talabning miqdoriga har xil ta'sir ko'rsatadilar.

Mahalliy mehnat bozorining doirasi faqat munitsipal tuzilma hududi bilan chegaralanmaganligi mahalliy mehnat bozorida mehnat taklifini ish haqi darajasining o'zgarishiga yanada bog'liq qilib qo'yadi. Mazkur mahalliy tuzilma hududida ish haqi stavkalari (qo'shni tuzilmalardagidan) yuqoriligi ishchi kuchi taklifini nafaqat mahalliy aholi, balki qo'shni hududlar aholisi tomonidan ham oshirilishiga olib kelishi mumkin.

Ishchi kuchining taklifi:

- ish haqi stavkalari;
- mehnat faoliyatiga bog'liq bo'lmagan daromadlar (ijtimoiy yordam nafaqalari, kapital qo'yimlardan olinuvchi daromadlar);
- boshqa oila a'zolarining ish haqi;
- uy xo'jaligining unumdorligi;
- ish va dam olish vaqtining tanlanishi;
- mahalliy hamjamiyatning turmush darajasidagi o'zgarish larga munosabat bilan belgilanadi.

5.4. Mahalliy ishsizlik

Mehnat bozori o'ta safarbar bo'lib, uning turli kichik tuzilmalari o'rtasida ma'lum kontingentdagi mehnat resurslarining uzluksiz harakati sodir bo'ladi: ishchi kuchining ma'lum miqdori iqtisodiy faol aholi tarkibiga kiradi va undan chiqadi, ma'lum muddatda ishga joylashadi va ma'lum vaqt o'tgach, ishdan bo'shaydi, so'ng tag'in yangi ish joyi qidirishga kirishadi va h.k.

Ishsizlik — ishlashni istagan mehnatga layoqatli aholining ish bilan band qilinmaganligidir.

Ishsizlik darajasi quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$\text{Ishsizlik darajasi} = \text{Ishsizlar soni} / \text{Ishchi kuchi soni} \times 100$$

Ishsizlik darajasi ishchi kuchining taklifi unga bo'lgan talabdan ortiqligini ko'rsatadi (3-chizma).

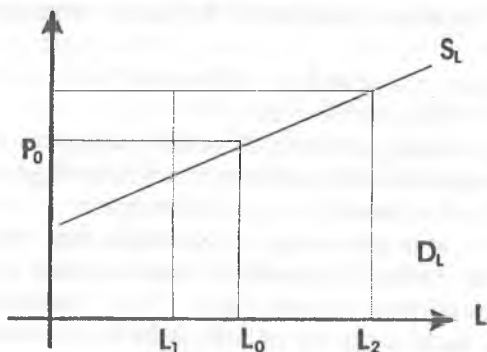
Ish haqi darajasi R_o ga teng bo'lganda ishchi kuchiga talab va ishchi kuchi taklifi miqdorlari teng bo'ladi ($!x>$) va mehnat bozorida muvozanat yuzaga keladi. Ish haqi darajasi R_I , bo'lganda ishchi kuchiga talab (O') ishchi kuchi taklifidan (2) kichik. Bu miqdorlar o'rtasidagi farqni tashkil etadigan ishchi kuchi soni ishsizlarni sonining ayni o'zidir(30).

Ishsizlikning bir necha turlari farqlanadi.

1. Friksion ishsizlik — u ish qidirayotgan va yaqin kelajakda ishga kirishi mumkin bo'lgan odamlarni qamrab oladi. Mazkur ishsizlik turi yashash yoki ish joyining o'zgarishi, o'qishni bitirgandan so'ng ishga kirish uchun ma'lum vaqt zarurligi va h.k. bilan bog'liq. U mehnat resurslarini samarali qayta taqsimlash nuqtai nazaridan ham muqarrardir.

Tarkibiy ishsizlik, tovar va xizmatlarga bo'lgan talab tarkibining o'zgarishi natijasida, ishchi kuchiga bo'lgan talab tarkibining o'zgarishi bilan bog'liq. Bunday o'zgarishlar oqibatida ma'lum kasb turlariga bo'lgan talab kamayadi

yoki butunlay yo'qoladi. Boshqa kasb turlari, shu jumladan yangi kasblarga bo'lgan talab esa ortib boradi. Ishchi kuchi bunday o'zgarishlarga ancha sekin moslashishi tufayli tarkibiy ishsizlik yuzaga keladi. Friksion va tarkibiy ishsizliklar o'rtasida chegara aniq belgilanmagan. Jiddiy farq shundaki, friksion ishsizlar ma'lum ko'nikmalarga ega va ular yordamida ish topishlari mumkin, tarkibiy ishsizlar esa, darhol ish topa olmaydilar — ular oldin qayta tayyorgarlikdan o'tishlari lozim.

4-chizma. Mehnat bozorida muvozanat va ishsizlik

2. Davriy ishsizlik. U umumiy iqtisodiy inqiroz, ishlab chiqarish hajmlari tushib ketgan davrlarda yuzaga keladi va ishchi kuchining unga bo'lgan talabdan ortiqligida namoyon bo'ladi.

Shuningdek, yashirin ishsizlik ham mavjud bo'lib, bunda mutaxassislar o'z malakalaridan ancha past ishni bajaradilar.

Yuqorida zikr etilgan ishsizlik turlari mahalliy mehnat bozorida ham namoyon bo'ladi.

Mahalliy hamjamiyat ish joylariga kadrlarni tanlashga ko'maklashish, ishsizlikni kamaytirishga yo'naltirilgan siyosatni ishlab chiqish, bandlikning o'zgarishini ko'zatib borish yo'li bilan mehnat bozorining faoliyatiga jiddiy yordam berishi mumkin. Mavjud ish joylariga ishchi kuchining muvofiq kelishiga ko'maklashish — mahalliy hamjamiyatning muhim vazifalaridan biri, chunki ishchi kuchini tayyorlash va ish joylarini tashkil etish mutlaqo mustaqil jarayonlardir. Ish joylari va ishchilarning nomuvofiqlash ishga nisbatan salbiy munosabatni va mehnatdan qoniqmaslikni keltirib chiqaradi. Tadqiqotchilar mazkur nomuvofiqlikning uch turini quyidagicha etadilar:

1. Mavjud va zarur malaka o'rtasidagi nomuvofiqlik.
2. Ayni ish joyining maqomi, ish haqi va uni egallagan shaxsning

istagi o'rtasidagi nomuvofiqlik.

3. Ma'lum vaziyatda yuqorida zikr etilgan holatlarning uyg'unligi. Bunga tag'in ish joylari va ishchilar o'rtasidagi hududiy nomuvofiqlikni ham qo'shish mumkin.

Ish sifati va shaxsning intilishlari o'rtasidagi yana bir nomuvofiqlik kelib chiqadi. Odamlar ma'lum ish maqomi, daromad darajasiga ega bo'lish, qo'shimcha haq olish va o'zini o'zi to'liq namoyon etishga intiladilar. Mazkur kategoriyalar ko'p jihatdan noiqtisodiy bo'lsa-da, ammo juda muhim ahamiyatga ega.

Mahalliy ishsizlikni o'rganishda u milliy ishsizlikdan quyidagi jihatlari bilan farq qilishini e'tiborga olish zarur:

- birinchidan, mahalliy jamoada iqtisodiyot sektorlarining xarajatlari va texnologiyalari tuzilmasi milliy iqtisodiyot sektorlaridagi huddi shunday tuzilmaning o'rtacha darajasidan farq qilishi mumkin;

- ikkinchidan, iqtisodiyotning o'zgaruvchanligi, ya'ni dinamik xarakterligi natijasida mahalliy jamoalarda talab muttasil o'zgarib turadi, taklif esa unga moslashishga harakat qiladi. Talab haqida axborot olish xarajatlari va ishchi kuchi harakatining sekinlashishi mazkur o'zgarishlarga qarab ishchi kuchini qayta ko'rishni qiyinlashtiradi. Bundan tashqari, mehnat bozorini qayta ko'rish qobiliyati turli jug'rofiy hududlarda har xilligini ham e'tiborga olish zarur.

5.5. Mehnat bozorini tartibga solish

Bozor kuchlari ma'lum hududda ishchi kuchiga bo'lgan talab va uning taklifi o'rtasidagi nomuvofiqlikni uzoq vaqt mobaynida kamaytira olmaydi. Mehnat bozori segmentlarga bo'linganligi, ishchi kuchining safarbarlik darajasi pastligi, noiqtisodiy xususiyatta ega kuchlarning ta'siri (odamlarning muayyan hududlarga bog'langanligi) bunga imkon bermaydi (28).

Shuning uchun ham mehnat bozorini tartibga solish uning samarali faoliyat ko'rsatishining zarur sharti hisoblanadi.

Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi ishchi kuchi bozorini tartibga solishda muhim o'rin tutadi. Viloyatlar va yirik shaharlarda vazirlikning boshqarmalari, tumanlarda esa mehnat, bandlik va aholini ijtimoiy muhofaza qilish bo'limlari faoliyat ko'rsatadi. Mazkur organlar, boshqa bir qator funksiyalardan tashqari, ishlab chiqarishda band qilinmagan ishchi kuchini moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu maqsadlarga yo'naltiriladigan xarajatlar qisman ijtimoiy haq to'lanadigan ishlar hisobidan qoplanishi mumkin. Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligining

ma'lumotlariga qaraganda, 2004 yilda vazirlikning mahalliy organlariga ishga joylashish masalalari yuzasidan 449,8 ming kishi murojaat qilgan. Murojaat qilganlarning 71,9%, ya'ni 322,2 ming kishi ishga joylashtirilgan. Bo'sh ishchi kuchining kasbiy-malakaviy tarkibi bilan unga bo'lgan talab tarkibining o'zaro muvofiqligi turli darajadagi kasbiy ta'lim, kadrlar malakasini oshirish va qayta tayyorlash tizimlari orqali ta'minlanadi.

Shunday qilib, mehnat, bandlik va aholini ijtimoiy muhofaza qilish tashkilotlari vaqtincha bo'sh turgan ishchi kuchini moliyaviy ta'minlash va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash funksiyalarini hamda bozor funksiyalari — odamlarni ish o'rinlariga qayta taqsimlash va ishga joylashtirish funksiyalarini bajaradi.

Mehnat bozorini tartibga solishning quyidagi yo'nalishlari farqlanadi:

- mehnat bozorini tahlildan o'tkazish;
- aholining bandligi dasturlarini ishlab chiqish;
- aholini kasbga yo'naltirish;
- axborot bilan ta'minlash;
- ish bilan band qilinmagan aholini kasbiy tayyorlash;
- ishga joylashtirish;
- aholini ijtimoiy muhofaza qilish;
- moliyaviy ta'minlash;
- ishchi kuchi bozorini tartibga solishning xalqaro jihatlari.

Mehnat bozorini tahlildan o'tkazish bo'sh ish joylari va ishsizlarni, shuningdek haq to'lanadigan ishga muhtoj bo'lgan aholining boshqa tabaqalarini hisobga olish asosida, ishchi kuchi bozoridagi talab va taklifni, aholi bandligining mavjud va istiqboldagi tarkibini, xotin-qizlar, yoshlar va aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lgan boshqa tabaqalarining bandligi darajasini tahlildan o'tkazish va prognoz qilishni nazarda tutadi. Bunda bo'sh ish joylari va ishsizlar, shuningdek aholining haq to'lanadigan ishga muhtoj bo'lgan boshqa guruhlari to'g'risidagi axborotlarga asoslaniladi.

Aholining bandligi dasturlarini ishlab chiqish ishchi kuchi bozorini boshqarishning turli darajalarida amalga oshiriladi. Ular darajasiga qarab mahalliy, mintaqaviy va milliy dasturlarga bo'linadi. Shahar mehnat, bandlik va aholini ijtimoiy muhofaza qilish boshqarmasi hamda uning tuman bo'limlari ishlab chiqarishni qayta qurish munosabati bilan ishchilarni bo'shatayotgan va ma'lum kasbiy-malakaviy tarkibga mansub qo'shimcha ishchi kuchiga ehtiyoj sezayotgan korxonalar va tashkilotlar bilan yaqin aloqa o'rnatadilar. Barcha korxonalar, muassasalar va tashkilotlar mehnat, bandlik va aholini ijtimoiy muhofaza qilish boshqarma va bo'limlariga mavjud bo'sh

ish joylari, ishdan bo'shatilgan va ishga qabul qilingan barcha ishchilar haqida ma'lumot taqdim etishlari lozim(39).

Mehnat bozorini tartibga solishning axborot ta'minoti bilan bog'liq yo'nalishi ishchi kuchiga bo'lgan talab va ishga joylashish imkoniyatlari haqida ommaviy axborot vositalari, maxsus axborot materiallarini chop etish orqali aholiga ma'lumot berishni nazarda tutadi. Mazkur yo'nalish shuningdek korxonalarining kadrlar xizmatlari bilan aloqalarni ham o'z ichiga oladi.

Qisqacha xulosalar

Mahalliy hokimiyat organlarining munitsipal iqtisodiyotni rivojlantirish jarayonlariga ta'sir ko'rsatish imkoniyati, ko'p jihatdan, mahalliy bozorlarning sig'imi va rivojlanganligi darajasi bilan belgilanadi.

Mahalliy bozorlarning chegaralari (masalan, mahalliy mehnat va kapital bozorlari chegaralari) doim ham munitsipal tuzilmalarning ma'muriy chegaralari bilan mos kelavermaydi.

Mahalliy hamjamiyatda kapital, ayniqsa yer (hech bo'lmaganda, qisqa muddatga) doimiy-o'zgarmas miqdorlar bo'lib hisoblanadilar. Shu sababga ko'ra, bu yerda ishlab chiqarish va iqtisodiy o'sish hajmlari, amalda ishchi kuchi, uning miqdori, sifati va undan foydalanish usullarining funksiyasi hisoblanadi. Boshqacharoq aytganda, ishchi kuchi — muhim resurs, mahalliy hamjamiyatni rivojlantirishning zarur shartidir.

Ishchi kuchi harakatchanligini, o'z navbatida esa mehnat bozorining makon bo'yicha chegaralarini belgilovchi asosiy omillar bo'lib ish haqi darajasi, kishilarning ish joylariga qatnashga xohishlari va imkoniyatlari, xodimlar malakalarining qo'yilgan talablarga mos kelishi, bu ish joylari to'g'risidagi axborotlar hamda erkin ishchi kuchining mavjudligi va boshqalar hisoblanadi. Ishchi kuchiga bo'lgan talabni belgilovchi mahalliy omillar jumlasiga mahalliy iqtisodiyotning tarmoq tuzilmasi, qo'llanilayotgan texnologiyalarning sifat xususiyatlari, mahalliy hamjamiyatning ustuvorliklari, munitsipal tuzilmalarda iqtisodiy faollikning qiyosiy darajasi va munitsipal iqtisodiyotning ochiqlik darajasi kabilar kiradi. Munitsipal iqtisodiyot uchun nafaqat mazkur munitsipal tuzilmahududidayashovchi aholi, shuningdek, qo'shni munitsipal tuzilmalar aholisi hamdamigrantlar ishchi kuchining manbai bo'lib hisoblanadi.

Taklif qilinayotgan ish joylari, mehnatga haq to'lash shartlari, malakaviy talablar, ish sharoitlari va ma'lum turdagi ishlarga bo'lgan talabning o'zaro mos kelishini ta'minlash mahalliy hamjamiyatning asosiy vazifalaridan

biridir.

Mehnat bozorini tartibga solishning quyidagi yo'nalishlari mavjud:

- mehnat bozorini tahlildan o'tkazish;
- aholining bandligi dasturlarini ishlab chiqish;
- aholini kasbga yo'naltirish;
- axborot bilan ta'minlash;
- ish bilan band qilinmagan aholini kasbiy tayyorlash;
- ishga joylashtirish;
- aholini ijtimoiy muhofaza qilish;
- moliyaviy ta'minlash;
- ishchi kuchi bozorini tartibga solishning xalqaro jihatlari.

Mehnat bozorini tahlildan o'tkazish bo'sh ish joylari va ishsizlarni, shuningdek haq to'lanadigan ishga muhtoj aholining boshqa tabaqalarini hisobga olish asosida, ishchi kuchi bozoridagi talab va taklifni, aholi bandligining mavjud va istiqboldagi tarkibini, xotin-qizlar, yoshlar va aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lgan boshqa tabaqalari bandlik darajasini tahlildan o'tkazish va prognoz qilishni nazarda tutadi. Bunda bo'sh ish joylari va ishsizlar, shuningdek aholining haq to'lanadigan ishga muhtoj bo'lgan boshqa guruhlari to'g'risidagi axborotlarga asoslaniladi.

Ishchi kuchi bozorini tartibga solishning xalqaro jihatlari mehnat, bandlik va aholini ijtimoiy muhofaza qilish tashkilotlari faoliyatining muhim yo'nalishiga aylanishi lozim. Mazkur yo'nalish qo'shma va boshqa korxonalarda ishlash uchun chet eldan ishchi kuchini jalb qilish, chet elda ishlashga mehnat shartnomalari tuzishda vositachilik qilish bilan bog'liq.

Muhokama va nazorat qilish uchun savollar

1. Mahalliy mehnat bozoriga ta'rif bering.
2. Mahalliy mehnat bozoridagi o'zgarishlar qaysi omillar bilan belgilanadi?
3. Ishchi kuchiga bo'lgan talabning miqdori va dinamikasini belgilovchi mahalliy omillarni tavsiflab bering.
4. Mahalliy mehnat bozorida taklif o'zgarishining qonuniyatlarini tushuntirib bering.
5. Ish joylari va ishchilar o'zaro nomuvofiqligining uch turini tushuntirib bering.
6. Mehnat bozorini tartibga solishning asosiy yo'nalishlarini tavsiflab bering.
7. Ishsizlik darajasi qanday hisoblanadi?

8. Mehnat bozorida muvozanat va ishsizlik grafigini tavsiflab bering.
9. Ishsizlikning qanday turlarini bilasiz?
10. Mahalliy boshqaruv va o'zini o'zi boshqarishning hududiy asoslari mazmunini ochib bering.

Asosiy adabiyotlar

1. Маҳаллий иқтисодиёт ва менежмент. С.С.Фуломов, Ш.Р.Холмўминов, М.З.Каланова таҳрири остида. - Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти. 2004.
2. Горный М.Б. Основы муниципальной экономики - М.: Весь Мир. 2005.
3. Джумаев З.А. Муниципал иқтисодиёт. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти. – Т.: 2004.
4. Домина И.Н. Пути совершенствования системы управления собственностью муниципальных образований. - М.: 2004.
5. Урекян С.А. Муниципальный менеджмент и региональная экономика. – Кишинэу. 2004.
6. Холмўминов Ш.Р. Маҳаллий бошқарув кадрлари менежменти. – Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти. 2004.

Internet saytlari

1. www.academout.ru/referates/14/-26k/ - Рефераты
2. www.inf.tsu.ru/webDesign/finf2.nsf/structurl/science_informatics-74k - Городское управление
3. www.yabloko.ru/Themes/SG/Books/intro.html-55k/ - Информация
4. www.eup.ru/catalog/57-0.asp-21k – Каталог

VI BOB

MAHALLIY KAPITAL BOZORLARI

6.1. Mahalliy kapital bozori, mahalliy hamjamiyatda kapital yetkazib beruvchilar va undan foydalanuvchilar

Investitsiyalar mahalliy hamjamiyatni iqtisodiy rivojlantirishning asosiy manbai hisoblanadi. Klassik iqtisodiy nazariya (L.J.Gitman, M.D.Jonk)ga muvofiq, investitsiyalar bu kapitalni joylashtirishning mazkur kapitalning saqlanishini yoki qiymatining ortishini ta'minlaydigan va (yoki) musbat kattalikda daromad keltirishi lozim bo'lgan har qanday usulidir. Shunday qilib, bozor iqtisodiyotida investitsiyalar bu kapitalning o'sishini ta'minlash maqsadida, uni joylashtirishning har qanday usulidir(30).

Investitsiyalarning iqtisodiy funksiyalari, ya'ni investitsion vazifalari quyidagicha:

a) tadbirkorlik faoliyati uchun:

- joriy daromadni oshirish;
- bo'lg'usi xarajatlar uchun mablag'larni saqlash;
- pensiya fondlarida mablag'larni jamg'arish;
- daromadning soliqqa tortilishidan himoya qilish;

b) hokimiyat organlari uchun yana bir qo'shimcha vazifa vujudga keladi:

- investitsiya jarayonining barcha ishtirokchilari tomonidan ichki resurslarning safarbar qilinishini rag'batlantirish maqsadida hududda qulay investitsiya muhitini (invostitsion jozibadorlikni) shakllantirish.

Moliyalashtirish nuqtai nazaridan investitsiyalarning quyidagi turlari ajratiladi:

1. To'g'ridan-to'g'ri (bevosita) investitsiyalar — investorning mablag'larni bevosita kompaniya aktivlarini rivojlantirishga joylashtirishi. Aksiyalar fond bozorida emas, balki kompaniyaning o'zidan sotib olinadi, ya'ni mablag'lar aksiyadorlarning cho'ntagiga emas, balki ishlab chiqarish faoliyatini rivojlantirishga yo'naltiriladi.

Qarz kapitali shaklida moliyalashtirish — kompaniyani rivojlantirish uchun mablag'larni jalb qilish — kredit olish, shuningdek davlat, mintaqaviy, munitsipal vakorporativ obligatsiyalarini chiqarish orqali.

Grant shaklida moliyalashtirish - ma'lum fondlar yoki tashkilotlarning loyihani amalga oshirish uchun zarur xarajatlarni qoplashga yo'naltirilgan

mablag'lari hisobidan bepul moliyalashtirish. Investitsiya jarayonining samaradorligi kapital bozorining rivojlanishiga bog'liq.

Kapital bozori - bo'sh turgan pul mablag'larini to'plash, ularni ssuda kapitaliga aylantirish, so'ngra undan samarali foydalanish uchun mazkur ssuda kapitalini iqtisodiy faoliyatning asosiy subyektlari o'rtasida taqsimlash institutlari va mexanizmlari tarmog'i. Kapital bozori pul bozori bilan birgalikda moliya bozorini tashkil etadi.

Moliya bozorlari — kredit-moliya muassasalari tizimi va ular o'rtasida moliyaviy mablag'larni harakatlantirish «kanallari» (moliya infratuzilmasi). Kredit-moliya muassasalari tarkibiga banklar (tijorat, investitsiya, omonat, ipotekabanklari), kredit uyushmalari, investitsiyavapensiyafondlari, sug'urta kompaniyalari kiradi. Moliya bozorlari infratuzilmasining tarkibiy qismlari: pul mablag'lari oqimini mulkdor-investordan qarz oluvchilarga yo'naltiruvchi «moliyaviy mexanizmlar»; moliya (investitsiya) vositalari — kapitalni joylashtirishning muayyan shakllari.

Kapitalning mavjudligi va uni joylashtirish mahalliy xo'jalikni rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Real kapitalni to'g'ri joylashtirish iste'molchining mustaqilligini ta'minlashning zarur shartidir, chunki alohida shaxslar — mumkin qadar katta naf ko'rish maqsadida o'z sarmoyasini joylashtirayotgan pul mablag'lari egalarining xohish-istaklari iqtisodiyot tuzilmasini shakllantirishga ta'sir ko'rsatadi. Agar kapital oqimlari mahalliy hamjamiyat a'zolarining ehtiyojlari — maqsadlariga mos kelmasa, jamoa vaqti kelib mahalliy mahsulot ishlab chiqarish tarkibiga kelajakda ta'sir ko'rsatish qobiliyatini yo'qotadi. Aynan kapital iqtisodni kelajak bilan bog'laydi. Moliya bozorlari (qimmatli qog'ozlar bozori va pul bozori) bilan real kapital bozori o'rtasida o'zaro aloqalar qanday o'rnatiladi? 5-rasmda mahalliy hamjamiyatdagi kapital bozorining modeli eng sodda ko'rinishda keltirilgan.

Tashkiliy-huquqiy nuqtai nazardan, jismoniy shaxslar (aholi) va yuridik shaxslar (hokimiyat va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari, har xil mulkchilik shaklidagi korxonalar (kompaniyalar) investitsiya jarayonining asosiy subyektlari hisoblanadi.

Aholi. Aholi har yili olgan daromadidan kamroq xarj qiladi. Aholi daromadlarining tovar va xizmatlar xarid qilish, soliqlarni to'lashga yo'naltirilmagan qismi jamg'arma deb ataladi. Jamg'armalarning uch shakli tarqalgan: naqd pullar yoki omonat jamg'armasiga qo'yilgan pullar ko'rinishidagi jamg'armalar; qimmatli qog'ozlar xarid qilishga mo'ljallangan jamg'armalar; oila xo'jaligining qarzini to'lashga (uy qurishga va h.k.) mo'ljallangan jamg'armalar. Sog'lom iqtisodiyotda jamg'armalar

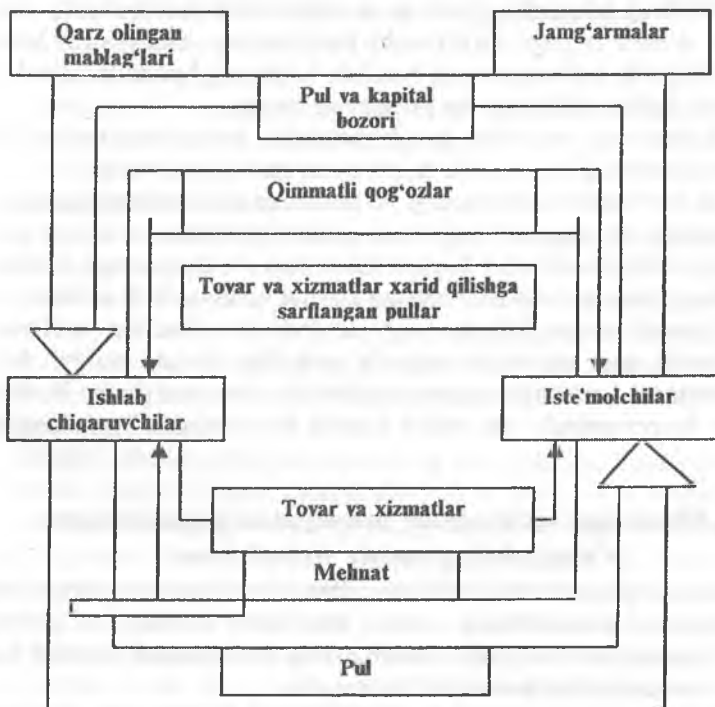
investitsiyalarning eng katta ichki manbai hisoblanadi.

Tadbirkorlar va korxonalar. Har yili tadbirkorlar yashab qolish va o'z faoliyatini davom ettirish uchun tovar va xizmatlarni sotishdan oladigan daromaddan ko'proq xarj qilishga majbur bo'ladilar. Buning uchun ular investitsiyalarni amalga oshirishlari lozim.

Hokimiyat organlari. Investitsiya jarayoniga ularning ta'siri quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

- 1) soliqlar;
- 2) hokimiyat organlarining xarajatlari («davlat va munitsipal xaridlar yoki buyurtmalar»);
- 3) qarzlarni orqali amalga oshiriladi.

Uy xo'jaliklari bilan bir qatorda, vaqtinchalik bo'sh turgan pul mablag'lariga ega firmalar ham kapital yetkazib beruvchilar sifatida ishtirok etadi.

5-chizma. Mahalliy hamjamiyat doirasida mablag'larning aylanma harakati

Moliya resurslarini ayirboshlash oddiy va murakkab bo'lishi mumkin. U moliyaviy resurslarning alohida yetkazib beruvchilari va alohida iste'molchilari yoki bir necha yetkazib beruvchi va bir necha iste'molchi o'rtasidagi bitim asosida amalga oshirilishi mumkin. Kelishuv jarayonida vaqt, joy, miqdor, qaltislik darajasini baholash borasida muammolar tug'ilishi mumkinligi tufayli bu jarayonda mutaxassislar hamda maxsus tashkilotlar ishtiroki talab etiladi (49).

Bunday tashkilotlar, ya'ni tijorat banklari, ssudalar berish bilan shug'ullanadigan uyushmalar, kredit kompaniyalari, fond birjalari, sug'urta va trast kompaniyalari bozorning alohida ishtirokchilari o'rtasida kapitalarning harakatlanishini yengillashtirish bilan shug'ullanadi.

Ortiqcha pullar va pul taqchilligini qayta taqsimlash bilan bog'liq hisob-kitoblarning samaradorligi, narx-navoni tartibga solishda moslashuvchanlik kapital bozorining tashkil etilishiga ko'p jihatdan bog'liq. Ideal vaziyatda talab va taklifning tengsizligi, zamon va makondan qat'iy nazar, moliya bozorlarida o'zaro ta'sirga kirishuvchi kuchlarning reaksiyasini keltirib chiqaradi. Oqibatda muvozanatning buzilishi to'xtaydi, bunda foiz stavkalari muvozanatga keltiruvchi kuch bo'lib xizmat qiladi.

Bozor kapitalning mahalliy hamjamiyatdagi harakatiga tez va silliq moslashgan taqdirdagina, u ideal faoliyat ko'rsatishi mumkin.

Kapitalni kim taklif qilayotganligi va kapitalga kim muhtojligiga qarab, kapital bozorini turli segmentlarga ham ajratish mumkin. Shuning uchun ham ko'pgina moliya institutlari kapital bozoridagi o'z segmentiga: hukumat, uy xo'jaliklari, firmalar yoki fermerlarga xizmat ko'rsatadi. Kapitalga talab har xil bo'lganligi uchun, bitimlarning miqdorlari va shartlari ham har xil bo'ladi. Mayda qarz oluvchilar odatda mahalliy tijorat banklari bilan, mahalliy banklar — mahalliy omonatchilar bilan munosa-batga kirishadi, yirik milliy korporatsiyalar esa milliy kapital bozorlaridan foydalanishlari mumkin.

5.2. Munitsipal tuzilmaning investitsion jozibadorligini ta'minlashning asosiy yo'nalishlari

Jahonning ko'pgina mamlakatlarida, shaharlarni rivojlantirishga davlat subsidiyalarining kamayishiga qarab, shaharlar hayotini ta'minlash masalalari yuzasidan mahalliy hukumatning tadbirkorlik sektori bilan hamkorlik munosabatlari kuchayib bormoqda.

Mahalliy hukumatlar mahalliy hamjamiyatlarni rivojlantirish maqsadida asosiy e'tiborini yerdan foydalanishni boshqarish, boshqa mintaqalardan

xaridorlarni jalb qilish maqsadida mahalliy hamjamiyatning jozibador qiyofasini shakllantirish, foydali investorlarni jalb qilish uchun jahon miqyosida kuchli raqobat ketayotgan sharoitlarda hududlarning «juzibador tavsiflari» kabilarga qaratadi (50).

Shaharning investitsion jozibadorligi hokimiyat ta'sirida bo'lgan xo'jalik faoliyatini amalga oshirishning universal shartlari majmuidir. Munitsipal tuzilmaning investitsion jozibadorligini belgilovchi asosiy omillar jumlasiga quyidagilar kiradi:

- munitsipal tuzilmaning jug'rofiy o'rni;
- tabiiy resurslar bilan ta'minlanganligi va ulardan erkin foydalanish imkoniyatining mavjudligi;
- atrof-muhitning holati;
- iqtisodiyotning tarkibiy rang-barangligi;
- infratuzilmaning holati va rivojlanishi;
- aholi madaniyati va ta'limning rivojlanish darajasi;
- ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik;
- iqtisodiy barqarorlik;
- boshqaruv organlarining korxonalar bilan o'zaro hamkorligi;
- axborot va kommunikatsiya maydoni;
- normativ-huquqiy maydon;
- investorlarga imtiyozlar berish tizimi.

Mazkur maqsadlarga bir qator o'zaro bog'liq vositalar yordamida erishiladi (2-jadval).

Yer cheklangan, tabiiy resurs hisoblanadi. Shu bois, ko'chmas mulk bozori muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatishi uchun, mahallaiy kapital bozorining tarkibiy qismi bo'lgan yer fondining harakatini tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Munitsipal yer fondini qayta taqsimlash — uni tashkil etishning vositalaridan biridir.

Rossiya olimlari Obninsk shahrining investitsion jozibadorligini aniqlash bo'yicha amalga oshirgan tadqiqotlar shahar maydoni o'sishining to'xtashi shahar iqtisodiyotiga investitsiyalar hajmining o'sishiga to'sqinlik qilayotgan eng katta muammo ekanligini ko'rsatdi. Shuning uchun ham munitsipal yer fondini qayta taqsimlash mahalliy hukumatning muhim vazifasi hisoblanadi. Mahalliy hukumatlar zarur holda yangi ish ochayotgan yoki o'z biznesini kengaytirayotgan tadbirkorlarning talablarini qondirish uchun bir nechta bo'sh yer maydonlarini birlashtirishlari mumkin. Mahalliy hokimiyat organlari, jumladan, tuman hokimiyatlari qoshidagi nouy-joy binolari boshqarmalari har bir bo'sh binodan foydalanishga harakat qiladilar.

Bunday binolar ko'pincha ijaraga beriladi. Yangi korxonalar tashkil etish uchun zarur bo'sh yer maydonlari cheklangan mahalliy hamjamiyatlarda munitsipal yer fondini qayta taqsimlashdan rivojlanish vositasi sifatida foydalaniladi.

Tayyor infratuzilmaga ega ko'chmas mulk obyektlari — yer maydonlari yoki binolarga ko'chmas mulk bozorida talab juda katta. Infratuzilma obyektlari jumlasiga suv ta'minoti va kanalizatsiya, yoritish tarmoqlari, yo'llar, yo'laklar va hokozolar kiradi. Investorlar boy infratuzilmaga ega joylarga mablag'larini joylashtirishga ko'proq moyil bo'ladilar, chunki bu ularga yuqorida zikr etilgan obyektlarni barpo etish xarajatlarini jiddiy qisqartirish imkonini beradi.

Shahar, uning ko'chalari va maydonlarining landshaftini yaxshilash ishbilarmonlik faolligini saqlash, turistlar, ishbilarmonlarning uchrashuvlari, turli anjumanlar sonining ko'payishini ta'minlaydi. Mahalliy hokimiyat organlari, do'konlar qurishga yer maydonlari yoki savdo obyektlariga aylantirish uchun binolarni ajratish orqali, qurilish yoki rekonstruksiya loyihasining mufassal texnik tavsifini belgilaydilar.

Uy xo'jaliklarining sifatli uy-joy va xizmatlar bilan ta'minlanishi ishbilarmonlik muhitiga ta'sir ko'rsatadi, bu esa mahalliy iqtisodiyotning rivojlanishiga turtki beradi.

2-jadval

Mahalliy hamjamiyatni rivojlantirish maqsadlari va vositalari

Vositalar	Rivojlanish maqsadlari		
	Mahalliy hamjamiyat imijini yaratish	Mahalliy aholi turmush sharoitlari darajasini oshirish	Tadbirkorlik faoliyati uchun shart-sharoitni yaxshilash
Munitsipal yer fondini qayta taqsimlash		X	X
Infratuzilmaning rivojlanishi		X	X
Munitsipal binolarni zahiraga olish			X
Mintaqalashtirish qoidalari		X	X
Qoidalarni takomillashtirish	X		X
Turizmni rivojlantirishni rejalashtirish	X	X	X
Shahar landshaftini shakllantirish	X	X	X

Savdo mintaqalarida ishbilarmonlik faolligini saqlash	X		X
Uy-joy qurilishi yordamida qo'shni hamjamiyatlarning qiyofasini yaxshilash	X	X	X
Mahalliy hamjamiyatda aholiga ko'rsatiladigan xizmatlar turini kengaytirish va sifatini yaxshilash	X	X	X

Mahalliy hokimiyat organlari tadbirkorlarga ham, uy xo'jaliklariga ham har xil xizmatlar ko'rsatadilar. Avtomobillarning to'xtash joylari, bozorlarni tashkil etish, muzeylarni saqlash shular jumlasiga kiradi. Mazkur xizmatlarni pullik asosda tashkil etish, binolarning, aytaylik, muzeylarning bir qismini tadbirkorlarga ijaraga berish munitsipal xizmatlarni daromad manbaiga aylantiradi.

Munitsipal tuzilmalarning investitsion jozibadorligini yaxshilashga nisbatan yuqorida keltirilgan yondashishlar shu bilan tugamaydi. Zotan, munitsipal iqtisodiyotni rivojlantirishning boshqa ko'plab yo'nalishlari va bunga ko'maklashadigan chora-tadbirlar mavjud.

Qisqacha xulosalar

Kapitalning mavjudligi va uni samarali joylashtirish mahalliy xo'jalikni rivojlantirish borasidagi faoliyatda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Mahalliy kapital bozorida investitsiya jarayonlarining asosiy subyektlari bo'lib aholi, hokimiyat organlari hamda tadbirkorlar va korxonalar hisoblanadi.

Kapital bozorida talab va taklifni o'zaro tenglashtiruvchi omil foiz stavkasi hisoblanadi.

Mahalliy hokimiyat organlarining investitsiya jarayoniga ta'siri soliqlar hamda tovar va xizmatlar sotib olishga qilinadigan sarf-xarajatlari orqali amalga oshiriladi hamda o'z tasarrufidagi hududlarda qulay investitsiya muhitning shakllantirishga qaratilgan. Ko'pgina mamlakatlarda, munitsipal tuzilmalarni rivojlantirishga davlat subsidiyalarining kamayishi e'tiborga olinib, mahalliy hukumatning tadbirkorlik sektori bilan mahalliy hamjamiyatlardagi hayot ta'minoti masalalari yuzasidan hamkorlik munosabatlari kuchayadi.

Shaharning (munitsipal tuzilmaning) investitsion jozibadorligi, uning jug'rofiy o'rni, atrof-muhitning holati, tabiiy resurslar bilan ta'minlanganligi, iqtisodiyotning hamda infratuzilmaning rivojlanganligi va boshqa omillar bilan birgalikda, axborot, normativ-huquqiy maydon,

investorlarga imtiyozlar berish tizimiga bog'liq.

Yer fondi va joyning infratuzilmasi xususiyatlari to'g'risida axborotga ega bo'lish, eskirgan obyektlarni rekonstruksiya qilish va yangilarini qurish, ishlatilmayotgan obyektlardan munitsipal iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadlarida foydalanish munitsipal tuzilmaning investitsion jozibadorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Munitsipal yer fondini qaytataqsimlash mahalliy hukumatning muhim vazifasi hisoblanadi. Mahalliy hukumatlar zarur holda yangi ish ochayotgan yoki o'z biznesini kengaytirayotgan tadbirkorlarning talablarini qondirish uchun bir nechta bo'sh yer maydonlarini birlashtirishlari mumkin. Mahalliy hokimiyat organlari, jumladan, tuman hokimiyatlari qoshidagi nouy-joy binolari boshqarmalari har bir bo'sh binodan foydalanishga harakat qiladilar. Bunday binolar ko'pincha ijaraga beriladi. Yangi korxonalar tashkil etish uchun zarur bo'sh yer maydonlari cheklangan mahalliy hamjamiyatlarda munitsipal yer fondini qayta taqsimlashdan rivojlanish vositasi sifatida foydalaniladi. Odatda, bunday hamjamiyatlar shaharning eski qismidajoylashgan bo'ladi. Munitsipal yer fondini tashkil etish uchun mavjud yer maydonlari inventarizatsiya qilinadi. Bo'sh yer fondi va uni taqdim etish imkoniyatlarining mavjudligi munitsipal tuzilmaning investitsion jozibadorligini belgilovchi muhim omil hisoblanadi.

Mahalliy hokimiyat va mahalliy o'z-o'zini boshqirish organlari tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar turlarini ko'paytirish hamda sifatini oshirish munitsipal tuzilmaning investitsion jozibadorligigaijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Muhokama va nazorat qilish uchun savollar

1. Munitsipal iqtisodiyotdagi investitsiyalarning manbalarini sanab bering.
2. Mahalliy kapital bozori qaysi funksiyalarni bajaradi?
3. Munitsipal tuzilmaning investitsion jozibadorligi deganda nimani tushunasiz?
4. Munitsipal tuzilmalarning investitsion jozibadorligi qaysi omillar bilan belgilanadi?
5. Mahalliy hukumatlar munitsipal tuzilmalarning investitsion jozibadorligini qaysi vositalar yordamida rag'batlantiradilar?
6. Munitsipal tuzilmaning investitsion jozibadorligini ta'minlashning asosiy yo'nalishlari qanday?
7. Mahalliy hamjamiyatni rivojlantirish maqsadlarini yoriting?
8. Mahalliy hamjamiyatni rivojlantirish vositalari qanday?
9. Mintaqalarda qulay investitsiya muhitini shakllantirishga nimalar

халақит беради?

10. Munitsipal yer fondini tariflab bering.

Asosiy adabiyotlar

1. Бабун Р.В. Вопросы муниципальной экономики. Учеб.пособ. - М.: Моск.общест.науч.фонд., 2004.

2. Маҳаллий иқтисодиёт ва менежмент. С.С.Фулломов, Ш.Р.Холмўминов, М.З.Каланова таҳрири остида. - Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2004.

3.Гневкол М.В. Инновационное развитие муниципального образования. Ин-т упр.и экономики Спд. ИУЭ, 2003.

4.Джумаев З.А. Муниципал иқтисодиёт. –Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2004.

5.Прохорова В.В.Управление муниципальной собственностью (Отечество и зарубеж.опыт):Учеб.пособие. Краснодар: КубГТУ, 2003.

Internet saytlari

1.www.academout.ru/referates/14/-26k/- Рефераты

2.www.inf.tsu.ru/webDesign/finf2.nsf/structurl/science_informatics-74k

Городское управление

3.www.yabloko.ru/Themes/SG/Books/intro.html-55k/- Информация

4.www.eur.ru/catalog/57-0.asp-21k- Каталог

VII BOB

MAHALLIY UY-JOY BOZORLARI

7.1. O'zbekistonda iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida uy-joy sohasining isloh qilinishi va uy-joy bozorining shakllanishi

Uy-joy sohasini isloh qilish va rivojlantirish, insonning hayoti va faoliyati uchun zarur shart-sharoit yaratish mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning muhim yo'nalishlaridan biridir. Uy-joy sohasi — iqtisodiyotning uy-joy, inshootlar, muhandislik va ijtimoiy infratuzilma unsurlari qurilishi va rekonstruksiya, uy-joy fondini boshqarish, uni saqlash va ta'mirlashni o'z ichiga oluvchi sohadir (7).

Mazkur sohaning yetakchi tarmoqlari jumlasiga uy-joy qurilishi va uy-joy xo'jaligi kiradi. Ular uy-joy fondini shakllantirish va saqlash, shuningdek, uy-joy kommunal xizmatlarni bevosita iste'molchilarga yetkazishni ta'minlaydi.

Shahar uy-joy sohasining negizini uy-joy fondi — mulkchilik shaklidan qat'i nazar, barcha uy-joy binolari, shu jumladan uylar, maxsus uylar (yotoqxonachar, nogironlar, qariyalarning internatlari va h.k.), xizmatga doir uy-joy binolari, boshqa qurilmalardagi yashashga yaroqli uy-joy binolari va boshqalar tashkil etadi.

Uy-joy fondining quyidagi turlari farqlanadi:

- xususiy uy-joy fondi — fuqarolar mulkidagi uy-joy fondi (shaxsiy uy-joylar, xususiylashtirilgan, qurilgan va xarid qilingan kvartiralar va uylar, uy-joy qurilish va uy-joy kooperativlarining uylaridagi kvartiralar) hamda xo'jalik shirkatlari va jamiyatlari, kooperativlar, jamoat birlashmalari, fondlari, boshqa nodavlat yuridik shaxslarning mulkida bo'lgan, ularning hisobidan qurilgan va xarid qilingan uy-joy fondi;

- davlat uy-joy fondi — mahalliy kengashlarning uy-joy fondi (munitsipal uy-joy) vaidoralarning uy-joy fondi.

Uy-joy bozori samarali faoliyat ko'rsatgan taqdirdagina uy-joy sohasini isloh qilish maqsadlariga erishish mumkin.

O'zbekistonda uy-joy bozorini shakllantirish — islohotlarning eng murakkab yo'nagishlaridan biri.

Uy-joy-kommunal xo'jaliga uzoq yillar davomida markazlashgan

boshharuv sharoitlarida, murakkab, ko'p tarmoqli tizim sifatida shakllandi. U 30 dan ortiq har xil faoliyat turlarini qamrab oladi.

Uy-joyni xususiylashtirish bozorni shakllantirishning dastlabki shartidir. O'zbekiston Respublikasida uy-joy fondini xususiylashtirishning asosiy qoidalari quyidagi hujjatlarda belgilab qo'yilgan:

- Toshkent shahrida davlat uy-joy fondini xususiylashtirish to'g'risida Nizom (O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1992 yil 13 avgustdagi 378-son Qarori bilan tasdiqlangan).

- O'zbekiston Respublikasida davlat uy-joy fondini xususiylashtirish, uning mazmuni va undan foydalanish to'g'risida Nizom (O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1993 yil 1 martdagi 114-son Qarori bilan tasdiqlangan).

- «O'zbekiston Respublikasida davlat uy-joy fondini xususiylashtirish to'g'risida»gi Qonuni, 1993 yil 7 may.

Uy-joy fondini xususiylashtirish 1994 yilning mayda nihoyasiga yetdi. Ammo ko'p xonadonli uylarning xususiylashtirilishi bilan binolar masalasi ko'ndalang bo'ldi. Uy-joyga xizmat ko'rsatish uy-joy fondining faoliyati va butligini ta'minlashning zarur sharti bo'lib, uy-joy bozorini shakllantirish bilan bevosita bog'liq jiddiy muammodir. Uy-joyga xizmat ko'rsatishni tashkil etish va uy-joy kommunal xizmatlarga haq to'lash mexanizmi joriy qilish uy-joy siyosatining diqqat markazida turgan asosiy masalalardir (9).

Uy-joyga xizmat ko'rsatishni tashkil etish uy-joy kommunal xo'jaligini boshqarishning yanada mukammal tuzilmasini izlash, ko'p bo'g'inlilikni qisqartirish, buyurtmachi va pudratchi funksiyalarini taqsimlash yo'lidan ketdi. Mazkur bozorda uy-joy mulkdorlari shirkatlari, yagona buyurtmachi xizmatlari, uy-joy kommunal xizmatlari ko'rsatuvchi turli firmalar faoliyat ko'rsatmoqdaki, buning natijasida uy-joy bozorida raqobatga asoslangan bozor muhiti yuzaga kelmoqda.

Kommunal xizmatlarga haq to'lash sohasida uni amaldagi tannarxga yaqinlashtirish, ya'ni uni asta-sekin oshirish strategiyasi tanlandi. Ammo shu bilan birga, aholining alohida tabaqalariga uy-joy kommunal xizmatlarga haq to'lash imtiyozlari saqlab qolindi.

Uy-joy kommunal xizmatlardan foydalanuvchilarga asossiz ravishda past narxlarda xizmat ko'rsatishdan chekinish ma'lum shartlarda zamonaviy uy-joy bozorining shakllanishiga ko'maklashishi shubhasiz.

Tajriba yalpi imtiyozlar tizimi bir qator kamchiliklarga ega ekanligini ko'rsatadi.

Birinchidan, kommunal xizmatlar haqi xarajatlarning kichik bir

qisminigina qoplagan taqdirda, mazkur xizmatlarni ko'rsatuvchi tashkilotlarga subsidiyalar ajratilishi lozim. Ammo bu holda real xarajatlar, subsidiyalarning miqdori va ularni qoplash manbalari bilan bog'liq muammolar tug'iladi.

Ikkinchidan, imtiyozlar uy-joy kommunal xizmatlar bozorida talab va taklifning nisbatiga putur yetkazadi.

Uchinchidan, uy-joy kommunal xizmatlar bilan bog'liq imtiyozlar dotatsiyalar berish uchun zarur mablag'lar qidirishni talab etadi. Mazkur mablag'lar ishchi va xizmatchilar mehnat haqining to'lanmagan qismi (o'tmishdagi amaliyot) yoki qo'shimcha soliqlar ko'rinishida olinishi mumkin. Bu holda imtiyozlar o'zining asl mazmunini yo'qotadi va aholi daromadlarining bir qismini olib qo'yishga aylanadi.

To'rtinchidan, uy-joy kommunal xo'jaligi korxonalariga dotatsiya berilgan taqdirda, mazkur dotatsiyalarni to'liq hajmda olish qiyinligi tufayli, yuqorida zikr etilgan korxonalarning xizmatlarni kengaytirish va sifatini yaxshilashdan manfaatdorligi kamayib boradi.

Shunday qilib, quyidagi umumiy xulosalarga kelish mumkin:

- imtiyozlar berish tizimidan voz kechish xizmatlardan foydalanuvchilar (xaridorlar) bilan xizmatlarni ishlab chiqaruvchilar (sotuvchilar) o'rtasida normal iqtisodiy munosabatlarni shakllantirish yo'lidagi jiddiy g'ovlarni bartaraf etish imkonini beradi;

- fuqarolarni «imtiyozlar yuki»dan xalos qilish ularning iqtisodiy qarorlarni mustaqil qabul qilish imkoniyatlarini kengaytiradi (30).

Shu bilan bir vaqtda, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari — mahalla yig'inlari kam ta'minlangan oilalarga ijtimoiy yordam ko'rsatadi. Mazkur yordamning bir qismini oilalar uy-joy kommunal xizmatlarga haq to'lashga yo'naltiradi.

7.2. Uy-joy bozorining o'ziga xos xususiyatlari

Uy-joy bozori boshqa tovar va xizmatlar bozoridan jiddiy farq qiladi, chunki uy-joy o'ziga xos, betakror tovardir. Uy-joyi boshqa tovarlardan ajratib turuvchi besh o'ziga xos xususiyatini qayd etish mumkin:

- uy-joy foidi rang-barangdir: uy-joylar kattaligi, joylashgan o'rni, qurilgan vaqti, ichki tuzilishi, bezalishi va kommunal qulayliklariga ko'ra farq qiladi;

- uy-joy ko'chmas mulk hisoblanadi: uni bir joydan boshqa joyga ko'chirish mumkin emas;

- xarajatlari ancha katta: uy-joy xarid qilish uchun oddiy oila ko'p yillar

pul ja- uy-joyning umri uzoq: agar u yaxshi saqlansa, ko'p yillar xizmat qilishi mumkin;

- sotib olish jamg'arishi yoki katta miqdorda qarz olishi lozim.

- joydan joyga ko'chish xarajatlari katta: pul xarajatlari — ko'chish xarajatlari hamda muhit — qo'ni-qo'shni, oshna-og'aynilar, maktab, do'konlar va hokazolarning o'zgarishi bilan bog'liq ruhiy ta'sir.

Uy-joy fondining shinamligi, ya'ni uning turli kommunal qulayliklar bilan ta'minlanganligi uy-joyning narxiga, binobarin, uy-joy bozorida talab va taklifning ortishiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Uy-joyning shinamligi darajasini hamda ko'rsatilayotgan xizmatlarining soni ortib borishi bilan unga bo'lgan talab, o'z navbatida, uning narxi ham ortadi (34).

Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasida uy-joy fondining shinamligini oshirish bo'yicha katta ishlar amalga oshirildi. 2002 yilning oxirigacha bo'lgan holatga ko'ra, shahar uy-joy fondining 91,8% i tabiiy gaz, 81,1% i - vodoprovod va hokazolar bilan ta'minlandi (3-jadval). Ammo kanalizatsiya (ayniqsa, kichik shaharlarda), issiq suv va telefon bilan ta'minlash darajasi hozircha ancha past bo'lib qolmoqda.

3-jadval

O'zbekiston Respublikasida shahar uy-joy fondining shinamligi va qulayligini ta'minlash (yil oxiridagi holatiga ko'ra; foizda)

№	Shinamlilik va qulaylik unsurlari	2002	2004
1.	Quyidagilar bilan jihozlangan maydonning salmog'i: vodoprovod bilan	81,2	83,2
2.	Kanalizatsiya bilan	56,2	57,5
3.	Markazlashtirilgan isitish tarmog'i bilan	62,5	63,8
4.	Tabiiy gaz bilan	91,1	94,1
5.	Issiq suv ta'minoti bilan	40,7	44,4
6.	Vannalar bilan	51,5	55,7
7.	Elektr plitalar bilan	1,1	1,8
8.	Telefon bilan	31,2	39,3

Manba: O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo'mitasi

Uy-joy qayerda joylashgani uy-joy bozori uchun muhim ahamiyatga ega. Xaridor uy-joy bilan birga joyning ma'lum xususiyatlarini ham xarid qiladi:

Nihoyat, uy-joy bozorining mahalliy tuzilmaning boshqa xususiyatlari: aholi, ijtimoiy va psixologik muhitning o'ziga xosliklari bilan o'zaro aloqasini ham qayd etib o'tish lozim. Mazkur omillar uy-joy narxigagina emas, balki xaridorlarning uy-joy o'rnini tanlashiga ham jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

Ushbu bobning birinchi faslida qayd etib o'tganimizdek, «uy-joy» so'zining zamirida tubdan farq qiladigan ikki tushuncha yotadi.

Iqtisodchilar uy-joy fondi deb ataydigan birinchi tushuncha binolar, uylar, kvartiralarga taalluqli. Agar bizni, aytaylik, uylarning narxi qiziqтира, ularga, ya'ni uy-joy fondiga bo'lgan talabni yoki uy-joy mulkini o'rganish zarur. Uy-joy fondining muayyan davrdagi hajmi hamisha aniq belgilangan bo'ladi va uni bir lahzada o'zgartirish mumkin emas, ya'ni uy-joyning tovar sifatidagi taklifi nisbatan barqaror bo'lib qoladi (64).

Ikkinchi tushuncha uy-joyning faoliyati bilan bog'liq. Uy-joy fondining har bir birligi foydalanish bo'yicha bir qator xizmatlar ko'rsatishi: boshpana, oilani rivojlantirish vositasi, dam olish joyi bo'lib xizmat qilishi mumkin. Bularning barchasi uy-joy xizmatlari deb ataladi. Uy-joy fondining amaldagi har bir birligi uzluksiz uy-joy xizmatlarini ko'rsatadi.

Foydalanish xizmatlari yoki uy-joy bozorida belgilanadigan «renta» binolar qurilishiga kapital xarajatlardan ham ko'ra ko'proq xizmatlarning soni va sifati hamda kapitallar bozorida tashqaridagi boshqa omillar bilan bog'liq. Shuning uchun ham uy-joy binolari (uyalar, kvartiralar)ning narxlari ko'pincha bir yo'nalishda, ularga ko'rsatiladigan xizmatlarning narxlari esa qarama-qarshi yo'nalishda o'zgaradi.

Shu bilan birga, uy-joy fondi bozori va uy-joy xizmatlari bozori yagona uy-joy bozorining tarkibiy qismlari sifatida bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Bu uy egasi unda o'zi istiqomat qiladigan hollarda yaqqol namoyon bo'ladi. Bu yerda ikki alohida bozor haqida so'z ketmaydi: mulk predmeti sifatida uy-joyi va uy-joy xizmatlarini xarid qilish yaxlit bir butunga aylanadi.

7.3. Uy-joy bozorida talab va taklif

Uy-joy bozorida uyda yashovchilar foydalanuvchilar sifatida, loyihalovchi va quruvchilar esa — ishlab chiqaruvchilar sifatida ishtirok etadilar.

Uy-joyga bo'lgan talab deganda tegishli narx-navo darajasida yashovchilar xarid qilishga tayyor bo'lgan uy-joy hajmi tushuniladi.

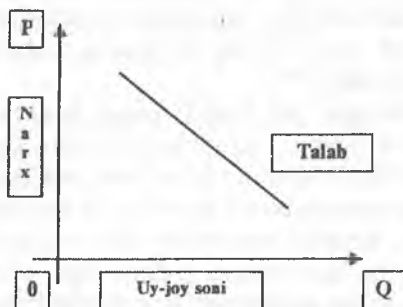
Uy-joyga bo'lgan talabni belgilovchi asosiy omillar jumlasiga quyidagilar kiradi:

1. Uy-joy narxi.

2. Uy xo'jaliklarining daromadlari.
3. Iste'molchilar jamg'argan boylik.
4. Aholi va oilalar sonining o'zgarishi.
5. Boshqa tovar va xizmatlar narxlarining o'zgarishi.
6. Soliqlar.
7. Iste'molchilarning kutilishi va h.k.

Tovar va xizmatlar bozorida bo'lgani singari, uy-joy bozorida ham uy-joyning narxi talab dinamikasini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. Boshqa tovar va xizmatlarga bo'lgani singari, uy-joyga bo'lgan talab ham narx-navoning pasayishi bilan ortib, narx-navoning ko'tarilishi bilan esa kamayib boradi. 6-chizmada bunday (teskari) bog'liqlik pastga qarab ketgan egri chiziq ko'rinishida bo'ladi.

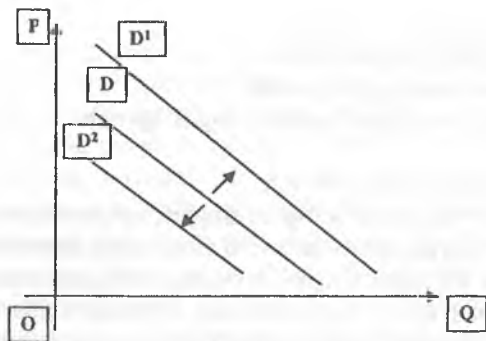
Uy-joyning narxi va unga bo'lgan talabning miqdori o'rtasidagi bunday bog'liqlikni aniqlashda biz bunda boshqa omillar (masalan, aholining daromadlari) o'zgarmay qoladi, degan shartlilikdan kelib chiqamiz.

6-chizma. Uy-joyga bo'lgan talab

Uy xo'jaliklarining daromadlari, ya'ni ish haqi, dividendlar, foiz, mulkiy daromad va transfertlar ko'rinishida olinadigan pul miqdori uy-joyga bo'lgan talabning miqdorini belgilovchi jiddiy omillardan biridir.

Narx-navo va boshqa omillar o'zgarmagan taqdirda, uy xo'jaliklari daromadlarining o'sishi uy-joyga bo'lgan talabning ortishiga, daromadlarning pasayishi esa bunday talabning kamayishiga olib keladi. Shunday qilib, mazkur ko'rsatkichlar o'rtasida bevosita bog'liqlik kuzatiladi. Daromadning talabga ta'siri grafik ko'rinishida talab egri chizig'ini dastlabki o'rnidan siljitish ko'rinishida tasvirlanadi. Agar daromad oshsa, egri chiziq o'ng tomonga (D1 holatiga), daromad kamaysa — chap tomonga (D2 holatiga) siljiydi.

7-rasm. Uy-xo'jaliklarining daromadlari o'zgariganida uy-joyga bo'lgan talabning o'zgarishi

Boylik uy-joyga bo'lgan talabning dinamikasini belgilaydigan navbatdagi omildir. Agar daromad ma'lum davr mobaynida olinadigan mablag'lar miqdorini ifodalasa, boylik aholi (oila) to'plagan mablag'lar miqdori (resurslar summasi)ni ifoda etadi (30).

Boylikning ortishi to'plangan pul miqdorining (bankdagi depozitlar, aksiyadar, obligatsiyalar va boshqa qo'yilmalar ko'rinishida) o'sishida ifodalanadi. Oilaning talabi shu jumladan uy-joy bilan bog'liq holda tovar va xizmatlarga bo'lgan talabiga ayniqsa boylik kuchli ta'sir ko'rsatadi. Daromad kutilganidan kam (masalan, ishsizlik natijasida) yoki ko'p bo'lishi mumkin. Boylik miqdori va uy-joyga bo'lgan talabning dinamikasi o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjud. Oilaning to'lashga layoqati ham boylik bilan belgilanadi.

Aholi sonining o'sishi va yangi oilalar qurilishi ham uy-joyga bo'lgan talabni oshiradi.

Ikkinchidan, uy-joyga bo'lgan talab ko'p jihatdan oila tarkibi bilan belgilanadi.

Uchinchidan, oilalar soni va tarkibi, o'z navbatida, uy-joy bozoridagi sharoitga bog'liq bo'ladi.

Agar boshqa iste'mol tovarlari va xizmatlarning narxleri aholining yangi uy-joy xarid qilish yoki mavjud uy-joy sharoitlarini yaxshilash imkoniyatini kamaytirs, bunday narxlarning pasayishi uy-joyga bo'lgan talabni oshiradi, chunki aholi bu holda iste'mol xarajatlarini qisqartirish va o'z jamg'armalarini oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Aholining jamg'armalari uy-joy xarid qilishda asosiy moliyaviy manba hisoblanadi. Uy-joyga bo'lgan talab kommunal xizmatlar narxlarining dinamikasiga ayniqsa ta'sirchandır. Daromadlar cheklangan

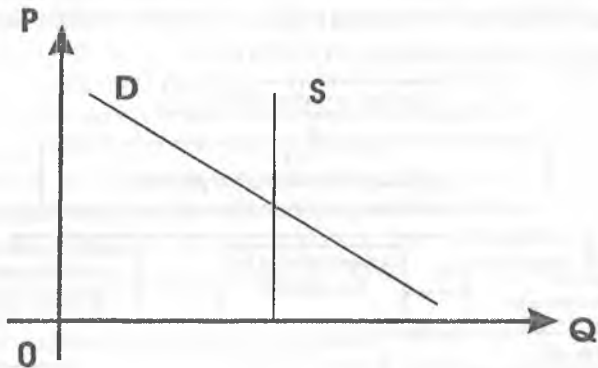
hollarda, bunday narxlarning oʻsishi koʻp xonadonli uy-joyga boʻlgan talabning qisqarishiga olib keladi.

Soliqdar miqdorining oʻzgarishi ham uy-joyga boʻlgan talab miqdoriga taʼsir koʻrsatishi mumkin.

Umumiy narx-navoning oʻsishi, yaʼni inflyatsiyaning kutilishi uy xoʻjaliklarining oʻz jamgʻarmalarini himoya qilish usullarini qidirishga majbur qiladi. Mablagʻlarni koʻchmas mulkka joylashtirish eng keng tarqalgan usul hisoblanadi. Xullas, kutish ham uy-joyga boʻlgan talabni oshiradi. Daromadlari oshishini kutayotgan uy xoʻjaliklari uy-joy xarid qilish yoki taʼmirlashni kechgga surishlari mumkin. Inflyatsiyaning kutilishi ipoteka kreditining qimmatlashishiga, yaʼni uy-joy xarid qilish uchun berilgan ssuda foizining oʻsishiga va uy-joyga boʻlgan talabning kamayishiga olib keladi.

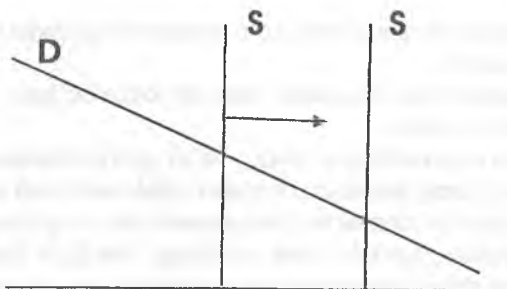
Mavjud boʻlgan uy-joy taklifi uy-joy fondining taklifi deb ataladi. qisqa muddatli istiqbolda uy-joy tshsshfi oʻzgarishsiz qoladi, yaʼni u alohida uy-joy narxlariga nisbatan moslashuvchandir.

Ayni holat shu bilan bogʻliqlik, uy-joy bir lahzada vujudga keltirilishi (yangilarini qurish yoki mavjudlarini qayta qurish hisobiga) yoki yoʻq qilinishi (amortizatsiya hisobiga) mumkin emas. Shuning uchun ham, uy-joy fondining qisqa muddatli istiqboldagi taklifi uylarning narxlariga mutlaqo bogʻliq boʻlmaydi.

8-chizma. Uy-joy fondining qisqa muddatli istiqboldagi taklifi

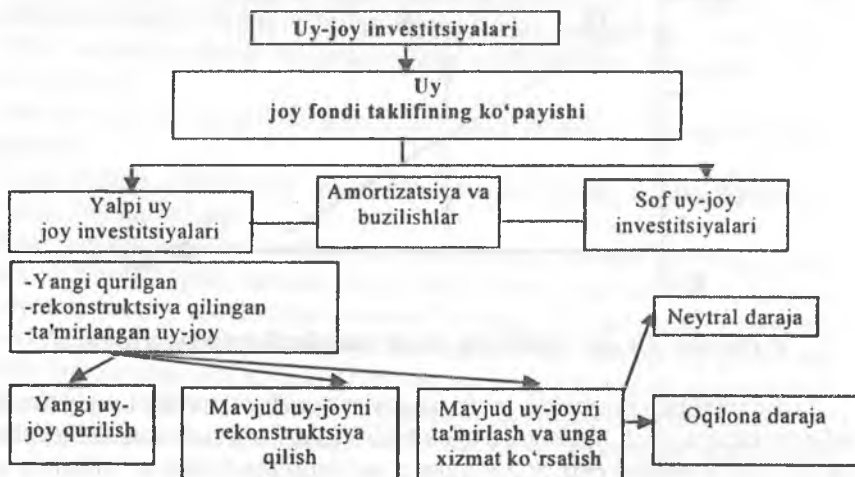
Uzoq muddatli istiqbolda, yangi uy-joylar qurish va mavjud uy-joy fondini rekonstruksiya qilish hisobiga, uy-joy taklifi oshirilishi mumkin. Bu grafikda uy-joy taklifi vertikal egri chizigʻining oʻng tomonga siljishi koʻrinishida aks ettiriladi.

9-chizma. Uy-joy fondining uzoq muldatli istiqboldagi o'zgarishi

Uy-joy fondining ko'payishi uy-joy investitsiyalari hisobiga sodir bo'ladi. Bu haqida so'z borganda yalpi investitsiyalar va sof investitsiyalarni farqlash lozim.

Yalpi investitsiyalar - yangi uy-joy qurish va mavjudlarini rekonstruksiya qilishga sarflangan investitsiyalar. Sof investitsiyalar deganda amortizatsiya (eskirish) va boshqa ziyonlar chegirib tashlangan yalpi investitsiyalar tushuniladi. Agar yalpi investitsiyalar uy-joy fondida ko'rilgan ziyonlardan ortiq bo'lsa, taklif to'g'ri chizig'i o'ngga, aks holda esa — chappa siljiydi. Yalpi investitsiyalarning asosiy qismi yangi uy-joy qurishga yo'naltiriladi.

10-chizma. Uy-joy investitsiyalari va uy-joy fondining taklifi

7.4. Uy-joy bozorida o'zgarishlar

Uy-joy bozorida o'zgarishlar talab va taklifning yoki ulardan birining o'zgarishini bildiradi. Bunday o'zgarish ko'plab omillar bilan bog'liq. Keng ma'noda, uy-joy bozorida uy-joy sektoridagi ishbilarmonlik faolligi sikllari va umumiy iqtisodiy sikllarning ta'sirida o'zgarishlar sodir bo'lishi mumkin. Ayni holat shu bilan izohlanadiki, qurilish yirik tarmoq bo'lib, uning holati qurilish materiallari, uskunalari ishlab chiqarish, qayta ishlash sanoatiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Bu o'rinda uy-joy va uy-ro'zg'or mollari xarajatlari oilaviy byudjetlarning ancha katta qismini tashkil etishini qayd etib o'tish lozim. Mamlakatdagi iqtisodiy vaziyat oilalarning daromadlariga hamda uy-joyga bo'lgan talab va taklifni belgilovchi boshqa omillarga ta'sir ko'rsatadi (30).

Bugungi holatda Prezidentimiz I.A.Karimov aytganlaridek O'zbekiston Respublikasida «uy-joy kommunal xo'jaligini isloh qilishga nihoyatda jiddiy e'tibor qaratishdan iborat»¹.

Uy-joy bozorida (uy-joy fondi va uy-joy xizmatlarida) bevosita o'zgarishlar sodir bo'lishita olib keladigan omillarga to'xtalib o'tamiz. Ularning asoslari quyidagilardir:

- uy-joy narxi;
- uy-joyga egalik bilan bog'liq xarajatlar;
- ijara fondining daromadlilikligi.

Uy-joy taklifi qisqa muddatli davrda qayd etilgan bo'ladi. Ammo uzoq muddatli davrda ko'chmas mulk egalari narxning ko'tarilishiga qarab uy-joy taklifini oshiradilar.

Narxning ko'tarilishiga qarab uy-joy taklifining reaksiyasi uch xil bo'ladi.

1. Yangi uy-joy qurish. Narx-navoning o'sishiga qarab yangi uy-joyning daromadlilikligi darajasi ortib boradi, shuning uchun ham, odatda, shahar yaqinidagi bo'sh yer maydonlarida ko'plab yangi uylar quriladi.

2. Foydalanilayotgan uylar eskirishining sekinlashishi. Uy-joy narxining o'sishi bilan uni ta'mirlash va unga texnik xizmat ko'rsatishga ko'proq pul sarflash foydali bo'lib boradi. Shuning uchun ham uy-joyning eskirishi sur'ati pasayib boradi.

3. Eski uy-joylarni rekonstruksiya qilish. Ayrim uy-joy egalari uy-joy xizmatlarining soni va sifatini oshirib, o'z uy-joylarini yangilaydilar.

¹ Uzbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruzası. «Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloх этишдир» «Халқ сўзи», 2005 йил 29 январь.

Uy-joy bozoridagi taklifning asosiy qismini eski uy-joylar tashkil etadi, shuning uchun ham ikkinchi va uchinchi turdagi reaksiyalar nisbatan katta bo'lgan taqdirdagina taklifning o'sishi katta bo'lishi mumkin.

Soliqlarni hisobga olmaganda, uy egasi uch xil xarajatlar qiladi.

1. Kapital xarajatlar, ya'ni bir yilga mo'ljallangan uy-joyga ega bo'lish uchun qilingan (qurish yoki xarid qilish) xarajatlari. Mazkur xarajatlar uy-joy xarid narxi V ning bozor foiz stavkasi l ga ko'paytmasiga teng. Agar uy egasi uy-joyini egallash uchun qarz olgan bo'lsa, kapital xarajatlar u har yili to'laydigan foizlar ko'rinishida bo'ladi. Agar uy-joyini xarid qilishga u o'z mablag'larini sarflagan bo'lsa, kapital xarajatlar pulning l foiz stavkasi bilan bankda saqlash o'rniga, uy-joyga joylashtirilishi natijasida ko'rilgan zarar deb tavsiflanadi.

2. Eskirish. Agar uyning bozor qiymati yiliga d foizga kamaysa, yillik amortizatsiya xarajatlari Vd ga teng bo'ladi.

3. Foydalanish xarajatlari. Agar foydalanishga yillik xarajatlar t foizni tashkil etsa, yillik foydalanish xarajatlari Vi ga teng bo'ladi. Mazkur xarajatlar jumlasiga pul xarajatlarigina emas, balki uy egasining iqtisodiy baholangan qo'shimcha vaqt xarajatlari ham kiradi.

Shunday qilib, uy egasining yillik xarajatlarini quyidaga tenglama ko'rinishida ifoda etish mumkin:

$$S_0 = V (10 i_0 Q d_0 Q m_0)$$

bu yerda S_0 — uy egasining xarajatlari; V — uy-joy qiymati (xarid narxi); 10 — foiz stavkasi; i_0 — amortizatsiya normasi; d_0 — foydalanish xarajatlari.

Agar uy-joy ijaraga berilsa, xarajatlar ijarachi zimmasiga yuklanadi va tenglama quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

$$S_0 = V (i_r Q d_r Q m_r),$$

bu yerda S_0 — ijarachining xarajatlari.

Ijarachining xarajatlari uy-joyini ijaraga bergan uy egasiga to'lanadigan ijara haqining asosini tashkil etadi. Raqobat sharoitlarida uy egatari nolga teng bo'lgan iqtisodiy daromad (yoki normal buxgalteriya daromadi) oladilar. Bu demak, yillik ijara haqi ularning yillik xarajatlariga teng bo'dishini anglatadi.

Aytaylik, $V = 5\,000\,000$ so'm; $i_q = 10\%$; $d_r = 1\%$; $m_r = 4\%$ bo'lsin.

Bu holda:

$$S = 5\,000\,000 (10\% Q 1\% Q 4\%) = 500\,000 \text{ so'm} + 50\,000 \text{ so'm} + 200\,000 \text{ so'm} = 750\,000 \text{ so'm}.$$

Soliqlardan tashqari, uy egasi yillik ijara haqini 750 000 so'm qilib

belgilaydi va shu tariqa o'z xarajatlarini qoplab, $V_r = 500\,000$ so'm miqdorida normal buxgalteriya daromadi oladi.

Agar uy-joy qiymati oshsa nima bo'ladi? Bu holda d , manfiy qiymatga ega bo'ladi. Masalan, qiymat yiliga 8% ga oshsin. Bunda uy egasi uyning qimmatlashishi hisobiga yiliga 400 000 (5 000 000 so'mning 8%i) so'm oladi. Muvozanatli ijara haqi miqdori qanday bo'ladi? Agar umumiy xarajatlar ijara haqi va qimmatlashish miqdoriga teng bo'lsa, iqtisodiy daromad nolga teng bo'ladi.

Amortizatsiya normasi manfiy bo'lsa (ya'ni xarajatlar o'rniga uy egasi qimmatlashish hisobiga daromad olsa), umumiy xarajatlar quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

$$S = V(i, Q, t) = 500\,000 Q 200\,000 = 700\,000 \text{ so'm.}$$

Shuning uchun ham muvozanatli ijara haqi 300 000 so'mni tashkil etadi (umumiy xarajatlar 700 000 so'm minus qimmatlashish 400 000 so'm). Muvozanatli ijara haqi miqdori nisbatan kam, chunki uy egasi pulning bir qismini mulkka egalik qilish hisobiga oladi va natijada nolga teng bo'lgan iqtisodiy daromad olish uchun uy-joyni ijaraga berishdan kamroq daromad olishga ehtiyoj sezadi.

$S_r = S_o$ bo'lsa, xarajatlari nuqtai nazaridan oila o'z uyiga egami yoki uyni ijaraga olganmi, ahamiyatsiz bo'ladi.

Shu bilan birga, ijarachining xarajatlari S_r odatda, katta bo'ladi. Bu uch sabab bilan izohdanadi.

Birinchidan, ijarachi mazkur uy-joydan uzoq muddatli manfaatdor emas. Ta'mirlashdan ijarachi emas, ko'proq uy egasi yutadi. Ijarachi (aytaylik, quvurdan suv oqishidan) real noqulaylik sezmagunicha, ta'mirlash zarurligini ma'lum qilmaydi. Shuning uchun ham foydalanish xarajatlari va amortizatsiya me'yori bu yerda yuqori bo'ladi.

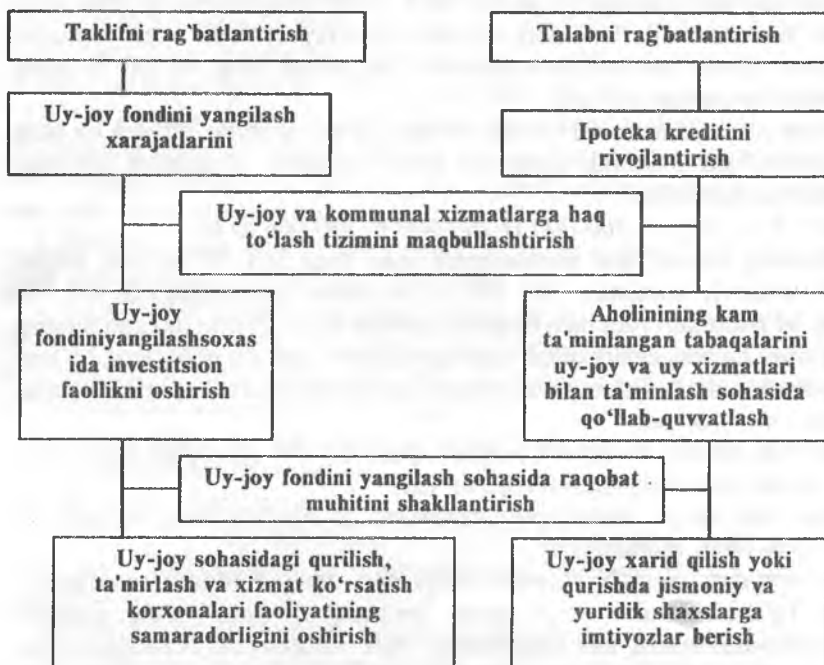
Ikkinchidan, mablag'larni ijaraga beriladigan uy-joyga joylashtirish xususiy uy-joyga joylashtirishga qaraganda ancha xatarli hisoblanadi. Shuning uchun ham ijaraga beriladigan uy-joy qurilishi uchun kreditlarining stavkalari nisbatan baland bo'ladi.

Uchinchidan, xususiy uy-joy egalari ko'pincha zarur mayda ishlar (ta'mirlash, uchastkaga qarash)ni o'z kuchi bilan bajaradilar. Shuning uchun ham xususiy uyda yashaydigan uy egasining yillik xarajatlari ijaraga beriladigan shunday uy-joyning yillik ijara haqidand kam bo'ladi.

Oilalar uyga egalik qilishdan uni ijaraga olishni afzal ko'rishining uch sababi mavjud:

- oila daromadlarining pastligi natijasida ssuda olish imkoniyatining yo'qligi;

- safarbarlikning yuqoriligi. Joydan joyga ko'p ko'chadigan oilalar uyni ijaraga olishni afzal ko'radilar;
- uy-ro'zg'or ishlari bilan shug'ullanishni yoqtirmaydigan odamlar uy-joyni ijaraga olishni ma'qul ko'radilar.

11-chizma. Talab va taklifni rag'batlantirish vazifalarini turkumlash sxemasi

Ijara fondi daromadligining pasayishi quyidagi o'zgarishlar natijasida sodir bo'lishi mumkin:

- talab tomonidan — ijara daromadining pasayishi yoki aholi sonining kamayishi, bu uy-joyga bo'lgan talabning pasayishiga, binobarin, bozor ijara haqi va daromadning kamayishiga olib keladi.
- taklif tomonidan — uy-joy fondining ko'payishi va buning natijasida ijara haqi va daromadning kamayishi.
- uy-joy fondining eskirishiga qarab, foydalanish xarajatlarning ortib borishi.

Agar umumiy xarajatlar yalpi daromaddan katta bo'lsa, ijaraga beriladigan

uy-joy fondi ziyon keltiradi. Bu uy egasidan uch yo'li: konversiya, konservatsiya yoki uy-joydan to'liq voz kechishdan birini tanlashni talab qiladi.

Konversiya. Uy-joy nouy-joyga — ofis, do'kon yoki avtomobillar turadigan joyga aylantirilishi mumkin. Agar yangi faoliyat turi qayta jihozlash xarajatlarini qoplash uchun yetarli daromad keltirsa, konversiya foydali bo'ladi. Agar buning uchun mavjud uy-joyni buzib, yangi bino qurish lozim bo'lsa, konversiya qiymati ancha oshadi, uning maqsadga muvofiqligi esa kamayadi.

Konservatsiya. Uy-joyni yopish va vaqtinchalik muomaladan chiqarish mumkin. Bu variant ikki holda foydali: birinchidan, uy egasi kelajakda ijara haqining o'sishiga umid qilsa, ya'ni kelajakda kutilayotgan daromad musbat bo'lsa; ikkinchidan, uy egasining joriy xarajatlari (pullarni bankda saqlamasdan, ko'chmas mulkka joylashtirilishi natijasida ko'rilgan ziyon) va ijara haqining o'sishini kutish bilan bog'liq xarajatlar uncha katta bo'lmasa. Mazkur harakat turi jiddiy inqirozlar davrida o'zini oqlaydi.

Uy-joydan to'liq voz kechish. Uy-joydan foydalanishning muqobil variantlari binoni uy-joydan nouy-joyga aylantirish xarajatlarini qoplaydigan daromad keltirmasa, uy-joydan to'liq voz kechgan ma'qul. Agar bunday konversiyaning qiymati baland, uy-jolning bozor qiymati esa nolga teng bo'lsa, uy-joyga egalik huquqini saqlab qolish o'z ma'nosini yo'qotadi (33).

Qisqacha xulosalar

O'zbekistonda uy-joy bozorini shakllantirish — islohotlarning eng murakkab yo'nalishlaridan biri.

Uy-joy bozori uy-joy fondi bozori va uy-joy xizmatlari bozorini o'z ichiga oladi. Uy-joy bozori islohotlari uning har ikkala sohasiga tasir ko'rsatadi. Respublikamizda uy-joy fondini xususiylashtirish 1994 yilning may oyida deyarli to'liq yakunlab bo'lindi.

Uy-joy xizmatlari bozorida uy-joy mulkdorlari shirkati ko'rinishidagi nodavlat notijorat tashkiloti, davlat tashkilotlari (masalan yagona buyurtmachi xizmati) va boshqa mulkchilik shakllaridagi korxonalar faoliyat yuritadilar.

Shahar uy-joy sohasining negizini uy-joy fondi — mulkchilik shaklidan qat'i nazar, barcha uy-joy binolari, shu jumladan uylar, maxsus uylar (yotoqxonalar, nogironlar, qariyalarning internatlari va h.k.), xizmatga doir uy-joy binolari, boshqa boshqa qurilmalardagi yashashga yaroqli turar-joy binolari tashkil etadi .

Uy-joy fondining shinamligi, ya'ni uning turli kommunal qulayliklar bilan ta'minlanganligi uy-joyning narxiga, binobarin, uy-joy bozorida talab

va taklifning ortishiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Uy-joyning shinamligi darajasini hamda ko'rsatilayotgan uy-joy xizmatlarining soni ortib borishi bilan unga bo'lgan talab va o'z navbatida uning narxi ham ortadi.

Uy-joy bozorida talab hajmi uy-joyning bahosi, aholi daromadlari, to'plangan boyluk miqdori, aholi soni va bir qancha boshqa omillar bilan belgilanadi.

Uy-joy fondining, ya'ni uy-joy taklifining ko'payishi uy-joy investitsiyalari hisobiga ro'y beradi.

Uy-joy bahosining tebranishi ham talab hajmini, ham taklif hajmini o'zgartiradi.

Uy-joy bozorining kam daromadli aholini sifatli turar joy bilan ta'minlay olmasligida hamda shaharning turli qismlarida uy-joy fondining yaroqsiz holga kelib qolishining oldini ololmasligida namoyon bo'ladigan kamchiliklari bu bozorda davlatning ishtirok etishi zaruratini belgilaydi.

Uy-joy bozorini tartibga solish talabni va taklifni rag'batlantirish yo'nalishlarida olib borilishi mumkin. Uy-joy bozorini tartibga solishning bu yo'nalishlari tegishli dasturlar vositasida amalga oshiriladi.

Faqat qulay investitsiya muhiti yaratilgandagina shaharni (munitsipal tuzilmalarni) rivojlantirishning strategik maqsadlariga erishish mumkin bo'ladi.

Shahar uy-joy fondini takror ishlab chiqarishning strategik rejasini shakllantirilayotganda turli kategoriyadagi aholi manfaatlari hisobga olingan holda uchta dolzarb muammo — xonadoni yo'qlar uchun uy-joy qurish, mavjud xonadonlardagi yashovchilar zichligini kamaytirish, foydalanilayotgan uy-joylar sifatini yaxshilash muammolarini hal etish ko'zda tutilishi kerak.

Uy-joy muammosi yechimini jadallashtirish, aholiga uy-joy kommunal xizmatlari ko'rsatish sohasini isloh qilish, shaharni boshqarish sifatini yaxshilash, yashash uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish munitsipal tuzilmalarni rivojlantirishning strategik yo'nalishlaridir.

Muhokama va nazorat qilish uchun savollar

1. Uy-joy sohasining tarkibi va uy-joy fondining turlari qaysi unsurlardan tashkil topadi?
2. O'zbekistonda uy-joy sohasini isloh qilishning asosiy yo'nalishlarini tavsiflang.
3. Respublikada uy-joy fondini xususiylashtirishning natijalarini aytib bering.

4. Uy-joy boshqa tovarlardan nima bilan farq qiladi?
5. Uy-joyga bo'lgan talabni belgilovchi omillarni tavsiflab bering.
6. Uy-joy bozoridagi o'zgarishlar qaysi omillar bilan belgilanadi?
7. Ijara fondi daromadligining o'zgarishi uy-joy bozoriga qanday ta'sir ko'rsatadi?
8. Shahar uy-joy fondini yangilashning strategik rejasi nima?
9. Uy-joy fondining taklifi qanday ko'payadi?
10. O'zbekiston Respublikasida uy-joy xo'jaligini faoliyatini tartibga solish uchun hukumat tomonidan qanday qonuniy hujjatlar qabul qilingan?

Asosiy adabiyotlar

1. Бабун Р.В. Вопросы муниципальной экономики: Учеб.пособ. - М.: Моск.общест.науч.фонд., 2004.
2. Маҳаллий иқтисодиёт ва менежмент. С.С.Фуломов, Ш.Р.Холмўминов, М.З.Каланова таҳрири остида. - Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2004.
3. Зотов В.Б. Современные информационные технологии в реформировании жилищно-коммунального хозяйства Рос.муницип.акад. -М.: Прима-Пресс-М, 2002.
- 4.Джумаев З.А. Муниципал иқтисодиёт. —Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2004.
- 5.Прохорова В.В. Управление муниципальной собственностью (Отечество и зарубеж.опыт) : Учеб.пособие. Краснодар: КубГТУ, 2003.

Internet saytlari

- 1.www.academout.ru/referates/14/-26k/- Рефераты
- 2.www.inf.tsu.ru/webDesign/finf2.nsf/structurl/science_informatics-74k
— Городское управление
- 3.www.yabloko.ru/Themes/SG/Books/intro.html-55k/ - Информация
- 4.www.eup.ru/catalog/57-0.asp-21k/- Каталог

VIII BOB

O‘ZBEKISTONNING RESPUBLIKA, MINTAQAVIY VA MAHALLIY BOSHQARUV ORGANLARI O‘RTASIDA VAKOLATLARNI TAQSIMLASH MEXANIZMI

8.1. Davlat hokimiyatining turli pog‘onalari o‘rtasida vakolatlarni taqsimlashning vazifasi va tamoyillari

Barcha miqyosdagi hokimiyat organlarining faoliyatini muvofiqlashtirmasdan iqtisodiy rivojlangan davlat qurish, jamiyatda siyosiy va ijtimoiy barqarorlikka erishish mumkin emas.

Davlat boshqaruv tizimining samaradorligi u yoki-bu hokimiyat organi oldida turgan siyosiy yoki ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning muayyan vazifalari qay darajada tez va aniq hal qilinishiga bog‘liq. Bu esa, o‘z navbatida, nafaqat boshqaruv turli bo‘g‘inlarining faoliyati qanday tashkil etilganligi yoki qay darajada sifatli amalga oshirilayotganligiga, balki ularning o‘zaro aloqalari qay darajada yaxshi yo‘lga qo‘yilganligiga ham bog‘liq.

«Davlat boshqaruvi» atamasi ancha sarmazmun hodisa bo‘lib, an‘anaga ko‘ra, ikki nuqtai nazardan — keng ma‘noda (boshqaruv obyektiga boshqaruv subyekting har qanday hokimlik ta‘siri) va tor ma‘noda (davlat hokimiyati ijro etuvchi organlari va mahalliy boshqaruv organlari maxsus tizimining doimiy tezkor ijro etuvchi-farmoyish beruvchi faoliyati) ko‘rib chiqiladi.

«Mintaqa», «mintaqaviy» degan tushunchalar ham mahalliy hamda xorijiy ilmiy va normativ manbalarda har xil talqin qilinadi. Natijada mazkur tushunchaning har xil talqinlari uchraydi: iqtisodiy mintaqa, jug‘rofiy mintaqa, hududiy birlik sifatidagi mintaqa. Boshqaruv ma‘nosida esa «mintaqa» atamasi boshqaruvning umumdavlat va mahalliy bo‘g‘inlari o‘rtasidagi oraliq bo‘g‘inni ifoda etadi.

«Mahalliy» (munitsipal) atamasi mahalliy tuzilma— shahar, qishloq tumani, shaharcha yoki qishloqlar birlashmasining hududini boshqarish bilan bog‘liq masalalar majmuini o‘z ichiga oladi. Xorij boshqaruv amaliyotida «mahalliy» atamasi bu yerdagi mahalliy boshqaruv organlari — munitsipalitetlar bilan bevositabog‘liq. Munitsipalitetlarning shakllanishi «tabiiy» rivojlanishning natijasi

o'laroq fuqarolarning hududiy birlashmalari yuzaga kelishi bilan belgilanadi.

Bundan kelib chiqib, munitsipalitet degandatarixan shakllangan hududiy birlik doirasida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi tushuniladi. Mazkur boshqaruv organining o'ziga xos xususiyati shundaki, unda hokimiyat aholiga mumkin qadar yaqinlashtirilgan bo'lib, birinchi navbatda fuqarolarning kundalik ehtiyojlarini qondirish va mahalliy xo'jalikni tezkor boshqarishga yo'naltirilgan.

Yuqorida keltirilgan misollar «mintaqa» va «mahalliy» atamaları har xil ma'nolarda: bir tomondan, ma'lum hududni belgilash uchun, ikkinchi tomondan esa, boshqaruv bo'g'inini tavsiflash uchun qo'llanishi mumkinligidan dalolat beradi. Bunda «boshqaruv bo'g'ini» va «boshqaruv organi faoliyat ko'rsatuvchi hudud» tushunchalari bir-biri bilan uzviy bog'liq, chunki boshqaruv hamisha ma'lum hududda (ayni holda – «ma'muriy-hududiy birlikda») amal qiladi.

Shunday qilib, «davlat boshqaruv», «mintaqaviy boshqaruv» va «mahalliy boshqaruv» atamaları murakkab tizimni (davlat boshqaruv faoliyatining o'zaro bog'liq tarkibiy qismlari majmuini) tashkil etadiki, odatda, boshqaruv maqsadlari, vazifalari, prinsiplari, funksiyalari, usullari, shakllari, subyektlari va obyektlari mazkur tizimning asosiy unsurlari hisoblanadi. Mazkur unsurlar davlat hokimiyati ijro etuvchi organlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari tizimining maqomini, ularning maqsadlari, vazifalari va ish prinsiplarini, vakolatlari doirasini, javobgarligini, tashkiliy-huquqiy ish shakllarini, shuningdek davlat hokimiyati va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari bilan vertikal yo'nalishda hamda xo'jalik yurituvchi subyektlar, fuqarolar va ularning birlashmalari bilan gorizontal yo'nalishda o'zaro aloqalarini belgilash orqali huquqiy rasmiylashtiriladi (35).

Respublika, mintaqaviy va mahalliy hokimiyat organlari o'rtasida vakolatlar aniq taqsimlangan bo'lmasa, bu davlat hokimiyati va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari o'rtasida ziddiyatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Bu esa mamlakatning qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi organlaridan mazkur ziddiyatlarni bartaraf etishga katta kuch va qayrat sarf qilishni talab etadi.

Subyektiv omil – tegishli mansabdor shaxslarning hududlarni mutanosib rivojlantirish va aholining turmush darajasini oshirish manfaatlarida respublika, mintaqaviy va mahalliy hokimiyat organlarining samarali o'zaro aloqalarini ta'minlashga yo'naltirilgan oqilona qarorlar ishlab chiqa olmasligi, ba'zan esa bunday qarorlarni ishlab chiqishni istamasligi yuqorida fikr yuritilgan muammoni yanada chuqurlashtirmoqda.

Biroq respublika va mintaqaviy hokimiyat organlari zimmasiga haddan tashqari ko'p ish yuklanganligi, moddiy-texnika, moliya, axborot va boshqa resurslarning taqchilligi natijasida mazkur hokimiyat organlari mahalliy miqyosdagi muammolarni hal qilishga yetarli e'tibor bermayptilar. Shu munosabat bilan

O'zbekistonning davlat boshqaruvi tizimida so'nggi yillarda yuqorida zikr etilgan hokimiyatning uch pog'onasi o'rtasida vakolatlarni taqsimlashning samarali mexanizmini yaratish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Zotan, mazkur mexanizm mamlakatda mahalliy faoliyatni yanada mukammal tartibga solish, uni davlat siyosati va mintaqaviy siyosatning mustaqil sohasiga ajratish imkonini beradi.

O'zbekistonda respublika, mintaqaviy va mahalliy hokimiyat organlari o'rtasida vakolatlarni o'z vaqtida va o'zaro manfaatli asosda taqsimlash zarurligi mahalliy tuzilmalar faoliyatining quyidagi muhim muammolari bilan belgilanadi:

a) mahalliy tuzilmalar va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilangan huquqlarini himoya qilish;

b) davlat mulkini respublika, mintaq va mahalliy mulklarga taqsimlash;

c) mahalliy mulkning barcha shakllarini muhofaza qilish mexanizmini ishlab chiqish;

d) mahalliy tuzilmalarning xususiyatidan kelib chiqib, minimal byudjet bilan ta'minlash normativlari asosida belgilanadigan mahalliy byudjetlarning minimal zarur xarajatlarini qoplash uchun daromad manbalarini mustahkamlash yo'li bilan mahalliy byudjetlarning minimal miqdorini ta'minlash;

e) mahalliy tuzilmalar iqtisodiy faoliyatining barqaror normativ huquqiy negizini ta'minlash;

f) mamlakatdagi mahalliy tuzilmalarning negizini tashkil etuvchi mahalliy o'zini o'zi boshqarish quyi organlarining mustaqil faoliyatini ta'minlash;

g) mahalliy hokimiyat organlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining sud tartibida himoyalashga bo'lgan konstitutsiyaviy huquqini ta'minlash;

h) mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining davlat hokimiyat organlari tomonidan qabul qilingan qarorlar natijasida yuzaga kelgan qo'shimcha xarajatlarning qoplanishi bilan bog'liq konstitutsiyaviy huquqini ta'minlash;

k) mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari o'zlariga berilgan alohida davlat vakolatlarini amalga oshirishlari uchun zarur moddiy va moliyaviy resurslarning berilishini ta'minlash;

l) huquqning kompleks sohasi sifatida mahalliy huquqni shakllantirish, mahalliy qurilish va mahalliy o'zini o'zi boshqarish sohasida qonunchilik faoliyatini takomillashtirish strategiyasini ishlab chiqish.

Mazkur murakkab masalani ijobiy hal qilish mahalliy o'zini o'zi boshqarish sohasida fundamental ilmiy tadqiqotlar o'tkazish va zamonaviy boshqaruv texnologiyalarini ishlab chiqish uchun keng imkoniyatlar ochadi.

Mahalliy boshqaruv organlariga davlat tomonidan kafolatlar berish hamda davlat hokimiyati va mintaqaviy boshqaruv organlari tomonidan mahalliy hokimiyat organlariga oid qonun hujjatlariga rioya qilinishi va mahalliy boshqaruv sohasida amalda bo'lgan me'yoriy huquqiy hujjatlarning ijro etilishini ta'minlash respublika, mintaqaviy va mahalliy hokimiyat organlari o'rtasida vakolatlarni samarali taqsimlashning muhim shartidir (38).

Yuqorida aytilganlardan kelib chiqib, shuningdek jahon tajribasiga tayanib, O'zbekistonda respublika, mintaqaviy va mahalliy hokimiyat organlari o'rtasida vakolatlarni taqsimlashning quyidagi asosiy prinsiplari shakllandi:

- davlat, mintaqaviy va mahalliy siyosat maqsadlari, yo'nalishlari, vazifalari hamdavaxolatlarni taqsimlash mexanizmlarining yagonaligi prinsipi;

- agar bu boshqaruvning samaradorligi talabiga, vazifalarning xususiyati va mazmuniga zid bo'lmasa, hokimiyatni aholiga mumkin qadar yaqinlashtirishga intilishni nazardatutadigan subsidiarlik prinsipi. Mazkur prinsip keng davlat vakolatlarini boshqaruvning mahalliy va mintaqaviy bo'g'inariga berish yo'li bilan amalga oshiriladi;

- bir boshqaruv bo'g'inining boshqa bo'g'in ustidan homiyligini o'rnatish va amalga oshirish mumkin emasligini nazarda tutadigan mustaqillik va shaxsiy javobgarlik prinsipi;

- davlatning mahalliy siyosatini amalga oshirish jarayonida respublika, mintaqaviy va mahalliy davlat hokimiyati organlari hamda mahalliy boshqaruv organlari o'rtasida o'zaro hamkorlik va aloqao'rnatish prinsipi;

- yuqorida zikr etilgan davlat boshqaruvi organlari o'rtasida vakolatlarni taqsimlash mexanizmini institutsiyaviy ta'minlash tizimini shakllantirish sur'atlarining ildamligi prinsipi;

- mahalliy islohotni amalga oshirishning turli bosqichlarida davlat siyosatining vorisiyiligini ta'minlash prinsipi;

- mahalliy boshqaruv organlarining vakolatlariga davlat hokimiyati yuqori organlarining aralashmasligi prinsipi;

- vakolatlarni taqsimlash va berish jarayonining tadrijiyligi prinsipi.

Respublika, mintaqaviy va mahalliy hokimiyat organlari o'rtasida vakolatlarni yanada aniq taqsimlash davlat hokimiyatining mazkur bo'g'inarini boshqarish mexanizmining samaradorligini oshirish, ularning har birining mustaqilligini kengaytirish, muayyan vakolatlar ularni mumkin qadar samarali amalga oshirishga qodir hokimiyat organlari zimmasiga yuklanishi uchun tegishli hududlarning o'ziga xos (jug'rofiy, iqtisodiy, demografik, etnik va h.k.) xususiyatlarini e'tiborga olishni tabaqalashtirish imkonini beradi.

Ortiqcha mehnat resurslarining mavjudligi vaziyatni yanada og'irlashtirayotgan yaxshi rivojlanmagan hududlarda, shahar va qishloqlarda mayda tovar ishlab chiqarishni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash, xizmatlar

ko'rsatish sohasida va agrosanoat kompleksida kichik tadbirkorlikni raqbatlantirish zarur.

Yuqorida zikr etilgan prinsiplarni amalga tatbiq etish O'zbekiston Respublikasida davlat boshqaruvining turli bo'g'inlari o'rtasida samarali o'zaro hamkorlikni o'rnatish va MDHning bir qator davlatlarida kuzatilgan har xil ijtimoiy-siyosiy ziddiyatlarga yo'l qo'ymaslik imkonini bermoqda.

8.2. Respublika, mintaqaviy va mahalliy boshqaruv organlari o'rtasida vakolatlarni taqsimlash jarayonining hozirgi holati

O'zbekiston Respublikasida mahalliy qurilish amaliyoti jahon tajribasidan kelib chiqib, mahalliy hokimiyat organlari tomonidan o'z konstitutsiyaviy vakolatlarini amalga oshirishning quyidagi samarali shakllarini qo'llashni nazarda tutadi:

1) mahalliy boshqaruv organlari mahalliy ahamiyatga molik quyidagi masalalarni mustaqil hal qilishi uchun shart-sharoitlar yaratish:

a) mahalliy mulkka, shu jumladan yerga egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish;

b) mahalliy byudjetlarni shakllantirish, tasdiqlash va ijro etish, mahalliy soliqlar va yig'imlarni belgilash;

v) jamoat tartibini saqlash bilan bog'liq chora-tadbirlar majmuini amalga oshirish;

2) fuqarolarning:

a) turar joyga ega bo'lish;

b) o'z soqligini saqlash;

c) tibbiy yordam olish;

d) bilim olish huquqlarini ta'minlashda mahalliy boshqaruv organlari respublika va mintaqaviy hokimiyat organlari bilan bir qatorda ishtirok etishi uchun shart-sharoitlar yaratish;

3) soliq va byudjet islohotlari doirasida mahalliy o'zini o'zi boshqarishning moliyaviy-iqtisodiy negizini shakllantirishni nihoyasiga yetkazish, avvalambor, quyidagilar hisobiga byudjet va soliqlarni tartibga solish tizimini takomillashtirish:

a) O'zbekiston Respublikasi subyektlarining birlashtirilgan byudjetlariga yo'naltiriluvchi respublika byudjeti mablag'larini qayta taqsimlash, mahalliy tuzilmalarning vakolatlari jumlasiga kiritilgan masalalarni hal qilish uchun mazkur tuzilmalarning moliyaviy mustaqilligini ta'minlash;

b) davlat hokimiyati organlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining o'zaro hamkorligi, shu jumladan mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlariga beriladigan alohida davlat vakolatlarining amalga oshirilishini va davlatning minimal ijtimoiy standartlarini belgilash prinsiplarini ishlab chiqish;

c) mahalliy o'zini o'zi boshqarish moliyaviy-iqtisodiy negizining muhim

tarkibiy qismi – mahalliy mulkni faol shakllantirish;

d) ko'chmas mulk bozorini rivojlantirish va aholining daromadlarini jalb qilish hamda kichik va o'rta biznes vakillarining ishtirokini ta'minlaydigan investitsiya siyosatini amalga oshirish;

e) tadbirkorlikni rivojlantirish, mahalliy tabiiy resurslardan samarali foydalanish hamda kichik va o'rta biznes korxonalarining aholini zarur mahsulotlar bilan ta'minlash hamda unga xizmatlar ko'rsatish faoliyatini muvofiqlashtirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish;

4) respublika, mintaqaviy, mahalliy davlat hokimiyat organlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari o'rtasida vakolatlarni hamda tegishli moddiy va moliyaviy resurslarni taqsimlash;

5) mahalliy boshqaruv va mahalliy o'zini o'zi boshqaruv organlari O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonun hujjatlariga rioya qilishlari ustidan samarali davlat nazorati tizimini shakllantirish;

6) mahalliy tuzilmalar, shu jumladan mintaqa, respublika va xalqaro miqyosda o'zaro hamkorlik qilishlari uchun shart-sharoitlar yaratish;

7) mahalliy boshqaruv organlarining faoliyatini davlat tomonidan ilmiy-uslubiy, tashkiliy-uslubiy va axborot bilan qo'llab-quvvatlash;

8) mahalliy hokimiyat organlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarida ishlash uchun kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va kadrlarning malakasini oshirish samarali davlat tizimini tashkil etish.

O'zbekiston Respublikasida ikki palatali Oliy Majlisning (Qonunchilik Palatasi va Senat) shakllanishi, hududlardagi iqtisodiy-ijtimoiy vaziyatga ularning Senatdagi vakillari orqali ta'sir etish uchun 2004 yil natijalariga ko'ra respublika hududlari (Qoraqalpog'iston Respublikasi, 12 viloyat va Toshkent shahri) barqaror sur'atlarda rivojlandi. Agarda respublikada asosiy ko'rsatkich hisoblangan YaIMning o'sish sur'atlari 2003 yilga nisbatan 107,7%ni tashkil etgan bo'lsa, bu ko'rsatkich Qoraqalpog'iston Respublikasida 108,7%, Toshkent viloyatida 109,0%, Sirdaryo viloyatida 108,4%, Xorazm viloyatida 108,2%ni tashkil etdi. Jizzax va Namangan viloyatlarida mazkur ko'rsatkichlar YaIMning respublika darajasida bo'ldi. Toshkent shahri (104,0%), Farg'ona viloyati (104,9%), Qashqadaryo (105,7%) va Surxondaryo viloyatlari (105,9%) YaIMning o'sish sur'atlari bo'yicha respublika darajasidan past ko'rsatkichga erishdi (2 ilova). YaHM yuqori sur'atlarda o'sishi ko'rsatkichlari iqtisodiyotning real sektorini yuqori sur'atlarda rivojlanishi va ijobiy tendensiyalar bilan bog'liq. 2003 yilga nisbatan YaHMning hududiy tarkibi o'zgardi. YaHMning nisbatan ko'p ulushi Toshkent shahri (13,8%), Toshkent viloyati (9,7%), Farg'ona (8,3%), Qashqadaryo (6,8%), Samarqand (6,6%) va Andijon viloyatlari (6,7%) hissasiga to'g'ri keldi. 2004 yilda 2003 yilga nisbatan YaHMning ulushi Toshkent shahrida (14,0% dan 13,8%gacha), Farg'ona (8,5% dan 8,3%gacha), Toshkent (9,8%

dan 9,7%gacha), Surxandaryo (5,3% dan 4,8%gacha), Samarqand (7,3% dan 6,6%gacha), Qashqadaryo (7,1% dan 6,8%gacha) va Andijon viloyatlarida (6,9% dan 6,7%gacha) Buxoro (6,1% dan 6,3%gacha), Jizzax (2,8 dan 3,1%gacha), Namangan (4,3 dan 4,6%gacha) viloyatlarida va Qoraqalpog'iston Respublikasida (2,4 dan 2,6%gacha) YaHM ulushi ortdi. Boshqa barcha viloyatlarda YaHMning hududiy tarkibi o'zgaradi. Aholi jon boshiga YaHM ishlab chiqarish indeksida ham ma'lum o'zgarishlar sodir bo'ldi.

4-jadval

Hudularning iqtisodiy ijtimoiy rivojlanishi o'rtasidagi tabaqalashuv darajasi (aholi jon boshiga indeks ko'rsatkichi)

Yalpi hu'dudiy mahsulot

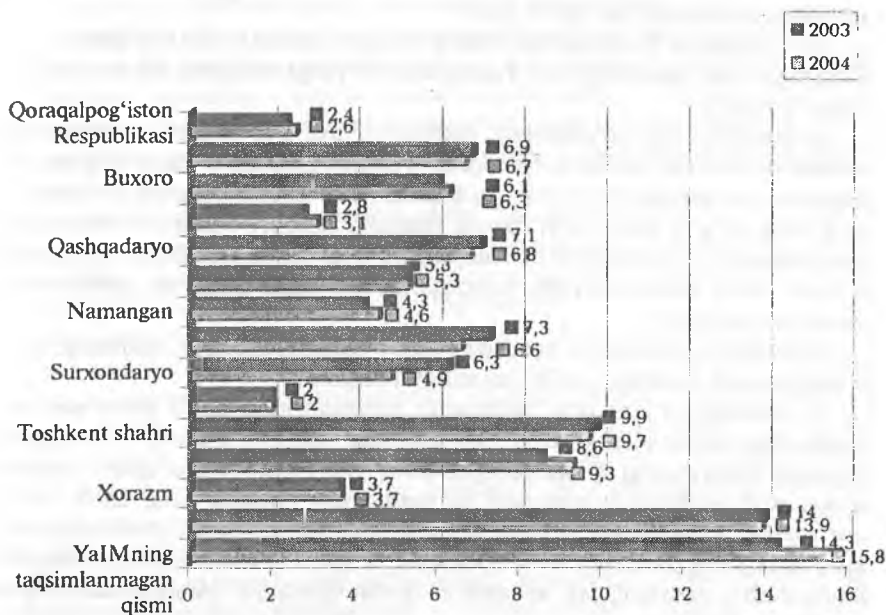
Hududlar	2000	2001	2002	2003	2004	03/I	03/II	03/I-III	04/I
Qoraqalpog'iston Respublikasi	0,456	0,413	0,392	0,400	0,423	0,360	0,397	0,405	0,362
Andijon	0,911	0,935	0,934	0,764	0,744	0,618	0,717	0,791	0,585
Buxoro	1,109	1,155	1,101	1,063	1,095	1,047	1,051	1,035	0,974
Jizzax	0,742	0,665	0,555	0,702	0,759	0,561	0,632	0,712	0,563
Qashqadaryo	0,722	0,724	0,790	0,782	0,247	0,636	0,688	0,666	0,666
Navoiy	1,039	1,267	1,490	1,685	1,705	1,687	1,765	1,755	1,783
Namangan	0,667	0,637	0,599	0,543	0,572	0,486	0,505	0,536	0,434
Samarqand	0,709	0,675	0,693	0,669	0,601	0,626	0,564	0,657	0,437
Surxandaryo	0,716	0,727	0,750	0,734	0,657	0,520	0,615	0,659	0,473
Sirdaryo	0,507	0,822	0,779	0,704	0,759	0,567	0,604	0,777	0,526
Toshkent	1,040	1,017	1,032	1,041	1,032	0,960	0,961	1,027	1,012
Farg'ona	0,941	0,866	0,943	0,786	0,759	0,773	0,794	0,922	0,738
Xorazm	0,832	0,717	0,720	0,681	0,659	0,682	0,653	0,944	0,596
Toshkent sh.	1,063	1,666	1,571	1,682	1,679	2,164	2,021	1,917	2,267
O'zbekiston Respublikasi	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000	1,000
Farq darajasi	3,4	4,1	4,3	4,2	4,0	6,0	5,1	4,5	6,4
Toshkent hisobga olinmaganda	2,4	3,1	3,8	4,2	4,0	6,0	4,4	4,3	5,0

Manba: O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo'mitasi

Asosan mazkur o'zgarishlar ikkinchi va uchinchi guruhga kiruvchi hududlarga taalluqli bo'ldi. Birinchi guruhga kiruvchi hududlar 2003 yildagi darajada qoldilar. Oldingi yillardagi kabi mazkur guruhga Navoiy, Buxoro,

Toshkent viloyatlari va Toshkent shahri kiradi. Ikkinchi guruhda quyidagi o'zgarishlar sodir bo'ldi: indekslar Sirdaryo (0,754dan 0,768gacha) va Jizzax viloyatlarida (0,702dan 0,768gacha) o'sdi, bu esa mazkur viloyatlarga birinchi guruhga kirishga imkon berdi; Farg'ona, Qashqadaryo, Andijon va Surxondaryo kabi boshqa viloyatlarda indekslar 2003 yilga nisbatan sezilarli darajada pasaydi.

12- chizma. O'zbekiston Respublikasi YaIMda hududlarning ulushi (%)

8.3. Respublika, mintaqaviy va mahalliy boshqaruv organlari o'rtasidagi o'zaro hamkorlik va aloqalarning samaradorligini oshirish yo'llari

Davlatning yuqoridagi bo'limda zikr etilgan hokimiyat vakolatlarini taqsimlash muammolarini hal qilish borasidagi faoliyati mahalliy boshqaruvni yanada rivojlantirish, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlangan kuchli demokratik davlat qurishning zarur sharti sifatida mahalliy boshqaruvning samaradorligi, roli va maqomini oshirishga yo'naltirilgan davlat boshqaruvi sohasidagi yagona davlat siyosati doirasida amalga oshirilishi lozim.

Mazkur maqsadga erishish uchun respublika, mintaqaviy va mahalliy hokimiyat organlari o'rtasida vakolatlarni taqsimlash sohasidagi siyosat:

- fuqarolarning mahalliy o'zini o'zi boshqarishni amalga oshirish konstitutsiyaviy huquqlarini ro'yobga chiqarishga;

- mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining o'z faoliyatiga davlat tomonidan kafolat berilishini nazarda tutuvchi konstitutsiyaviy vakolatlarini amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim(70).

O'zbekiston Respublikasida yuqorida zikr etilgan yo'nalishlarning har birida quyidagi vazifalarni hal qilish zarur:

1) O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining mahalliy o'zini o'zi boshqarishni amalga oshirish konstitutsiyaviy huquqlarini ro'yobga chiqarish, bu quyidagilarni nazarda tutadi:

a) fuqarolarning, avvalambor, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlariga saylash va saylanish, saylab qo'yiladigan va boshqa mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari orqali mahalliy o'zini o'zi boshqarishni amalga oshirish, o'z irodasini to'g'ridan-to'g'ri ifoda etish hamda hududiy ijtimoiy o'zini o'zi boshqarish faoliyatini tashkil etish orqali mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal qilishda ishtirok etish konstitutsiyaviy huquqlarini ro'yobga chiqarish uchun shart-sharoitlar yaratish;

b) mahalliy tuzilmalarning chegaralari o'zgargan taqdirda aholining fikrini e'tiborga olish tartibini qonun hujjatlarida belgilash;

c) mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining aholi bilan samarali hamkorligi tizimini tashkil etish, shu jumladan mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyatining samaradorligini aholi tomonidan nazorat qilish, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari va mansabdor shaxslarining aholi oldida javobgarligi mexanizmlarini shakllantirish, mahalliy o'zini o'zi boshqarishning konstitutsiyaviy asoslarini va O'zbekiston Respublikasida mahalliy o'zini o'zi boshqarishni rivojlantirish sohasidagi davlat siyosatini aholiga tushuntirish tizimini tashkil etish.

O'zbekistonda respublika, mintaqaviy va mahalliy davlat hokimiyati organlari o'rtasida vakolatlarni samarali taqsimlash mexanizmini muvaffaqiyatli amalga oshirish maqsadida davlat respublika, tarmoq va mintaqaviy davlat hokimiyati organlari shaxsida bir qator samarali vositalarga ega. Ularning asosiylari jumlasiga quyidagilar kiradi:

- mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal qilishda mahalliy boshqaruv organlarining tashkiliy, moliyaviy va xo'jalik yuritish sohasidagi mustaqilligini huquqiy tartibga solish;

- mahalliy boshqaruv organlariga yordam ko'rsatish masalalari bilan shug'ullanadigan davlat organlari tizimini shakllantirish;

- mahalliy o'zini o'zi boshqarishning konstitutsiyaviy asoslarini ro'yobga chiqarish va mahalliy tuzilmalarni rivojlantirishga ko'maklashadigan respublika

va mintaqaviy dasturlarni qabul qilish;

- mutanosib minimal mahalliy byudjetlarni ta'minlash, mahalliy tuzilmalarning soliq negizini maqbullashtirish uchun shart-sharoitlar yaratish imkonini beruvchi byudjet va soliq tizimlarini tartibga solish;

- davlat mulkiga mansub bo'lgan, mahalliy o'zini o'zi boshqarish vakolatlarini amalga oshirish uchun zarur obyektlarni mahalliy mulk tarkibiga kiritish;

- mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari uchun kadrlar tayyorlash va kadrlarning malakasini oshirish, shu jumladan mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlariga saylab qo'yiladigan xodimlarning malakasini oshirish, nomzodlar va saylov kampaniyalarining ishtirokchilarin saylovlarga va aholi o'z irodasini to'g'ridan-to'g'ri ifoda etadigan boshqa tadbirlarga tayyorlash;

- mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarini axborot bilan ta'minlash, shu jumladan mahalliy o'zini o'zi boshqarishning konstitutsiyaviy asoslarini aholiga tushuntirish, mahalliy o'zini o'zi boshqarishni isloh qilishning borishi va muammolari, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini o'rnatish tizimini tashkil etishda aholining roli haqida axborot berish;

- O'zbekiston Respublikasining davlat hokimiyati organlari, mintaqaviy hokimiyat organlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining o'zaro hamkorligi jarayonida yuzaga keladigan muammolarni hal qilishda muvofiqlashtirish jarayonlaridan keng foydalanish.

Mintaqaviy va mahalliy boshqaruv organlarining o'zaro munosabatlari tizimini «o'zaro aloqalar mexanizmi» tushunchasi ayniqsa to'liq ifoda etadi. Mazkur tushuncha yuqorida zikr etilgan organlar o'rtasida mavjud siyosiy, iqtisodiy va tashkiliy-texnikaviy aloqalarning murakkab xususiyatini aks ettiradi. Chunonchi, mazkur mexanizm o'zaro aloqalar unsurlarining majmuini o'z ichiga oladiki, ular orasida mintaqaviy va mahalliy boshqaruv bo'g'inlarining manfaatlarini ifoda etuvchi hokimiyat organlarining o'zaro aloqalarini amalga oshirish prinsiplari, turlari, shakllari yayo'nalishlarini alohidaajratish zarur (54).

Bunda mazkur aloqalarning yo'nalishlari, avvalambor, mahalliy miqyosda boshqaruv funksiyalarini shakllantirish va amalga oshirish bosqichlari (mahalliy o'zini o'zi boshqarishni tashkil etish hamda uning vakolatlarini amalga oshirish) bilan bog'liq; prinsiplar esa mintaqaviy va mahalliy hokimiyat organlarining o'zaro munosabatlari quriladigan tub asoslardir.

Yuqorida zikr etilgan boshqaruvni tashkil etishning barcha bosqichlarida va o'zaro aloqalarning barcha yo'nalishlarida yuzaga keladigan hamda har xil huquqiy, tashkiliy shakllarda amalga oshiriladigan boshqaruv aloqalarining tiplari yoki turlari o'zaro aloqalar mexanizmining mazmuni uchun muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, o'zaro aloqalarning yo'nalishlari ham, prinsiplari ham universal xususiyatga ega, chunki ular davlat hokimiyatining nafaqat ijro etuvchi,

balki boshqa va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining o'zaro aloqa qilish usullari hisoblanadi.

Boshqaruv aloqalarining asosiy turlari jumlasiga quyidagilar kiradi:

- vakolatlarni taqsimlash;
- vakolatlarni o'zaro o'tkazish (berish);
- mahalliy hokimiyat organlariga ko'maklashish (davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash);
- turli boshqaruv bo'g'inlari o'rtasidagi faoliyatni muvofiqlashtirish;
- turli hokimiyat organlarining faoliyati ustidan davlat nazoratini o'rnatish.

Boshqaruv aloqalarining yuqorida zikr etilgan barcha turlari mintaqaviy va mahalliy hokimiyatning o'zaro munosabatlari tizimida muhim o'rin tutishiga qaramay, muvofiqlashtirish va nazorat qilish qamrovli xususiyatga ega bo'lib, ularsiz biron-bir boshqaruv vazifasini hal qilish mumkin emas.

Muvofiqlashtirish boshqaruv faoliyatining tashkiliy jihatdan tobe bo'lmagan subyektlari o'rtasida o'zaro munosabatlarni yo'lga qo'yishning muhim usulidir. Boshqaruv aloqasining turi sifatida, muvofiqlashtirish uyushtiruvchi xususiyatga ega bo'lib, faoliyati muvofiqlashtiriluvchi subyektlarning sa'y-harakatlarini muvofiqlashtirishga yo'naltirilgan. Muvofiqlashtiruvchi aloqa subyektlarning o'zaro manfaatdorligiga asoslanadi: munosabatlarning ishtirokchilari ehtiyojlari har xil bo'lgan taqdirda ham, muvofiqlashtirish jarayonida manfaatlarni muvofiqlashtirishga o'zaro ehtiyoj shakllanishi uchun shart-sharoitlar yaratiladiki, bu umumiy manfaatning shakllanishiga ko'maklashadi. Muvofiqlashtirish o'zaro ta'sir xususiyatiga ega: bu nafaqat to'g'ri, balki teskari aloqa hamdir, ya'ni ikkala tomon ham faol ish olib boruvchi subyektlar sifatida ishtirok etadi (57).

Boshqaruv amaliyotini tahlildan o'tkazish mintaqaviy va mahalliy hokimiyat organlari o'rtasida yuzaga keladigan muvofiqlashtiruvchi aloqalar quyidagi shakllarda amalga oshirilishini ko'rsatadi:

1) davlat boshqaruvining nomlari yuqorida zikr etilgan bo'g'inlari o'rtasida o'zaro munosabatlarning deyarli barcha sohalariga, ayniqsa, qabul qilingan huquqiy hujjatlar haqida o'zaro axborot berishga taalluqli bo'lgan axborot almashish;

2) respublika va mintaqaviy hokimiyat organlari tomonidan mahalliy boshqaruv organlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlariga maslahatlar berish;

3) me'yoriy-huquqiy hujjatlarni yoki tashkiliy-iqtisodiy faoliyatni muvofiqlashtirish. Mazkur shakl ham to'g'ri aloqa (mahalliy boshqaruv organlari o'z hujjatlari va harakatlarini davlat hokimiyatining yuqori organlari bilan kelishadilar), ham teskari aloqa (mahalliy hokimiyat organi davlat organlarining harakatlari yoki qarorlariga rozilik beradi) doirasida amalga oshiriladi;

4) mahalliy tuzilma hududida faoliyati mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal qilish bilan bog'liq bo'lgan alohida mansabdor shaxslarni mahalliy boshqaruv organlari bilan kelishish;

5) davlat hokimiyati organlari va mahalliy boshqaruv organlari o'rtasida shartnomalar (bitimlar) tuzish – tezkor muvofiqlashtirish va hamkorlik shakli;

6) ziddiyatlarni tartibga solish uchun o'zaro kelishish tadbirlarini o'tkazish;

7) respublika va mintaqa davlat hokimiyati organlari hamda mahalliy boshqaruv va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining vakillaridan qo'shma boshqaruv organlari tashkil etish va ularning faoliyat ko'rsatishini ta'minlash;

8) respublika yoki mintaqa hokimiyat organlari qoshida o'z tabiatiga ko'ra maslahat-kengash xususiyatiga ega bo'lgan va faqat mahalliy boshqaruv organlarining vakillaridan tarkib topgan mahalliy hokimiyat organlarining vakolatxonalarini tashkil etish va ularning faoliyatini ta'minlash; ammo, bunday vakolatxonalarining kundalik ishi ularni tashkil etgan yuqori organlar tomonidan uyushtiriladi;

9) murojaat etish huquqidan foydalanish. Mahalliy boshqaruv organlari va ularning mansabdor shaxslari O'zbekiston Respublikasi davlat hokimiyati organlariga o'z takliflarini yuborishlari va boshqa turdagi arizalar bilan murojaat etishga haqlidirlar;

10) mahalliy boshqaruv organlarining qonunchilik va huquq ijodkorligi tashabbuslari bilan chiqish huquqi. Bu murojaat etish huquqining alohida shakli bo'lib, O'zbekistonning amaldagi qonun hujjatlarida odatda alohida mustahkamlanadi.

Mahalliy boshqaruv organlari ustidan davlat nazorati boshqaruvning mintaqaviy bo'g'inida amalga oshiriladi va nazorat faoliyatining subyektiga qarab quyidagi turlarga ajratilishi mumkin:

- Respublika va uning subyektlarining davlat hokimiyati qonun chiqaruvchi (vakillik) organlari tomonidan amalga oshiriladigan mahalliy o'zini o'zi boshqarish to'g'risidagi qonunlarga rioya qilinishi ustidan nazorat;

- respublika va mintaqa ijro etuvchi hokimiyat organlarining mahalliy o'zini o'zi boshqarishning qonuniyligi ustidan nazorati;

- mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari va mansabdor shaxslarining faoliyatida qonuniylikka rioya qilinishi ustidan prokuror nazorati;

- sud nazorati;

- boshqa mustaqil davlat organlari tomonidan amalga oshiriluvchi nazorat.

Yuqorida zikr etilgan mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari ustidan nazoratning har bir turi o'ziga xos xususiyatlarga, o'z nazorat shakllari yoki vositalari to'plamiga ega bo'lib, bu nazorat faoliyatini amalga oshiruvchi davlat hokimiyati organlarining maqomi va vakolatlarining o'ziga xosliklari bilan belgilanadi. Bundan kelib chiqib, respublika va mintaqa ijro etuvchi hokimiyat organlari tomonidan amalga oshiriladigan umumiy va maxsus nazoratni ma'muriy nazorat deb tavsiflash mumkin. Mazkur nazorat, avvalambor, huquqiy xususiyatga ega bo'lib, mahalliy organlar tomonidan O'zbekiston Respublikasining qonunlari

va boshqa normativ hujjatlarining ijro etilishini tekshirishni nazarda tutadi (31).

O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlarida belgilangan respublika, mintaqaviy va mahalliy organlarning o'zaro munosabatlari prinsiplarini umumlashtirib, mintaqaviy boshqaruv organlari zikr etilgan maqsadlarga erishish uchun qo'llashlari mumkin bo'lgan, qonun hujjatlariga va huquqiy nazoratning tabiatiga zid kelmaydigan quyidagi nazorat shakllarini ajratish mumkin:

- mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining me'yoriy hujjatlarini ro'yxatdan o'tkazish (mahalliy tuzilmalarning ustavlari, ularni ro'yxatdan o'tkazish tartibi);

- mahalliy o'zini o'zi boshqarishning me'yoriy huquqiy hujjatlarini muvofiqlashtirish;

- mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining me'yoriy-huquqiy hujjatlarini tasdiqlash;

- mahalliy o'zini o'zi boshqarish organining huquqiy akti (organ yoki mansabdor shaxsning harakati) ustidan shikoyat berish;

- mahalliy o'zini o'zi boshqarish organining (mansabdor shaxsning) vakolatlarini to'xtatish.

Davlat nazoratining yuqorida zikr etilgan shakllari bilan bir qatorda, davlat tomonidan berilgan vakolatlarining mahalliy organlar tomonidan amalga oshirilishini ma'muriy nazorat qilishning boshqa bir shakli ham keng nazorat vositalariga ega. Mazkur nazorat shaklini davlat boshqaruvining xususiyatidan kelib chiqib tarmoq nazorati deb tavsiflash mumkin. Bunday nazorat mahalliy boshqaruvning qonuniyligi, samaradorligi va maqsadga muvofiqligiga baho beradi.

Davlat vakolatlarini bajarmaganlik yoki nomaqbul ravishda bajarganlik uchun mahalliy hokimiyat va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlariga nisbatan yuqori davlat hokimiyati organlari tomonidan quyidagi sanksiyalar qo'llanilishi mumkin: mintaqa yoki respublika mulki obyektlaridan va berilgan moliyaviy mablag'lardan maqsadsiz foydalanish natijasida yetkazilgan zararining mazkur organlar tomonidan qoplanishi hamda ulardan alohida davlat vakolatlarining olib qo'yilishi.

Mazkur mexanizmlardan mahalliy o'zini o'zi boshqarishni qo'llab-quvvatlash uzoq muddatli respublika va mintaqaviy maqsadli dasturlar doirasida kompleks foydalanish O'zbekiston Respublikasida mahalliy boshqaruv organlarini rivojlantirish sohasidagi davlat siyosatini yanada samarali amalga oshirishga yordam beradi.

Qisqacha xulosalar

Respublika, mintaqaviy va mahalliy hokimiyat organlarining samarali o'zaro aloqa qilish mexanizmini yaratmasdan O'zbekiston Respublikasida mahalliy qurilish va mahalliy o'zini o'zi boshqarish sohasida davlat siyosatini muvaffaqiyatli amalga oshirish mumkin emas. Bunday mexanizmning o'z vaqtida yaratilishi aholi, mahalliy o'zini o'zi boshqarish va davlat hokimiyatining

samarali o'zaro aloqa tizimining tashkil topishiga olib kelishi lozim.

Mazkur tizimning samarali faoliyat ko'rsatishi har bir mahalliy tuzilmada aholining turmush sharoitlarini yaxshilash, fuqarolarda mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari bilan demokratik munosabatlarga kirishish hamda ularning ish samaradorligi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish ko'nikmalarini shakllantirish, O'zbekiston mahalliy tuzilmalarining barqaror mustaqil rivojlanishini ta'minlash imkonini beradi.

Mintaqaviy va mahalliy boshqaruv organlarining o'zaro munosabatlari tizimini «o'zaro aloqalar mexanizmi» tushunchasi ayniqsa to'liq ifoda etadi. Mazkur tushuncha yuqorida zikr etilgan organlar o'rtasida mavjud siyosiy, iqtisodiy va tashkiliy-texnikaviy aloqalarning murakkab xususiyatini aks ettiradi. Chunonchi, mazkur mexanizm o'zaro aloqalar unsurlarining majmuini o'z ichiga oladiki, ular orasida mintaqaviy va mahalliy boshqaruv bo'g'inlarining manfaatlarini ifoda etuvchi hokimiyat organlarining o'zaro aloqalarini amalga oshirish prinsiplari, turlari, shakllari vayo'nalishlarini alohida ajratish zarur.

Bunda mazkur o'zaro aloqalarning yo'nalishlari, avvalambor, mahalliy miqyosda boshqaruv funksiyalarini shakllantirish va amalga oshirish bosqichlari (mahalliy o'zini o'zi boshqarishni tashkil etish hamda uning vakolatlarini amalga oshirish) bilan bog'liq; prinsiplar esa mintaqaviy va mahalliy hokimiyat organlarining o'zaro munosabatlari quriladigan tub asoslardir.

Yuqorida zikr etilgan boshqaruvni tashkil etishning barcha bosqichlarida va o'zaro aloqalarning barcha yo'nalishlarida yuzaga keladigan hamda har xil huquqiy vatashkiliy shakllarda amalga oshiriladigan boshqaruv aloqalarining tiplari yoki turlari o'zaro aloqalar mexanizmining mazmuni uchun muhim ahamiyatga ega.

Muhokama va nazorat qilish uchun savollar

1. Nima uchun respublika, mintaqaviy va mahalliy hokimiyat organlari o'rtasida vakolatlarni taqsimlash zarur?
2. O'zbekistonda respublika, mintaqaviy va mahalliy hokimiyat organlari o'rtasida vakolatlarni taqsimlash qaysi qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi?
3. Respublika hokimiyat organlariga davlat boshqaruvining qaysi funksiyalari yuklanadi?
4. Mintaqaviy hokimiyat organlariga davlat boshqaruvining qaysi funksiyalari yuklanadi?
5. Mahalliy hokimiyat organlariga davlat boshqaruvining qaysi funksiyalari yuklanadi?
6. «Davlat boshqaruvini detsentralizatsiya qilish» (nomarkazlashtirish) atamasi nimani bildiradi?
7. Respublika va mintaqaviy boshqaruv organlari o'rtasida hokimiyat vakolatlarini yanada aniq taqsimlashga nimalar xalaqit bermoqda?

8. Mintaqaviy va mahalliy boshqaruv organlari o'rtasida hokimiyat vakolatlarini yanada aniq taqsimlashga nimalar xalaqit bermoqda?

9. Respublika boshqaruv organlari mahalliy hokimiyat organlariga qanday kafolatlar berishi zarur?

10. Mahalliy hokimiyat organlari davlat oldida qanday majburiyatlarga ega?

11. Respublika va mintaqaviy hokimiyat organlari o'rtasida byudjetlararo munosabatlar sohasida qanday muammolar mavjud?

12. Respublika, mintaqaviy va mahalliy boshqaruv organlari o'rtasidagi hamkorlikning samaradorligini oshirish yo'llari.

Asosiy adabiyotlar

1. Гладышев А.Г. Муниципальное управление: Учебное пособие для студентов. - М.: Муницип. Мир, 2003.

2. Маҳаллий иқтисодиёт ва менежмент. С.С.Фуломов, Ш.Р.Холмўминов, М.З.Каланова таҳрири остида. -Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2004.

3.Котов В.А., Турдиев С.К. Маҳаллий иқтисодиётни тартибга солиш. -Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2004.

4. Прохорова В.В. Управление муниципальной собственностью (Отечество и зарубеж.опыт): Учеб.пособие. Краснодар: КубГТУ,2003.

Internet saytlari

1. www.ceep.uz – Информация

2. www.5ballov.ru – Информация

3. www.gov.uz – Республика Узбекистан

4. www.city.yar.ru/home/government/municipality/delegates.html/ -

Городское управление

5. www.kreml.org/opinions/104376126-73k/ - Городское хозяйство

6. www.inf.tsu.ru/webDesign/finf2.nsf/structurl/science_informatics-74k -

Городское управление

7. www.yabloko.ru/Themes/SG/Books/intro.html-55k/- Информация

8. www.eup.ru/catalog/57-0.asp-21k – Каталог

9. [www.Review.uz/home/azticle.asp?m=62Rio\)=177](http://www.Review.uz/home/azticle.asp?m=62Rio)=177) - Городское хозяйство

10. www.Biblio.rk\encazta\humanitarian\cicle.htm - Муниципальный менеджмент

11. www.vqi.freenet.\trudy\dratisviko.htm - Муниципальная экономика и менеджмент

12. www.Yabloko.ru/themes\belorus\belfrus-25.html - Информация

IX BOB

MAHALLIY (MUNITSIPAL)

IQTISODIYOTNI TARTIBGA

SOLISHNING ZAMONAVIY HOLATI

9.1.O‘zbekiston Respublikasida mahalliy faoliyatni tartibga solish shartlari

Mintaqaviy iqtisodiy tizimlar faqat bozor iqtisodiyoti o‘zini o‘zi tartibga solish qonunlari asosidagina rivojlanishi va faoliyat ko‘rsatishi mumkin emas. Shuning uchun ham mamlakat xo‘jaligini keng miqyosda tashkil etish haqida doimiy qamxo‘rlik qilish har qanday davlatning funksiyasi bo‘lishi lozim. Rivojlangan mamlakatlarda bu yo‘nalishda ishlarning faollashishi mahalliy jamoalarning muammolarini o‘z vaqtida hal qilmasdan hukumat tomonidan e‘lon qilingan milliy maqsadlarga erishish, shu jumladan, aholining bandligini ta‘minlash, turmush sifati va sharoitlarini yaxshilash, alohida mintaqalarning iqtisodiy rivojlanish darajasini tenglashtirish, barqaror iqtisodiy o‘sinhga erishish mumkin emasligi anglab yetilganligini aks ettiradi. Bunda mintaqaviy, mahalliy hokimiyat organlari hamda mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organlarining faoliyatini samarali tartibga solishda davlatning barcha institutlari yoki bu darajada ishtirok etadilar, chunki ularning faoliyati har qanday holatda ham ma‘lum hudud bilan bog‘liq. Davlat tomonidan tartibga solishning barcha yo‘nalishlari va shakllari, deyarli barcha davlat institutlarining faoliyati, hatto bunday vazifalar bevosita qo‘yilmagan hollarda ham, muayyan mintaqalar yoki mahalliy tuzilmalarga ma‘lum darajada ta‘sir ko‘rsatadi (31).

Ideal holatda davlat hokimiyati organlari mahalliy hokimiyatning huquqiy va iqtisodiy negizini yaratibgina qolmasdan, mahalliy boshqaruvni rivojlantirish sohasidagi davlat siyosatini aholiga tushuntirishi, fuqarolar mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal qilishda ishtirok etish imkoniyatiga ega bo‘lishlarini ta‘minlashi lozim.

O‘zbekiston Respublikasining o‘ziga xos xususiyatlari, uning ko‘lami, mintaqaviy rang-barangligi, bozor iqtisodiyotiga o‘tish sharoitlari mahalliy tuzilmalarni rivojlantirishga nisbatan o‘ziga xos yondashuvlarni shakllantirishni talab qildi. Bunday munosabat milliy iqtisodiy maydonda mavjud nomutanosibliklarni bartaraf etish, mahalliy miqyosdagi murakkab muammolarni o‘z vaqtida hal qilish, barcha mintaqalar va umuman

respublikaning barqaror rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish zarurati bilan belgilanadi. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasining bozor munosabatlariga o'tishiga va mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy islohotlarning yanada chuqurlashishiga monelik qilayotgan jiddiy sabablar jumlasiga, shubhasiz, yuqorida zikr etilgan jarayonlarning mintaqaviy va mahalliy miqyoslarda kechishini o'z ichiga oluvchi mintaqaviy omil yaxshi e'tiborga olinmaganligi ham kiradi.

Bozor iqtisodiyotiga o'tayotgan mamlakatlarda davlat boshqaruvini qayta qurish tajribasi shuni ko'rsatadiki, mahalliy boshqaruv organlarining faoliyatini davlat tomonidan respublika va mintaqaviy boshqaruv organlari shaxsida nazorat qilish va muvofiqlashtirishning samarali mexanizmini shakllantirish mahalliy organlar ishining sifatini oshirishning dolzarb yo'nalishlaridan biridir.

Bunda «mahalliy faoliyatni tartibga solish» deganda mahalliy qurilish jarayonini ma'lum tartibga bo'ysundirish, shu jumladan, mahalliy hokimiyat organlarini tashkil etish va ularning faoliyat ko'rsatishining ma'lum qoidalarini ishlab chiqish, ularning respublika hamda tarmoq boshqaruv organlari bilan izchil aloqalarini yo'lga qo'yish, shuningdek ularning faoliyatini respublika miqyosida tartibga solishning boshqa yo'nalishlari tushuniladi.

Hududlarning mutanosib rivojlanishini ta'minlash va mavjud ijtimoiy-iqtisodiy tuzumni mustahkamlash mahalliy iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishning bosh maqsadidir.

Mahalliy tuzilmalar faoliyatini tartibga solish obyektlari jumlasiga quyidagilar kiradi:

- mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal qilishda mahalliy hokimiyat va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining tashkiliy, moliyaviy hamda xo'jalik yuritish sohasidagi mustaqilligini huquqiy tartibga solish;

- mahalliy qurilish va mahalliy o'zini o'zi boshqarish masalalari bilan shug'ullanadigan davlat organlari tizimini shakllantirish;

- mahalliy boshqaruvning konstitutsiyaviy asoslarini ro'yobga chiqarish va mahalliy tuzilmalarni rivojlantirishga ko'maklashadigan respublika hamda mintaqaviy dasturlarni qabul qilish;

- mutanosib minimal mahalliy byudjetlarni ta'minlash, mahalliy tuzilmalarning soliq negizini maqbullashtirish uchun shart-sharoitlar yaratish imkonini beruvchi byudjet va soliq tizimlarini tartibga solish;

- davlat mulkiga mansub bo'lgan, mahalliy o'zini o'zi boshqarish vakolatlarini amalga oshirish uchun zarur obyektlarni mahalliy mulk tarkibiga kiritish;

- mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari uchun kadrlar tayyorlash va kadrlarning malakasini oshirish, shu jumladan mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlariga saylab qo'yiladigan xodimlarning malakasini

oshirish, nomzodlar va saylov kampaniyalarining ishtirokchilarin saylovlarga va aholi o'z irodasini to'g'ridan-to'g'ri ifoda etadigan boshqa tadbirlarga tayyorlash;

- mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarini axborot bilan ta'minlash, shu jumladan, mahalliy o'zini o'zi boshqarishning konstitutsiyaviy asoslarini aholiga tushuntirish, mahalliy o'zini o'zi boshqarishni isloh qilishning borishi va muammolari, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini o'rnatish tizimini tashkil etishda aholining roli haqida axborot berish;

- O'zbekiston Respublikasining davlat hokimiyati organlari, mintaqaviy hokimiyat organlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining o'zaro hamkorligi jarayonida yuzaga keladigan muammolarni hal qilishda muvofiqlashtirish amallaridan keng foydalanish.

Mazkur mexanizmlardan mahalliy o'zini o'zi boshqarishni qo'llab-quvvatlash uzoq muddatli respublika va mintaqaviy maqsadli dasturlar doirasida kompleks foydalanish. O'zbekiston Respublikasida mahalliy boshqaruv organlarini rivojlantirish sohasidagi davlat siyosatini yanada samarali amalga oshirishga yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasida mahalliy faoliyatni tartibga solish zaruratining oshib borayotganligi iqtisodiy va ijtimoiy xususiyatga ega bo'lgan bir qator obyektiv omillar bilan belgilanadi.

Birinchidan, yuzaga kelgan vaziyatda integratsiya jarayonlariga ta'sir ko'rsatuvchi faol omil – hududiy, tabiiy, demografik va ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarning roli izchil ortib boradi (46).

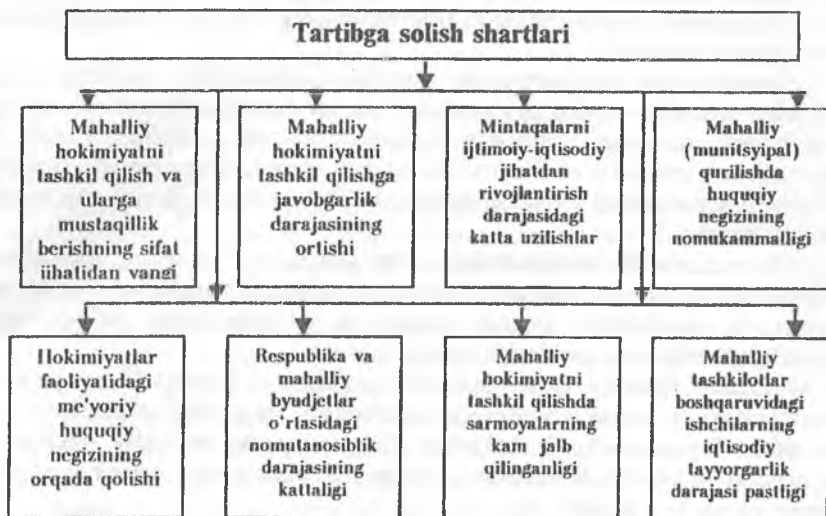
Ikkinchidan, viloyat va tuman xo'jaliklarini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari, potensial imkoniyatlari va mavjud cheklashlarning hamda hududga muayyan ishlab chiqarish turlari tomonidan qo'yilgan talablarning yetarli darajada e'tiborga olinmasligi ayrim samarasiz qarorlarning qabul qilinishiga, iqtisodiy o'sishning mavjud zahiralardan to'liq foydalanilmasligiga olib keladi.

Uchinchidan, mahalliy hokimiyat organlari iqtisodni boshqarish sohasida vakolatlar olgan mahalliy hokimiyat organlari, alohida obyektlarning tobeligidan qat'i nazar, o'z hududida yashaydigan aholining turmush darajasi, mazkur hududda tabiatdan oqilona foydalanish va uni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish uchun javobgar bo'ladilar.

To'rtinchidan, respublikada iqtisodning alohida sohalarida va alohida tarmoqlarda hududlar o'rtasida ishlab chiqarish yuklamalarining qayta taqsimlanishi bilan belgilanuvchi hududlararo o'zaro aloqalarning o'ziga xos turi shakllanmoqda.

Mahalliy hokimiyat organlarining faoliyatini tartibga solishning mavjud shartlari tuzilishi 16-chizmada ko'rsatilgan.

13-chizma. Mahalliy faoliyatni tartibga solishning asosiy shartlari

Sog'liqni saqlash, ta'lim, kommunal xizmatlar ko'rsatish, xavfsizlik sohalarida davlat normativlari va standartlarini qabul qilish, shuningdek mahalliy tuzilmalarda mazkur normativlarni qo'llash faoliyati hududlarning inson salohiyatini rivojlantirish vazifalarini hal qilishga yo'naltirilishi lozim. Bunda fuqarolar faol ishtirok etishlari, shuningdek, davlat hokimiyati va mahalliy jamiyat o'rtasida yaqin va doimiy teskari aloqalar bo'lishi talab etiladi (47).

Mahalliy tuzilmalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va ular barqaror mustaqil rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish respublika, mintaqaviy va mahalliy hokimiyat organlari, davlat va fuqarolik institutlari samarali va o'zaro muvofiqlashtirilgan faoliyat ko'rsatishiga yo'naltirilishi lozim. Bu O'zbekiston fuqarolarining konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini ta'minlash, xalqning farovonligi va turmush darajasini oshirish imkonini beradi.

Davlatning mazkur muammolarni hal qilish borasidagi faoliyati O'zbekiston Respublikasida mahalliy tuzilmalarni rivojlantirish va mahalliy o'zini o'zi boshqarishni takomillashtirish sohasidagi yagona davlat siyosati doirasida amalga oshirilishi lozim.

Quyidagilar:

- fuqarolarning mahalliy o'zini o'zi boshqarishni amalga oshirish konstitutsiyaviy huquqlarini ro'yobga chiqarish;
- mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining konstitutsiyaviy vakolatlarini amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

- mahalliy boshqaruv va mahalliy o'zini o'zi boshqarishni davlat tomonidan kafolatlashga yo'naltirilgan sa'y-harakatlar mahalliy hokimiyat organlari faoliyatini tartibga solish mexanizmining pirovard maqsadiga aylanishi lozim.

Mahalliy tuzilmalar o'rni va ahamiyatining ortib borishi uchun yuqorida zikr etilgan shartlar va omillarning mavjudligi davlatning mahalliy tuzilmalar faoliyatini tartibga solish sohasidagi siyosatining asosiy prinsiplari, mazmuni va yo'nalishlarini belgilab beradi.

9.2. O'zbekiston Respublikasida mahalliy tuzilmalarning iqtisodiy faoliyatini tartibga solishning hozirgi holati

Mahalliy tuzilmalar o'rni va ahamiyatining ortib borishi uchun yuqorida zikr etilgan shartlar va omillarning mavjudligi davlatning mahalliy qurilish va mahalliy tuzilmalar faoliyatini tartibga solish sohasidagi siyosatining asosiy prinsiplari, mazmuni vayo'nalishlarini belgilab beradi.

Mahalliy o'zini o'zi boshqarishni yanada rivojlantirish, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlangan demokratik davlat qurishning zarur sharti — mahalliy tuzilmalar faoliyatining samaradorligini oshirish mahalliy qurilishni tartibga solish sohasidagi davlat siyosatining bosh maqsadidir.

Fuqarolarning mahalliy o'zini o'zi boshqarishni amalga oshirish konstitutsiyaviy huquqlarini ta'minlash, mahalliy hokimiyat organlarining konstitutsiyaviy vakolatlarini amalga oshirish va mahalliy o'zini o'zi boshqarishga berilgan davlat kafolatlarini ta'minlash uchun shart-sharoitlar yaratishning zarurligi mahalliy hokimiyat organlarining mustaqilligini kengaytirish masalasini dolzarb qilib qo'ydi (31).

O'zbekiston Respublikasida mahalliy tuzilmalarni rivojlantirish sohasidagi davlat siyosatining asosiy qoidalarida turli miqyosdagi mahalliy tuzilmalarni rivojlantirish sohasidagi davlat siyosatining maqsadlari, ustuvor yo'nalishlari va vazifalari hamda bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitlarida mazkur siyosatni amalga oshirish prinsiplari va mexanizmlari haqidagi tasavvurlarning yagona tizimi mustahkamlangan.

Mahalliy qurilishni rivojlantirish sohasida davlat siyosati O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga, mahalliy o'zini o'zi boshqarish Yevropa xartiyasiga, xalqaro huquqning umum e'tirof etilgan prinsiplari va normalariga, O'zbekiston Respublikasining mahalliy iqtisodiyot va mahalliy menejmentni rivojlantirish sohasidagi xalqaro shartnomalariga va boshqa me'yoriy huquqiy hujjatlariga asoslanadi.

Davlatning mahalliy qurilishni rivojlantirish sohasidagi siyosati respublika, mintaqaviy va mahalliy davlat hokimiyati organlarining hamda tegishli mansabdor shaxslarning mahalliy tuzilmalar va mahalliy o'zini o'zi boshqarish

organlarining faoliyatini isloh qilish jarayonidagi faoliyatida vorisiylikni ta'minlashga yo'naltirilgan.

Mahalliy boshqaruv organlari mahalliy hokimiyat faoliyatining huquqiy va iqtisodiy asoslarini yaratibgina qolmasdan, balki aholiga davlatning mahalliy o'zini o'zi boshqarishni rivojlantirish sohasidagi siyosatini tushuntiradilar, fuqarolar mahalliy ahamiyatga molik masalalarni hal qilishda ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'lishini ta'minlaydilar. Soqliqni saqlash, ta'lim, kommunal xizmatlar ko'rsatish, xavfsizlik sohaslarida davlat normativlari va standartlarini qabul qilish, shuningdek mahalliy tuzilmalarda mazkur normativlarni qo'llash faoliyati hududlarning inson salohiyatini rivojlantirish vazifalarini hal qilishga yo'naltirilgan.

Mahalliy iqtisodiyotni tartibga solish – bu mahalliy hokimiyat organlarining iqtisodiy faoliyatidagi joriy ko'rsatkichlarning normativ yoki reja topshiriqlaridan chekinishini bartaraf etish jarayoni. Mahalliy tashkilotlarning ish jarayoni belgilangan qoidalar doirasidan doirasidan chetga chiqmaydigan sharoitlarda uni tartibga solish uchun asoslar mavjud bo'lmaydi.

Mahalliy hokimiyat organlarining faoliyati jarayonini normallashtirishga yo'naltirilgan favqulodda va samarali chora-tadbirlar:

- ishlab chiqarish-xo'jalik tizimining;
- ijtimoiy sohaning;
- mahalliy tuzilmalarning ehtiyojlarini moliyaviy ta'minlash tizimining;
- mahalliy organlar xodimlarining mehnatini raqbatlantirish va qiziqtirish tizimining;
- mahalliy tuzilmalar moddiy-texnika ta'minoti tizimining holatlarini tartibga solishni o'z ichiga oladi.

O'z aholisiga daromadlarning kafolatlangan eng kam miqdorini ta'minlash uchun etarli mablag'larga ega bo'lmagan mahalliy tuzilmalarga qo'shimcha davlat resurslari ajratiladi. Bunday resurslarning miqdori mintaqalarning o'ziga xos xususiyatlaridan va minimal ijtimoiy standartlardan kelib chiqib belgilanadi.

Mavjud ish joylarini saqlash va yangi ish joylari tashkil etish, kichik va o'rta biznesni rivojlantirish, ish bilan band bo'lmagan aholini qayta o'qitish hisobiga bandlik sohasida nisbiy barqarorlikni saqlash O'zbekiston Respublikasida mahalliy tuzilmalar aholisining turmush darajasini oshirishning muhim shartidir.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining va qabul qilingan me'yoriy huquqiy hujjatlarning alohida normalari mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining ehtiyojlarini hali huquqiy jihatdan to'liq qondirolgani yo'q. Bundan tashqari, mahalliy huquqning ba'zi bir me'yorlari har xil talqin qilinyotganligi ham mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining amaliy

faoliyatida qiyinchiliklar tuqdirmoqda.

O'zbekiston Respublikasining ko'pgina subyektlari hududida mahalliy boshqaruv muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. Ammo, bir qator hollarda mahalliy boshqaruv organlari o'z konstitutsiyaviy vakolatlarini amalga oshirishlari uchun mavjud imkoniyatlardan yaxshi foydalana olmayptilar. Alohida shahar, qishloqlarda mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari etarli darajada faollik ko'rsatmayptilar. Mahalliy o'zini o'zi boshqarishni amalga oshirish bilan bog'liq masalalarni normativ tartibga solish mexanizmining nomukammalligi, davlat hokimiyati organlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari o'rtasida vakolatlar huquqiy jihatdan aniq taqsimlanmaganligi ham o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatmoqda.

Mahalliy hokimiyat organlarining faoliyatini nazorat qilishning samarali mexanizmini shakllantirmay turib mintaqalar mustaqilligining sifat jihatidan yangi ko'lami va hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning pirovard natijalari uchun javobgarlikning yangi darajasiga erishish mumkin emas.

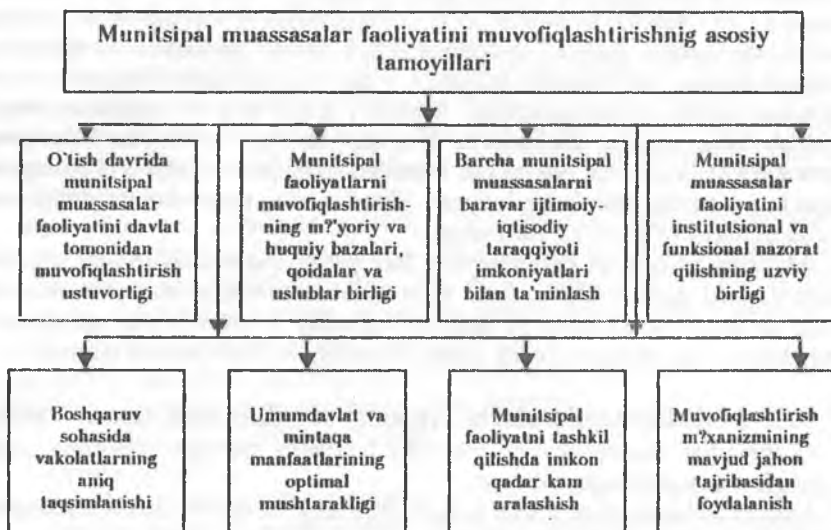
9.3. Mahalliy tuzilmalarni iqtisodiy rivojlantirish tamoyillari

O'zbekiston Respublikasida mahalliy faoliyatni tartibga solishning asosiy prinsiplari quyidagilardan iborat:

- bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida mahalliy faoliyatni davlat tomonidan tartibgasolishning ustuvorligi prinsipi;
- O'zbekiston Respublikasida mahalliy faoliyatni tartibga solishning me'yoriy-huquqiy negizi, tartibi va usullarining yagonaligi prinsipi;
- mamlakatning barcha mahalliy tuzilmalariga teng imkoniyatlar berish prinsipi;
- mahalliy qurilish sohasidagi jahon tajribasidan foydalanish prinsipi;
- mahalliy hokimiyat organlari faoliyatini institutsional va funksional nazorat qilishning musharakligi prinsipi;
- quyi mahalliy organlarning faoliyatini tartibga solish sohasidagi vakolatlarini respublikaning turli davlat boshqaruvi organlari o'rtasida aniq taqsimlash prinsipi;
- mahalliy tuzilmalar faoliyatiga davlatning mumkin qadar kam aralashishi prinsipi;
- umumdavlat, tarmoq manfaatlari va hududiy manfaatlarning oqilona musharakligiga erishishgadoimiy intilish prinsipi.

Mahalliy faoliyatni tartibga solishning yuqorida sanab o'tilgan tamoyillari (17-chizmaga qarang) O'zbekiston Respublikasida amalda bo'lgan mahalliy organlar faoliyatini respublika va mintaqaviy davlat boshqaruvi organlari tomonidan tartibga solishni tashkil qilish mexanizmining negizini tashkil etadi. (47)

14-chizma. O'zbekiston Respublikasida mahalliy faoliyatni tartibga solish tamoyillari

O'zbekiston Respublikasida mahalliy tuzilmalarning faoliyatini tartibga solish va rivojlantirish uchun javobgar davlat hokimiyati organlarining tuzilmasi qonun chiqaruvchi hokimiyat, ijro etuvchi hokimiyat va sud hokimiyatini o'z ichiga oladi. Mazkur hokimiyat bo'g'inlarining har biri mahalliy tuzilmalarning samarali faoliyat ko'rsatishi va o'z huquqlarini bajarishiga yo'naltirilgan konstitutsiyaviy belgilangan funksiyalarni bajaradi.

9.4. Mahalliy (munitsipal) iqtisodiyotni tartibga solish mexanizmini amalga oshirishning asosiy yo'nalishlari

O'zbekiston Respublikasida mahalliy iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish jarayoni quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- mintaqaviy va umumdavlat iqtisodiy kompleksining tarkibiy qismi bo'lgan mahalliy xo'jalikni rivojlantirishning uzoq muddatli strategiyasini ishlab chiqish;
- umumdavlat iqtisodiy siyosatining maqsadlari hududlarning hayotiy manfaatlariga to'liq mos kelishini ta'minlash;
- umumdavlat va mintaqaviy iqtisodiy manfaatlarning musharakligiga erishish yo'lidan borish;
- mintaqalarning tabiiy-xom ashyo resurslari va ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatidan yanada samarali foydalanilishini rag'batlantirish;

e) hududlar miqyosida ijtimoiy ishlab chiqarish jarayonlarini boshqarishni jiddiy nomarkazlashtirish;

f) xo'jalik yurituvchi subyektlarning oldida turgan umumdavlat, tarmoq, idora maqsadlarini mazkur subyektlar faoliyat ko'rsatayotgan mintaqalarni rivojlantirishning real ijtimoiy-iqtisodiy maqsadlaridan yanada aniqroq ajratish;

g) mahalliy hokimiyat organlarining o'z hududlarini mutanosib ijtimoiy rivojlantirish muammolarini hal qilishdagi mustaqilligini yanada kengaytirish.

Mahalliy tuzilmalarning faoliyatini iqtisodiy tartibga solishning yana bir muhim vositasi, bu — soliq sohasini tartibga solish bo'lib, u ishlab chiqarishning rivojlanishiga davlatning bilvosita ta'sir ko'rsatish chora-tadbirlari majmuini o'z ichiga oladi.

Monopoliyaga qarshi tartibga solish mahalliy tuzilmalarning faoliyatiga iqtisodiy ta'sir ko'rsatish chora-tadbirlari majmuida muhim o'rin tutadi. U davlat tomonidan amalga oshiriladigan raqobatga asoslangan bozor samarali faoliyat ko'rsatishini ta'minlash va uning haddan tashqari monopoliyalashishiga yo'l qo'ymaslikka yo'naltirilgan chora-tadbirlar majmuini o'z ichiga oladi.

Tartibga solishning mazkur turi O'zbekiston Respublikasining amaldagi qonun hujjatlari hamda xalqaro hamjamiyatning faoliyati doirasida ma'muriy tartibga solish (taqiqlash-cheklash) usullari bilan uzviy aloqada amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida mahalliy tuzilmalarning faoliyatini davlat tomonidan tartibga solishning quyidagi asosiy shakllarini bilishlari ham muhim ahamiyatga ega:

1) mahalliy iqtisodiy siyosatning uzoq muddatli istiqbolga mo'ljallangan asosiy yo'nalishlarini ishlab chiqish;

2) mahalliy hokimiyat organlarining faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash;

3) mintaqalarda qulay investitsiya muhitini shakllantirish va xorijiy investorlarni jalb qilish;

4) kichik biznes va tadbirkorlikning rivojlanishiga ko'maklashish;

5) mahalliy hokimiyat organlarining rahbarlari va mutaxassislarining malakasiga qo'yiladigan talablarni ishlab chiqish va tasdiqlash;

6) mintaqalarning infratuzilmasini rivojlantirishga ko'maklashish, ularga imtiyozlar berish;

7) raqobat muhitini shakllantirish va g'irrom narx-navo raqobatiga qarshi kurash;

8) moliya bozorining turli segmentlari barqaror faoliyat ko'rsatishi ustidan samarali nazoratni amalga oshirish.

Jahon amaliyoti davlatning xalq xo'jaligiga iqtisodiy vositalar yordamida ta'sir ko'rsatishiga asoslangan indikativ tartibga solish mahalliy tuzilmalar faoliyatini tartibga solishning eng istiqbolli shakli ekanligini ko'rsatadi. Bu davlat investitsiyalari, xususiyl sektor va jamoa sektori mahsulotlarini davlat tomonidan iste'mol qilish,

davlatning soliq siyosati, ishlab chiqarishni ssuda kapitali bozori orqali davlat tomonidan tartibga solish, mintaqaviy iqtisodiyotning rivojlanishini dasturlashtirish va prognoz qilish.

Mahalliy faoliyatni davlat tomonidan tartibga solish mintaqalardagi iqtisodiy hayot ustidan nazoratni o'zgartirish yoki kuchaytirishga yo'naltirilgan qonunlar, hukumat hujjatlari to'plamini o'z ichiga oladi. Bunda davlat tomonidan tartibga solishning ikki asosiy turi farqlanadi: narx-navo, mahsulotlar, standartlar va hajmlarni nazorat qilishga yo'naltirilgan bevosita iqtisodiy tartibga solish; aholining kam ta'minlangan tabaqalarini ijtimoiy muhofaza qilish prinsiplari va tartibini, havoni tozalash qoidalarini, hududning ekologik xavfsizligini ta'minlash tartibini belgilaydigan ijtimoiy tartibga solish(73).

Makro va mikro darajada qo'llaniladigan har xil to'g'ri va egri tartibga solish vositalari – ma'muriy, huquqiy va iqtisodiy vositalar mahalliy iqtisodiy siyosatni amalga oshirishning asosiy vositalaridir.

Mahalliy iqtisodiy siyosat quyidagi vositalar yordamida amalga oshirilishi mumkin:

- hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni prognoz qilish;
- mintaqalarda iqtisodiy obyektlar va ijtimoiy sohani rivojlantirishda davlatning bevosita ishtirok etishi;
- davlat buyurtmalarini joylashtirish;
- tashkiliy, huquqiy va axborot ta'minoti;
- mintaqalarni mintaqaviy hokimiyat organlarining vakolatlari va imkoniyatlari cheklangan faoliyat sohalarida qo'llab-quvvatlash;
- iqtisodiy mexanizmlar va tartibga solish vositalarini qo'llash;

Funksional nuqtai nazardan, mahalliy iqtisodiyotni tartibga solish jarayoni respublika va mintaqaviy hokimiyat organlari tomonidan amalga oshiriladigan har xil (qonunchilik, ma'muriy va iqtisodiy) chora-tadbirlar majmuidir. Mazkur tadbirlarning maqsadi hududlarning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishidagi nomutanosibliklarni bartaraf etish, ularning salohiyatidan yanada to'liq foydalanish va mamlakatning inqirozli hududlarini rivojlantirishga ko'maklashishdan iborat.

Qisqacha xulosalar

O'zbekiston Respublikasining o'ziga xos xususiyatlari, uning ko'lami, mintaqaviy rang-barangligi, iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida mahalliy tuzilmalarni rivojlantirishga nisbatan o'ziga xos yondashuvlarni shakllantirishni talab qiladi. Bunday munosabat milliy iqtisodiy maydonda mavjud nomutanosibliklarni bartaraf etish, mahalliy miqyosdagi murakkab muammolarni o'z vaqtida hal qilish, barcha mintaqalar va umuman respublikaning barqaror rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish zarurati bilan belgilanadi.

Mahalliy tuzilmalarning faoliyatini tartibga solish jarayonini takomillashtirish

respublika, mintaqaviy va mahalliy hokimiyat organlari o'rtasida vakolatlarni taqsimlash muammosini hal qilishga ko'maklashadi.

Respublika va mintaqaviy boshqaruv organlarining sa'y-harakatlari bilan mahalliy tuzilmalarning faoliyatini tartibga solishning samarali mexanizmini shakllantirish O'zbekistonda mahalliy tuzilmalarni mutanosib rivojlantirish sohasida oqilona davlat siyosatini amalga oshirish imkonini beradi.

Ushbu bobda keltirilgan hozirgi zamon bozor iqtisodiyotida mahalliy tuzilmalarning o'rni va ahamiyati, O'zbekiston Respublikasida iqtisodiyotni erkinlashtirish mahalliy faoliyatni tartibga solish obyektiv va subyektiv shartlarining tavsifi mahalliy tuzilmalar faoliyatini nazorat qilish yaxlit mexanizmining mazmuni haqida to'liq tasavvur hosil qilish imkonini beradi.

Mahalliy qurilishning me'yoriy-huquqiy negizini mustahkamlash, mahalliy tuzilmalarning asosiy turlarini tasniflash, ularning vakolatlari sohalarini aniq tizimga solish, ularning huquqiy maqomini tartibga solish, ularni tashkil etish va qayta tuzish amalini takomillashtirish, shuningdek hududiy-ma'muriy tuzilmalarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning hayotiy muhim masalalarini hal qilishda mahalliy tuzilmalarning hokimiyat vakolatlarini aniq belgilash mahalliy tuzilmalarning iqtisodiy faoliyatini samarali tartibga solishning zarur shartidir.

Biroq mahalliy qurilish sohasidagi xorij tajribasining tahlili yuqorida zikr etilgan murakkab va ko'p vazifali mexanizmi amalga oshirish me'yoriy-huquqiy, iqtisodiy, texnikaviy yo'sindagi ma'lum qiyinchiliklar bilan bog'liq ekanligini ko'rsatadi.

Shuning uchun ham mazkur o'quv qo'llanmaning keyingi bobida yuqorida zikr etilgan mexanizmi yangi xo'jalik yuritish sharoitlarida takomillashtirish yo'llarini ko'rib chiqsak, maqsadga muvofiq bo'ladi, deb o'ylaymiz.

Muhokama va nazorat qilish uchun savollar

1. Bozor iqtisodiyoti sharoitlarida «tartibga solish» atamasi nimani anglatadi?
2. Bozor subyektlari faoliyatiga davlatning aralashishi zarurati nima bilan belgilanadi?
3. Bozor xo'jaligining ish mexanizmi qanday kamchiliklarga ega?
4. Mahalliy tuzilmalarning ehtiyojlarini qondirishning qanday muqobil variantlari mavjud?
5. O'zbekistonda mahalliy faoliyatni tartibga solish mexanizmining mazmuni va tuzilishi qanday?
6. Iqtisodiy faoliyatning qaysi sohaları mintaqalarda davlat aralashuvi obyektlari bo'lishi mumkin?
7. O'zbekiston Respublikasida mahalliy iqtisodiyotni tartibga solishning asosiy obyektiv shartlarini aytib bering.
8. O'zbekiston Respublikasida mahalliy iqtisodiyotni tartibga solishning asosiy subyektiv shartlarini aytib bering.

9. Mahalliy iqtisodiyotni tartibga solish bilan bog'liq qaysi masalalar respublika boshqaruv organlarining vakolatlari jumlasiga kiradi?

10. Mahalliy iqtisodiyotni tartibga solish bilan bog'liq qaysi masalalar mintaqaviy boshqaruv organlarining vakolatlari jumlasiga kiradi?

11. Mahalliy iqtisodiyotni tartibga solish bilan bog'liq qaysi masalalar mahalliy boshqaruv organlarining vakolatlari jumlasiga kiradi?

Asosiy adabiyotlar

1. Гладышев А. Г. Муниципальное управление: Учебное пособие для студентов. - М.: Муницип. Мир, 2003.

2. Маҳаллий иқтисодиёт ва менежмент. С.С.Фуломов, Ш.Р.Холмўминов, М.З.Каланова таҳрири остида. - Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2004.

3. Зотов В.Б. Современные информационные технологии в формировании жилищно-коммунального хозяйства Рос.муницип.акад. - М.: Прима-Пресс-М, 2005.

4. Котов В.А., Турдиев С.К. Маҳаллий иқтисодиётни тартибга солиш. - Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2004.

1. Прохорова В.В. Управление муниципальной собственностью (Отечество и зарубеж.опыт): Учеб.пособие. Краснодар: Куб ГТУ, 2003.

Internet saytlari

1. www.ceep.uz – Информация

2. www.5ballov.ru – Информация

3. www.gov.uz – Республика Узбекистан

4. www.city.yar.ru/home/government/municipality/delegates.html/ - Городское управление

5. www.kreml.org/opinions/104376126-73k/ - Городское хозяйство

6. www.inf.tsu.ru/webDesign/finf2.nsf/structure/science_informatics-74k - Городское управление

7. www.yabloko.ru/Themes/SG/Books/intro.html-55k/- Информация

8. www.eup.ru/catalog/57-0.asp-21k – Каталог

9. www.Review.uz/home/azticle.asp?m=62Rio)=177 - Городское хозяйство

10. www.Biblio.rk/encazta/humanitarian/cicle.htm - Муниципальный менеджмент

11. www.vqi.freenet.\trudy\dratisviko.htm - Муниципальная экономика и менеджмент

12. www.Yabloko.ru/themes/belorus/belfrus-25.html - Информация

X BOB

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA

BOZOR ISLOHOTLARNI

CHUQURLASHTIRISH VA

IQTISODIYOTNI EKRINLASHTIRISH

SHAROITIDA MAHALLIY

IQTISODIYOTNI TARTIBGA

SOLISHNING SAMARADORLIGINI

OSHIRISH YO‘LLARI

10.1. Mahalliy iqtisodiyotni tartibga solishni takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari va uning samaradorligini baholashning asosiy mezonlari

Milliy iqtisodiyotni erkinlashtirish va jamiyat hayotini demokratlashtirish sharoitlarida quyidagilar mahalliy hokimiyat organlarining faoliyatini tartibga solish mexanizmini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari hisoblanadi:

1) iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, ijtimoiy ishlab chiqarishni xususiyashtirish va aksiyalashtirish, yangi ish joylari tashkil etish, aholining kam ta‘minlangan tabaqalariga adresli yordam ko‘rsatish, o‘z hududlaridagi ekologik vaziyatni soqlomlashtirish masalalarini hal qilishda mahalliy hokimiyat organlarining ma‘muriy-xo‘jalik mustaqilligini kengaytirish;

2) mahalliy hokimiyat organlarining huquqiy maqomini oshirish va mazkur organlar faoliyatining me‘yoriy-huquqiy negizini takomillashtirish, ularning iqtisodiy mustaqilligini kengaytirish hamda tabiiy xom ashyo, moddiy-texnika, moliya va inson resurslaridan samarali foydalanilishi uchun javobgarligini oshirish;

3) ko‘pgina ma‘muriy-xo‘jalik funksiyalarini va boshqaruvning ijtimoiy-iqtisodiy vositalarini markazdan joylarga berish yo‘li bilan davlat boshqaruv faoliyatini nomarkazlashtirish;

4) hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning dolzarb

muammolarini hal qilishda faol ishtirok etayotgan xo'jalik yurituvchi subyektlarga qo'shimcha soliq imtiyozlari berish;

5) mahalliy boshqaruv organlarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, hududning bozor munosabatlari infratuzilmasini kengaytirish, zamonaviy telekommunikatsiya va tashkiliy texnika vositalari yordamida mahalliy tuzilmalarni boshqarishni takomillashtirish;

6) mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining vakolatlari ko'lamini va darajasini oshirish, ularni mamlakat iqtisodiy va madaniy hayotining markazlariga aylantirish.

Yaqin istiqbolda quyidagilar davlatning bandlik sohasidagi mahalliy siyosati samaradorligini oshirishning asosiy vazifalariga aylanishi lozim:

- bo'sh mehnat resurslarini rivojlanayotgan tarmoqlarning korxonalariga o'tkazish, yangi ilg'or ishlab chiqarishlar uchun kasb-hunar tayyorgarligi va kadrlarni qayta tayyorlashni tashkil etish;

- layoqatsiz korxonalar xodimlarining mehnat huquqlarini himoya qilish, ishsiz qolgan fuqarolarni samarali qo'llab-quvvatlash, ularni kasbiy jihatdan qayta tayyorlash.

Uzoq muddatli istiqbolda rivojlanayotgan tarmoqlarda, iste'mol sohasida va bozor infratuzilmasi tashkilotlarida yangi ish joylari tashkil etish davlatning bandlik sohasidagi mahalliy siyosatining bosh yo'nalishiga aylanadi.

Mahalliy tuzilmalar faoliyatini tartibga solish mexanizmini takomillashtirishning yuqorida zikr etilgan istiqbolli yo'nalishlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish O'zbekiston Respublikasi mintaqalarini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning sifatiga, davlat qurilishining barqarorligiga va aholining turmush darajasini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi shubhasiz (31).

Mahalliy hokimiyat organlari faoliyatining siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, tabiatni muhofaza qilish, ma'muriy-xo'jalik va boshqa sohaslarini o'z ichiga oluvchi mazkur organlar faoliyatini nazorat qilish mexanizmi funksional jihatining mazmuni alohida diqqatga sazovor.

Mahalliy boshqaruvning umumdavlat, viloyat, shahar, tuman va birlamchi poqonalarini faoliyatini tartibga solish davlat tizimining ierarxik jihatini to'g'ri tushunish ko'rib chiqilayotgan tartibga solish mexanizmining mohiyatini anglab etishda muhim ahamiyatga ega.

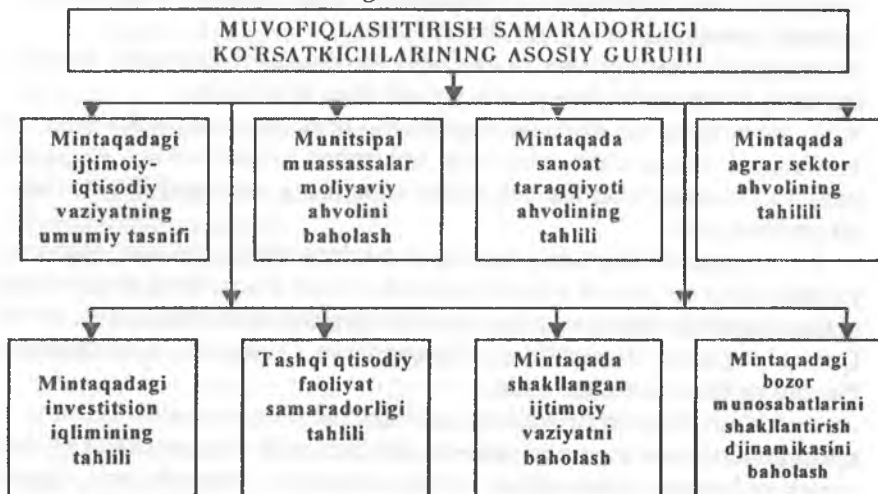
Mahalliy faoliyatni oqilona tartibga solish tamoyillari, shakllari va usullarini hamda uning hozirgi holati va ustuvor yo'nalishlarini yaxshi bilish davlatning O'zbekistondagi ma'muriy-hududiy tuzilmalarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning sifatini oshirishga yo'naltirilgan mahalliy siyosatining mazmuni haqida yaxshi tasavvur beradi.

O'zbekistonda turli mintaqalarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi sur'atlarining notekisligi, mahalliy hokimiyat organlari vakolatlari va javobgarligining kengaytirilishi, hududiy tuzilmalar va umuman davlatning nomutanosib rivojlanishi xavf-xatarining vujudga kelishi ehtimoli mavjudligi mahalliy faoliyatni tartibga solish mexanizmini shakllantirish jarayonini ancha murakkablashtirmoqda. Bunda mahalliy hokimiyat organlarining ishini mahalliy faoliyatni tartibga solish vakolatlariga ega bo'lgan respublika boshqaruv organlari tomonidan nazorat qilish va muvofiqlashtirish samaradorligining asosiy mezonlarini to'g'ri belgilash muhim ahamiyat kasb etadi.

Hududiy tuzilmalar hayotining barcha sohalarini isloh qilish sur'atlari va sifati, shuningdek hududlarning mutanosib ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashga mazkur islohotlar jarayonining ta'siri darajasi davlat boshqaruvining turli poqonalari (davlat, shahar, tuman hokimiyatlari, qo'rg'on va qishloq kengashlari)da mahalliy faoliyatni samarali tartibga solishning bosh mezonlaridir.

Davlat hokimiyati mahalliy organlari faoliyatining sifatini tartibga solish mezonlarini tuzilishiga qarab muayyan iqtisodiy va jismoniy ko'rinishga ega bo'lgan 8 ta mustaqil yo'nalishga ajratish mumkin (18-chizma qarang)*.

15-chizma. Mahalliy tuzilmalar faoliyatini tartibga solishning samaradorligi mezonlarini turkumlash

* *Котов В.А., Турдиев С.К. Маҳаллий и?тисодиётни тартибга солиш. - Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюмиси адабиёт жамғармаси нашриёти. 2004.*

Bularning barchasi birgalikda O'zbekistondagi mahalliy tuzilmalarning ish sifatini yaxshilashga va mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatini o'stirishga mazkur tuzilmalar qo'shayotgan hissani oshirishga ko'maklashadi.

10.2. Mintaqa va mahalliy tuzilmalarni rivojlantirish strategiyasi

Ushbu savolda, biz mintaqalarni va mahalliy tuzilmalarni rivojlantirish strategiyasi bayon etishga harakat qilamiz.

O'zbekiston Respublikasida ancha vaqtgacha mintaqalarni va mahalliy tuzilmalarni rivojlantirish strategiyasi ishlab chiqilmagan. Biroq uni ishlab chiqishga harakat oxirgi ikki yil ichida boshlandi.

Samarali iqtisodiy siyosat markazi tomonidan ishlab chiqilgan ma'ruzada¹ "Mintaqalarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish strategiyasi"ga bag'ishlangan bo'lim mavjud. Biz ushbu savolni yoritishda shu ma'ruzadan foydalanlik (10).

Ma'lumki, islohotlarni chuqurlashtirish va iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida ishlatilmayotgan zahiralarni jamlash va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda ayrim hududlarning roli oshib boradi.

Hududlarni rivojlantirish strategiyasi (mintaqaviy siyosat maqsadi) - hududlarning tabiiy-iqtisodiy salohiyatidan, iqtisodiy o'sishning mavjud omillari va zahiralardan samarali foydalanish, mehnatni oqilona taqsimlash asosida hamma mintaqalarni rivojlanishi uchun nisbatan teng tashkiliy-iqtisodiy imkoniyatlarni yaratishdan iborat.

Istiqbolda mintaqalarni va mahalliy tuzilmalarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari quyidagilar:

- respublika va mahalliy hokimiyat organlarining funksiyalari va vazifalarini chegaralash, mahalliy hokimiyat organlarining moliyaviy bazasini kengaytirish va mustahkamlashning qonunchilik bazasini takomillashtirish;

- mintaqalarning tabiiy-iqtisodiy salohiyatidan, xususan eksportga yo'naltirilgan va import o'rnini bosuvchi ishlab chiqarishni rivojlantirish uchun mahalliy tabiiy xom ashyo resurslaridan samarali foydalanish, asosan Qaraqalpog'iston Respublikasi, Surxondaryo, Toshkent, Qashqadaryo, Navoiy va Buxoro viloyatlarida;

- ishlab chiqarishni oqilona joylashtirishning samarali tizimini va mexanizmini yaratish, resurs imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda ko'proq orqada qolayotgan mintaqalarni, kichik shaharlarni, shaharchalarni, qishloq

¹ Доклад «О стратегии структурных преобразований в Республике Узбекистан на период до 2010 года». -Т.: ЦЭЭП, 2002

aholi punktlarini, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari (mahallalar) ning rivojlanishini davlat tomonidan rag'batlantirish;

- viloyatlarda, xususan tumanlarda xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonalarni tashkil etish va faoliyat ko'rsatish uchun zarur bo'lgan tashkiliy va iqtisodiy sharoitlarni yaratish;

- o'rta mulkdorlar sinfini shakllantirish, yangi ish joylarini yaratish, aholining bandligini ta'minlash, raqobatbardosh mahalliy tovar va xizmatlar bilan ichki bozorni to'yintirish maqsadida xususiy tadbirkorlik, kichik va o'rta biznesni rivojlantirishni qo'llab quvvatlash;

- xom ashyo resurslari eksportini kamaytirish va tayyor mahsulot eksportini ko'paytirish hisobiga mintaqalarning eksport imkoniyatini kengaytirish;

- mintaq va mahalliy tuzilmalarni aholisining turmush darajasini sifat jihatidan yaxshilash, turmush darajasi past va ijtimoiy infratuzilmasi kam rivojlangan mintaqalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash.

Qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun bosqichma-bosqich bir qator vazifalarni hal etishga to'g'ri keladi.

Birinchi bosqichda (2003-2006 yy.) mintaqaviy iqtisodiy siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratish talab etiladi, shu jumladan:

- mahalliy hokimiyat organlarining mintaqalarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo'yicha vakolatlarini, funksiyalarini va mas'uliyatini oshirishni ta'minlovchi hamda munosabatlar tizimini aniqlab beruvchi iqtisodiy, ekologik, huquqiy xarakterdagi chora-tadbirlar majmuasini ishlab chiqish;

- ishlab chiqarish kuchlarini oqilona joylashtirishning samarali tizimi va mexanizmini yaratish;

- ustuvor hududlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish;

- mintaqalarni va mahalliy tuzilmalarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni tartibga solishning iqtisodiy usullariga o'tish.

Ikkinchi bosqichda (2006-2010 yy.) asosiy vazifalar quyidagilar:

- mintaqalararo differentsiatsiya darajasini sezilarli ravishda kamaytirish hamda turli xil viloyatlar va tumanlarning aholisi turmush darajasidagi farqlarni qisqartirish;

- mintaqalarning va mahalliy tuzilmalarning tabiiy-iqtisodiy salohiyatidan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan, iqtisodiyotdagi hududiy siljishlarni chuqurlashtirish.

Yuqorida sanab o'tilgan vazifalarga aniq biron bir ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatga qarab to'g'rilanishlar kiritilishi mumkin.

Ushbu vazifalarni hal etishda quyidagi ustuvorliklar yo'nalish sifatida xizmat qilishi kerak:

- mintaqalar va mahalliy tuzilmalarni iqtisodiyotining barcha sohalari va sektorlarida iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish va iqtisodiyotni erkinlashtirishni bosqichma-bosqich amalga oshirish;
- xususiylashtirish jarayonini yanada chuqurlashtirish va shu asosda haqiqiy mulkdorlar sinfini shakllantirish;
- mintaqalar iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni jalb etishning qulay sharoitlarini yaratish;
- kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish;
- eksport salohiyatini rivojlantirish va mustahkamlash;
- iqtisodiyotda tuzilmaviy o'zgarishlarni maqsadli amalga oshirish;
- aholini adresli himoya qilishni kuchaytirish.

Mintaqaviy iqtisodiy siyosatni amalga oshirish quyidagi tamoyillarga asoslanishi kerak:

- davlatlararo aloqalarni shakllantirishda milliy manfaatlar ustuvorligini, davlatning tashqi siyosatini va tashqi iqtisodiy faoliyatini amalga oshirish, tashqi va ichki havfsizlikni ta'minlash;
- ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish vazifalarini hal etish uchun mintaqalarning moliyaviy bazasini mustahkamlash;
- mintaqaviy rivojlanishning ijtimoiy yo'naltirilganligini ta'minlash. U bandlikni oqilona joylashtirish, aholi shaxsiy daromadlarining va bu daromadlarning tovar bilan qoplash imkoniyatlari o'sishi, aholi jamg'arma me'yorlarining sezilarli o'sishi nuqtai nazaridan mintaqalar iqtisodiyotini shakllantirishning barcha variantlari va aniq tadbirlarini talab etadi. Aholi jamg'armalari davlat ichki investitsiyalari zahiralari, maishiy va ijtimoiy-madaniy ta'minotning barcha turlarini tubdan yaxshilash, yashash muhitini sog'lomlashtirish asosi sifatida qaraladi;
- viloyatlar, shaharlar va tumanlar infratuzilmalarining ilgarima rivojlanishi - korxonalarni joylashtirish va normal faoliyat ko'rsatishining muhim sharti sifatida;
- pirovard mahsulot ishlab chiqarishining ilgarima sur'atlar bilan o'sishini ta'minlash orqali mintaqalar tarmoq iqtisodiy tuzilmasini chuqur qayta qurish, ichki bozorni raqobatbardosh xalq iste'moli mollari bilan, asosan o'zimizda ishlab chiqarilgan mollar bilan to'yintirish;
- real iqtisodiy, ijtimoiy-demografik va tabiiy shart-sharoitlarga muvofiq

mintaqalarning oqilona ixtisoslashuvini shakllantirish;

- mintaqalarni va mahalliy tuzilmalarni iqtisodiy-ijtimoiy rivojlantirish natijalari bo'yicha mahalliy hokimiyat va o'zini o'zi boshqarish organlarining mas'uliyatini oshirish.

Uzoq istiqboldagi mintaqaviy tuzilmaviy siljishlar birinchi navbatda mamlakat iqtisodiyotida amalga oshirilayotgan tuzilmaviy o'zgarishlarning maqsad va vazifalari, ustuvorliklari va bosqichlaridan kelib chiqadi.

Mintaqaviy siyosatning 2003-2010 yillar uchun mo'ljallangan maqsad va vazifalardan kelib chiqqan holda aytadigan bo'lsak, Qaraqalpog'iston Respublikasi (151,2%), Jizzax (151,6%), Xorazm (135,0%), Sirdaryo (138,8%) viloyatlari ustuvor rivojlantiriladi.

Istiqbolda YaIM ning hududiy tuzilmasida Qaraqalpog'iston Respublikasi, Surxondaryo, Buxoro, Andijon, Jizzax, Qashqadaryo viloyatlarining ulushi ortadi va Toshkent shahri, Toshkent va Navoiy viloyatlarining ulushi kamayadi.

Tuzilmaviy siljishlar birinchi navbatda mintaqalar o'rtasidagi differensiyatsiyaning asossiz ravishda yuqori darajasini kamaytirishga qaratilgan. 2010 yilga kelib mintaqalarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi (YaIM) farqi 4,3 martadan 2002 yilda to 3,6 martagacha 2010 yilda kamayadi.

Mintaqaviy va mahalliy iqtisodiy siyosatni amalga oshirishning muhim vositalari (instrumentlari) bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

1. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning kompleks hududiy prognozlari. Ular qisqa, o'rta va uzoq muddatlarga ishlab chiqilishi mumkin. Ular mintaqalarning va mahalliy tuzilmalarning muhim ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini hal etishga, umumdavlat va mintaqaviy manfaatlarining o'zaro bog'liqligi va muvofiqligini ta'minlashning samaraliroq yo'llarini tanlashga, mintaqalarda mavjud bo'lgan ishlab chiqarish, iqtisodiy, intellektual va eksport salohiyatidan oqilona foydalanish hamda uni mustahkamlash uchun mo'ljallangan.

Uzoq va o'rta muddatli prognozlar va dasturlar loyhalarida mintaqaviy iqtisodiy siyosatni takomillashtirish masalalari, shu jumladan mintaqaviy rivojlanishning va mintaqalararo munosabatlarining (byudjetlararo munosabatlar, soliq tizimi sohasida vakolatlarni taqsimlash, mulkni boshqarish, tabiiy resurslardan foydalanish masalalari va boshqalar) iqtisodiy mexanizmdagi o'zgarishlarni amalga oshirish imkoniyatlari aks ettirilishi kerak.

2. Davlatning maqsadli kompleks dasturlari. Ular yirik miqyosli davlat

va mintaqalararo munosabatlarni hal etish, mamlakat iqtisodiyotining hududiy va tarmoq tuzilmasini optimallashtirish (kadrlar tayyorlash milliy dasturi, yangi ish joylarini yaratish dasturi, suv va gaz bilan aholini ta'minlash dasturi) va boshqalar uchun mo'ljallangan.

3. Maqsadli mintaqaviy va mahalliy dasturlar. Ular ayrim mintaqalarning o'tkir ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini hal etishga yo'naltirilgan. Qaraqalpog'iston Respublikasi, Surxondaryo, Sirdaryo va Jizzax viloyati, kichik shaharlardagi ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etish uchun dasturiy-maqsadli yondashuv talab etiladi.

Ilmiy asoslangan mintaqaviy siyosatni amalga oshirish, ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish va respublika hududlarining kompleks ijtimoiy - iqtisodiy rivojlantirishning asosi bo'lib 2010 yilgacha bo'lgan davr uchun O'zbekistonda ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirish va joylashtirish sxemasi xizmat qiladi. Sxema materiallari iqtisodiyotning xom ashyoga yo'naltirilganligini yengib o'tish, tashqi iqtisodiy aloqalarni shakllantirish va rivojlantirish, eksport imkoniyatlarini, tovar, mehnat bozorlarini va investitsion takliflarni kengaytirishga, mintaqalarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga dastlabki baza sifatida xizmat qiladi.

10.3. Ma'muriy islohotlar - mintaq va mahalliy tuzilmalarning iqtisodiy rivojlanishining omili sifatida

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan keyingi yillarda milliy davlatchilik asoslari yaratildi. Biroq davlat boshqaruvida, shu jumladan iqtisodiyotni boshqarishda hali ham ma'muriy-buyruqbozlik tizimining ko'pgina unsurlari saqlanib qolgan. Bunday holat iqtisodiyotni yanada erkinlashtirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga qaratilgan kursga zid hisoblanadi. Shuning uchun ham ma'muriy islohotlarni amalga oshirish masalasi qo'yildi, ya'ni ijroya hokimiyat¹ funksiyalarini, tuzilmasi va mexanizmlarini optimallashtirishga qaratilgan dasturni amalga oshirish hisoblanadi (23).

Ma'muriy islohotlarning zarurligi quyidagi holatlar bilan izohlanadi.

Birinchidan, boshqaruvning ma'muriy usullaridan foydalanish bozor iqtisodiyotining samarali faoliyat ko'rsatishiga zid hisoblanadi. Resurslarning markazlashgan tarzda taqsimlanish amaliyotining saqlanib qolishi,

¹ Ўзбекистон Республикасида ижроя ҳокимият тизими Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасидан (Ҳукумат), давлат бошқаруви органлари тизими (вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар), хўжалик бошқаруви органлари тизимидан (корпорациялар, концернлар, ассоциациялар, компаниялар ва бирлашмалар) ва маҳаллий давлат органларидан иборат.

korxonalarining xo'jalik faoliyatiga davlatning noo'rin aralashuvi, xo'jalik subyektlarining resurslardan foydalanish sharoitlarining teng emasligi - bularning hammasi bozor mexanizmlarining to'g'ri ishlashi uchun halaqit beradi, natijada resurslar samarali taqsimlanmaydi va foydalanilmaydi.

Ikkinchidan, davlatning iqtisodiyotga faol aralashuvi. Boshqaruvning ma'muriy usullaridan foydalanish bozor islohotlarini amalga oshirishga, ularning hududlarga yetib borishga hamda xususiy tadbirkolikning rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Davlat boshqaruvining amaldagi tizimi bozor institutlari va mexanizmlari, rivojlangan raqobat muhitining shakllanishiga, resurslar va mahsulotlar bozorining rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Faol davlat aralashuvi quyidagicha namayon bo'ladi: a) sezilarli ma'muriy to'siqlarda; b) yuqori soliq yuklarida; c) korxonalarining joriy xo'jalik faoliyatiga aralashish - milliy biznes uchun yuqori transaksiya xarajatlarining asosiy omili. Natijada milliy mahsulot raqobatbardoshligi past bo'ladi, xufyona iqtisodiyot keng yoyiladi (16).

Uchinchidan, ma'muriy islohot davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish uchun ham kerak. Aynan shu maqsad, odatda, rivojlangan mamlakatlarda ma'muriy islohotlarni amalga oshirishda qo'yiladi. Samaradorlikning oshishi davlat boshqaruvi tuzilmasi va funksiyalarini optimallashtirish, hukumat qarorlarining qabul qilinishi, ijro etilishini takomillashtirish, davlat xizmati ishlari ustidan jamoat nazoratining ta'sirchan mexanizmini yaratish, davlat xizmatchilarini tanlash, tayyorlash va rag'batlantirish mexanizmlarini yaxshilash, axborot texnologiyalaridan faollroq foydalanish va boshqalar hisobiga erishiladi.

Rivojlanishning yangi bosqichi muammolarini muvaffaqiyatli hal etish uchun, iqtisodiyotni erkinlashtirish va uni global jarayonlarga faol qo'shish hisobiga barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash kabi muammolar davlat boshqaruvida islohotlar zarurligini talab etadi. Birinchi navbatda, davlatning xo'jalik jarayonlariga to'g'ridan-to'g'ri aralashuvi tubdan qisqartirilishi kerak. Buning o'rniga davlat mustaqil sudya maqomini egallashi kerak. Endilikda davlat fuqarolar, xo'jalik subyektlari va jamiyatning homiysi rovidan ularning mustaqil rivojlanishini ta'minlovchi katalizatorga aylanishi kerak. Davlat jamiyatning, shu jumladan bozorning o'z-o'zini tartibga solish mexanizmini o'zi bilan almashtirishi kerak emas, balki u ularning oyoqqa turishi va rivojlanishiga ko'mak berishi lozim.

Davlatning bozor iqtisodiyoti sharoitidagi asosiy vazifasi - xo'jalik faoliyatini yuritishning samarali qoidalarini yaratish va ta'minlash, xususiy tadbirkorlik va raqobat muhitining rivojlanishi uchun shart - sharoitlarni ta'minlash hisoblanadi

(24).

O'zbekiston Respublikasida ma'muriy islohotlarning asosiy yo'nalishlarini O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov Vazirlar Mahkamasining 2003 yil yarim yillik yakunlariga bag'ishlangan ma'ruzasida ko'rsatib o'tdi va quyidagicha bayon etdi: "Boshqaruv tizimini isloh qilish, bizning nazarimizda, qanday yo'nalishda amalga oshirilishi kerak? Va biz bu islohotdan qanday amaliy natidjalarni kutyapmiz?"

Birinchidan, iqtisodiyotni boshqarishda davlatning rolini keskin cheklash, davlatning boshqaruv tuzilmalari va ularning vazifalarini qisqartirish, davlat boshqaruv organlarini saqlab turishga sarflanayotgan xarajatlarni kamaytirish.

Davlat vazifalari va vakolatlari tobora ko'proq jamoat, nodavlat tashkilotlarga, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga o'tishi kerak.

Ikkinchidan, boshqaruvning o'ta markazlashtirish tamoyilidan voz kechish, ayrim vazifalarni boshqaruvning hududiy bo'g'inlariga keng ko'lamda o'tkazish, yuqoridan pastgacha bo'lgan ortiqcha ma'muriy tuzilmalarni tugatish zarur.

Barcha darajadagi hokimiyat organlarining islohotlarni amalga oshirish, joylardagi ishlarning ahvoli, iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni hal qilish, bandlik muammolarini yechish hamda aholi turmush farovonligi darajasini ko'tarish borasidagi mas'uliyatini kuchaytirish lozim.

Uchinchidan, bozor iqtisodiyoti talablaridan kelib chiqqan holda, ayrim idoraviy, tarmoq va hududiy boshqaruv tuzilmalarni qayta tuzish, birlashtirish, qisqartirish va tugatish asosida iqtisodiyotning boshqaruv tuzilmalari samaradorligini ta'minlash (18).

To'rtinchidan, boshqaruv tizimining samaradorligini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish. Qarorlarni tayyorlash va qabul qilish sifatini sezilarli darajada oshirish, ularning ijrosi ustidan nazoratning ta'sirchan mexanizmini joriy etish.

Beshinchidan, zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalarni joriy etish, keraksiz hisobotlarni va qog'ozbozlikni qisqartirish asosida davlat boshqaruvi tizimini bosqichma-bosqich modernizatsiya qilish hisobidan uning samaradorligini oshirish.

Lo'nda qilib aytganda, boshqaruv tizimini isloh qilishdan ko'zlagan bizning asosiy maqsadimiz, bu:

- davlat, jamoat va xo'jalik subyektlarini boshqarishning butun tizimini demokratlashtirish va erkinlashtirishni ta'minlash;
- ularni mamlakatimiz hayotini isloh qilish va modernizatsiyalashning

hozirgi zamon talablariga mos holatga keltirishdan iborat"¹.

Shundan so'ng ma'muriy islohotlarning huquqiy asoslari yaratila boshlandi. Dastlab 2003 yilning 9 dekabrda "Respublika davlat boshqaruv organlari tizimini takomillashtirish to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni e'lon qilindi. Ushbu farmonga ko'ra jamiyat hayotining barcha tomonlarini erkinlashtirish va isloh qilishning hozirgi bosqichi talablariga muvofiq iqtisodiyotni boshqarish tizimini yanada takomillashtirish, davlat tuzilmalarining hokimiyat vakolatlarini qisqartirish, davlat va xo'jalik boshqaruv vazifavlarini aniq chegaralab qo'yish, shuningdek respublika boshqaruv organlari faoliyati samaradorligini oshirish maqsadida shu narsa belgilanib qo'yildiki, vazirliklar, davlat qo'mitalari, qo'mitalar, agentliklar, shuningdek ular huzurida va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida tashkil etiladigan davlat boshqaruvi tuzilmalari respublika davlat boshqaruvi organlari jumlasiga kiradi (13).

Respublika davlat boshqaruv organlarining asosiy vazifalari va funksiyalari quyidagilar deb belgilandi:

- O'zbekiston Respublikasi qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlar amalda ro'yobga chiqarilishini, ularning ijrosi ustidan ta'sirchan nazorat amalga oshirishni ta'minlash;

- tashqi va ichki siyosatni amalga oshirish, davlatning tashqi va ichki havfsizligini ta'minlash;

- mamlakatni strategik rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, davlatning maqsadli dasturlari ishlab chiqish hamda ularni amalga oshirishni tashkil qilish, iqtisodiy islohotlarni ro'yobga chiqarish borasidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish;

- insonning konstitutsiyaviy huquqlari va erkinliklarini, aholining ta'lim, tibbiy xizmat, ijtimoiy ta'minotga bo'lgan huquqlarini ta'minlash va himoya qilish, mehnat bozorini tartibga solish, ijtimoiy sohada umumdavlat boshqaruv tizimi faoliyatini boshqarish va muvofiqlashtirish;

- tegishli huquqiy muhitni yaratish, litsenziyalash, sertifikatlashtirish va standartlashtirish orqali xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish;

¹ Uzbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning «2003 yilning birinchi yrimida mamlakatimiz iqtisodiyoti hamda ijtimoiy sohani rivojlantirish yuqunlari va bu soxalar da eng muhim ustuvor yunaliشلar buyicha amalga oshirilaётган chora-tadbiрlar хақида»ги Vazirlar Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. «Uzbekiston ovozi», 2003 йил 19-июль.

- soliqlar, bojxona to'lovlarini yig'ish, davlat daromadlarini taqsimlash yo'li bilan xazinaga oid vazifalarni amalga oshirish.

Ushbu farmonda respublika davlat boshqaruv organlari ro'yxati keltirilgan.

2003 yil 22 dekabrda esa O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xo'jalik boshqaruv organlari tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi Farmoni e'lon qilindi. Ushbu farmonda quyidagi asosiy tashkiliy-huquqiy shakllarda tashkil etiladigan xo'jalik birlashmalari xo'jalik boshqaruv organlari hisoblanishi belgilanib qo'yilgan:

- tarkibiga kiruvchi korxonalarining xo'jalik birlashmasiga tegishli bo'lgan aksiya paketlari orqali ana shu korxonalarining xo'jalik boshqaruvini amalga oshiruvchi aksiyadorlik kompaniyalari, shu jumladan davlat aksiyadorlik kompaniyalari;

- muassis-korxonalar tomonidan ular faoliyatiga ko'maklashish uchun muassis-korxonalarining aksiyalari paketlarini boshqarish huquqsiz ayrim umumiy vazifalarni ularga topshirish yo'li bilan ixtiyoriylik asosida tashkil qilinadigan uyushmalar.

Xo'jalik birlashmalarining asosiy vazifalari va funksiyalari quyidagilardan iborat deb hisoblansin:

- tarmoq va iqtisodiyot sohaslarini barqaror rivojlantirishning istiqboli strategiyasini belgilash;

- marketing tadqiqotlarini tashkil qilish, ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardosh mahsulotlarning yangi turlarini ishlab chiqarishni (ishlar, xizmatlarni) o'zlashtirish, ularning jahon bozoriga kirib borishiga ko'maklashish;

- korxonalarni modernizatsiya qilish va texnologik jihatdan qayta qurollantirish, ushbu maqsadlarga xorijiy investitsiyalarni keng jalb qilishda yordam berish;

- ular tarkibiga kiruvchi korxonalar va tashkilotlarga axborot xizmatlarini ko'rsatish;

- kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishni tashkil qilish.

Unda shu narsa belgilab qo'yilganki, davlat boshqaruv, shu jumladan taqsimlash vazifalari, shuningdek ularning tarkibiga kiruvchi korxonalar faoliyatiga ma'muriy aralashuv xo'jalik boshqaruv organlarining vakolatiga kirmaydi.

Shundan so'ng 2004 yil 5 yanvarda esa "Davlat boshqaruv hududiy organlari tuzilmasini takomillashtiri to'g'risida"gi Vazirlar Mahkamasining qarori e'lon qilindi. Ushbu qarorga ko'ra viloyatlar, Toshkent shahri,

tumanlar va shaharlar hokimliklari boshqaruv apparatining namunaviy tuzilmasi berilgan.

Shunday qilib oxirgi yillarda davlat boshqaruvini yaxshilash bo'yicha sezilarli o'zgarishlar amalga oshirilmoqda.

Biroq hali ham takomillashtirilmagan yo'nalishlar mavjud. Respublika darajasida boshqaruvning tashkiliy tuzilmasini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- boshqaruv tizimining ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni tartibga solishning tarmoq tamoyilidan funksional va hududiy tamoyilga o'tish;

- hududlarni kompleks rivojlantirish bo'yicha respublika vazirliklari va idoralarining funksiya va vazifalarini qayta ko'rib chiqish. Ushbu jarayonda Iqtisodiyot vazirligining muvofiqlashtirish rolini kuchaytirish talab etiladi;

- respublika va mahalliy hokimiyat organlarining funksiyalari va vazifalarini belgilovchi me'yoriy-huquqiy hujjatlarning yangisini qabul qilish va mavjudlarini takomillashtirish.

Mintaqaviy va mahalliy rivojlanish sohasida umumdavlat boshqaruv organlarining funksiyalarini tartibga solish jarayoni quyidagilar bilan bog'liq bo'lishi kerak:

- hududiy xo'jalikning barcha subyektlari, umumdavlat va mahalliy boshqaruv organlari uchun qonunchilik-me'yoriy aktlarni ishlab chiqish;

- davlat mintaqaviy iqtisodiy siyosatining asosiy yo'nalishlarini aniqlash;

- mintaqalarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini tartibga solish bo'yicha prognoz hujjatlar tizimini yaratish;

- aholi turmush darajasining minimal miqdorini kafolatlashni ta'minlash;

- mintaqalararo muammolarni hal etish (Amudaryo past tekisligi, Farg'ona vodiysi, qishloq hududlari);

- umumdavlat manfaatlarni hisobga olgan holda ayrim hududlarning ustuvor rivojlanishini ta'minlash;

Mahalliy darajada (Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar, shaharlar, tumanlar, aholi punktlari) mintaqalarni kompleks rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari bo'lib quyidagilar bo'lishi mumkin:

- har bir hududning tabiiy-iqtisodiy xususiyatlarini hisobga olgan holda Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar, shaharlar va tumanlar hokimiyatlarining tashkiliy tuzilmasini takomillashtirish;

- bozor tipidagi yangi tashkiliy tuzilmalarni mintaqalardashakllantirish: mintaqaviy xolding kompaniyalarni, hududda xo'jalik yurituvchi subyektlarning mintaqaviy assotsiatsiyalari va uyushmalari, mustaqil

mintaqaviy tuzilmalarni (sug'urta va lizing kompaniyalari, tijorat va xususiy banklar, auditorlik va bozor xizmatlarini ko'rsatuvchi boshqa kompaniyalar);

- mintaqalararo iqtisodiy integratsiyani chuqurlashtirish, butun mintaqqa aholisi ehtiyojlarini qondirish uchun qo'shni viloyatlar ishtirokidagi qo'shma korxonalar yaratish;

- hududiy tuzilmalarni yaratish va rivojlantirish (erkin iqtisodiy zonalar, texnopolis va texnoparklarni). Erkin iqtisodiy zonalar yaratish uchun potentsial imkoniyatlar Toshkent, Samarqand, Navoiy, Jizzax va Qashqadaryo viloyatlarida mavjud.

Mahalliy darajada (shahar, ma'muriy tuman, aholi punktlari) tartibga solish funksiyalari quyidagi chora-tadbirlar hisobiga ta'minlanadi:

- ekologik jihatlarni hisobga olgan holda hududlarni muvozanatli rivojlantirish;

- mahalliy xo'jalikni tashkil qilish, tovar va xizmatlarni o'zida ishlab chiqarish uchun kichik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish;

- ijtimoiy sohani va adresli ijtimoiy himoyani rivojlantirish;

- yangi ish joylarini yaratish va aholining oqilona bandligini ta'minlash;

- yer-suv, mineral xom ashyo resurslaridan samarali foydalanish.

Mintaqalarni kompleks rivojlantirish uchun javobgar davlat tuzilmalari faoliyati samaradorligini va natijalarini baholash uchun me'zonlar tizimini va ko'rsatkichlarini ishlab chiqishni talab etadi (14).

Qisqacha xulosalar

O'zbekiston Respublikasida mahalliy tuzilmalar faoliyatini tartibga solishning samarali mexanizmini shakllantirish jarayoniga, avvalambor, mazkur davlat qurilishi institutining nisbatan yoshligi va institutsiyaviy jihatdan yaxshi rivojlanmaganligi to'sqinlik qilmoqda. Bu yerda mahalliy hokimiyat organlari faoliyatini hamda ularning respublika va tarmoq boshqaruv organlari bilan o'zaro munosabatlarini tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy negizning nomukammalligi ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Mahalliy faoliyatni tartibga solishning samarali usullarini amalga joriy etishdagi sustkashliklar iqtisodiy xususiyatga ega bir qator muammolar mavjudligi bilan izohlanadi.

Joylarda tabiatni muhofaza qilish faoliyatini tartibga solish sohasidagi vakolatlar va javobgarlikni respublika, tarmoq va mintaqaviy boshqaruv organlari o'rtasida taqsimlash bilan bog'liq ko'pgina dolzarb masalalar hal qilinmaganligi ham mahalliy faoliyatni tartibga solish mexanizmining ish sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Islohotlardan oldingi davrda ko'pgina

mintaqalarda kuzatilgan xo'jalik yuritish ekstensiv usullarining salbiy ta'siri, mahalliy tuzilmalarning tabiatni muhofaza qilish faoliyati qonun hujjatlari bilan yaxshi tartibga solinmaganligi, ekologiya sohasidagi ashaddiy qoidabuzarlarga qarshi kurashda mahalliy organlariga yetarli hokimiyat vakolatlari berilmaganligi, shuningdek O'zbekistondagi turli mintaqalarning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib ishlab chiqilgan ekologik xavfsizlikning ilmiy asoslangan standartlari mavjud emasligi shular jumlasidandir.

Mahalliy boshqaruvning umumdavlat, viloyat, shahar, tuman va birlamchi pog'onalari faoliyatini tartibga solish davlat tizimining ierarxik jihatini to'g'ri tushunish ko'rib chiqilayotgan tartibga solish mexanizmining mohiyatini anglab yetishda muhim ahamiyatga ega.

Mahalliy faoliyatni oqilonatartibgasolish prinsiplari, shakllari va usullarini hamda uning hozirgi holati va ustuvor yo'nalishlarini yaxshi bilish davlatning O'zbekistondagi ma'muriy-hududiy tuzilmalarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning sifatini oshirishga yo'naltirilgan mahalliy siyosatining mazmuni haqida yaxshi tasavvur beradi.

Hududiy tuzilmalar hayotining barcha sohalarini isloh qilish sur'atlari va sifati, shuningdek hududlarning mutanosib ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashga mazkur islohotlar jarayonining ta'siri darajasi davlat boshqaruvining turli pog'onalari (davlat, shahar, tuman hokimiyatlari, qo'rg'on va qishloq kengashlari)da mahalliy faoliyatni samarali tartibga solishning bosh mezonlaridir.

Muhokama va nazorat qilish uchun savollar

1. Mahalliy tuzilmalarning faoliyatini tartibga solishning mohiyati nimada?
2. Bozor iqtisodiyoti sharoitlarida mahalliy iqtisodni tartibga solish jarayoni qanday o'ziga xos xususiyatlarga ega?
3. Bozor iqtisodiyoti sharoitlarida mahalliy iqtisodiyotning tartibga solish obyektlarini aytib bering.
4. Bozor iqtisodiyoti sharoitlarida mahalliy iqtisodiyotning tartibga solish subyektlarini aytib bering.
5. Mahalliy tuzilmalarning iqtisodiy faoliyatini tartibga solishning qiyinchiliklari nimalarda namoyon bo'lmoqda?
6. O'zbekistonda mahalliy hokimiyat organlari faoliyatini tartibga solishning asosiy prinsiplarini aytib bering.
7. O'zbekistonda mahalliy faoliyatni tartibga solish mexanizmining vazifasi va mazmunini aytib bering.

8. Mahalliy hokimiyat organlari faoliyatini tartibga solish iqtisodiy usullarining vazifasi va mazmunini aytib bering.
9. Mahalliy tuzilmalar faoliyatini tartibga solish ma'muriy-texnikaviy usullarining vazifasi va mazmunini aytib bering.
10. Mahalliy tuzilmalar faoliyatini nazorat qilish va muvofiqlashtirishning farqi nimada?
11. Mahalliy faoliyatni tartibga solish mexanizmi turli funksional kichik tizimlarining ish xususiyatlarini aytib bering.
12. O'zbekiston Respublikasida mahalliy faoliyatni samarali tartibga solishni tashkil etish yo'lida qaysi muammolar va qiyinchiliklarga duch kelinmoqda?
13. Mahalliy iqtisodiyotni tartibga solish mexanizmini takomillashtirishning zarurligi nima bilan belgilanadi?
14. Byudjetlar o'rtasidagi munosabatlarning mushtarakligini ta'minlash sohasida qanday zahiralalar mavjud?
15. Mintaqalarda qulay investitsiya muhitini shakllantirishga nimalar xalaqit bermoqda?
16. Mahalliy tuzilmalar miqyosida pul-kredit siyosatining qaysi vositalari yaxshi ishga solinmagan?
17. O'zbekiston Respublikasida mahalliy kreditlar bozorining rivojlanishiga nima xalaqit bermoqda?
18. Mahalliy tuzilmalar miqyosida raqobat muhitining shakllanishiga nima monelik qilmoqda?

Asosiy adabiyotlar

11. Маҳаллий иқтисодиёт ва менежмент. С.С.Фулотов, Ш.Р.Холмунинов, М.З.Каланова таҳрири остида. -Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2004.
- 2.Зотов В.Б. Современные информационные технологии в реформировании жилищно-коммунального хозяйства Рос.муницип.акад. -М.:Прима-Пресс-М, 2005.
- 3.Котов В.А., Турдиев С.К. Маҳаллий иқтисодиётни тартибга солиш. -Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2004.
- 4.Прохорова В.В. Управление муниципальной собственностью (Отечество и зарубеж.опыт): Учеб.пособие. Краснодар: Куб ИТУ, 2003.

5. Урекян С.А. Муниципальный менеджмент и региональная экономика. Кишинэу, 2004.

Internet saytlari

1. www.ceep.uz - Информация
2. www.5ballov.ru - Информация
3. www.gov.uz - Республика Узбекистан
4. www.city.yar.ru/home/government/municipality/delegates.html/ -
Городское управление
5. www.kreml.org/opinions/104376126-73k/ - Городское хозяйство
6. www.inf.tsu.ru/webDesign/finf2.nsf/structurl/science_informatics-74k
- Городское управление
7. www.yabloko.ru/Themes/SG/Books/intro.html-55k/ - Информация
8. www.eup.ru/catalog/57-0.asp-21k - Каталог
9. [www.Review.uz\home\azticle.asp?m=62Rio\)=177](http://www.Review.uz/home/azticle.asp?m=62Rio)=177) - Городское
хозяйство
10. www.Biblio.rk\encazta\humanitarian\cicle.htm - Муниципальный
менеджмент
11. www.vqi.freenet.\trudy\dratisviko.htm - Муниципальная
экономика и менеджмент
12. www.Yabloko.ru/themes\belorus\belfrus-25.html - Информация

MUNITSIPAL IQTISODIYOT FANIDAN ILG'OR TA'LIM TEXNOLOGIYASI

«Mahalliy mehnat bozori» 5-mavzu, 2-soatga mo'ljallangan

1-ilova

Fakultet Kafedra Ta'lim bosqichi Talabalar soni O'qituvchi: O'quv darsi formasi	Iqtisodiyot va statistika «Mikro-makroiqtisodiyot» Bakalavriat 18 ta Kalanova Mu'tabar Zikirillaevna Ma'ruza mashg'uloti
Ma'ruza rejası:	1. Mahalliy mehnat bozorini tartibga solishning asosiy yo'nalishlari. 2. Mahalliy bozorlarini tartibga solishning konseptual asoslari. 3. Mahalliy ishchi kuchi bozorini bilvosita tartibga solish. 4. Mehnat birjalari va xususiy vositachilik firmalari.
O'quv darsining maqsadi	Talabalarga maxalliy mehnat bozorini tartibga solishning asosiy yo'nalishlari: ish bilan bandlikni rag'batlantirish; ishchi kuchini tayyorlash va qayta tayyorlash; ishsizlikni sug'urtalash; ishga kirishga yordam berish.
Pedagogik vazifalar mahalliy mehnat bozorini tartibga solishning asosiy yo'nalishlari to'grisida tushuncha berish. Ish bilan bandlikni rag'batlantirish yo'llarini yoritib berish. Respublikada ishchi kuchini tayyorlash va qayta tayyorlash xususiyatlarini ko'rsatish. Mahalliy mehnat bozorini tartibga solish yo'llarini yoritib berish.	O'quv faoliyatining natijalari: Mahalliy mehnat bozorini tartibga solishni asosiy yo'nalishlari. Ish bilan bandlikni rag'batlantirish borasidagi savollarga javob bera oladilar. Respublikada ishchi kuchini tayyorlash va qayta tayyorlash xususiyatlarini ko'rsatish. Mahalliy mehnat bozorini davlat tomonidan tartibga solish yo'llarini bilish.
Ta'lim vositalari	Ma'ruza matni, tarqatma materiallar, o'quv materiallari, kom'pyuter texnologiyasi.
Ta'limning usullari va turlari formalari.	Grafik organeyzlar. Ma'ruza, blits-so'rovnoma, insert taxnikasi. Keng ko'lamda guruhlar bilan ishlash.
Ta'lim sharti.	Dars o'tadigan xona guruhlar bilan ishlash uchun xona jihozlangan bo'lishi kerak.

**«Mahalliy mehnat bozorini» mavzusi bo'yicha
ma'ruzaning texnologik kartasi
(talabalarga oldindan ma'ruza matni tarqatiladi)**

Ish bosqichlari	Faoliyat mazmuni	
	O'qituvchiliki	Talabalarniki
1-bosqich O'quv mashg'ulotiga kirish (20minut)	1.1. Ma'ruzaning mavzusini, maqsadi va natijasini e'lon qiladi. 1.2. Darsni o'tkazish shakli va baholash mezonini tushuntiriladi (1-ilova). 1.3. Har bir talabaga ma'ruza matni tarqatadi (2-ilova). 1.4. Ma'ruzaning rejasi va tayanch iboralarini sharhlab beradi.	Eshitildi
2-bosqich Asosiy qism (60 minut)	2.1. Savollarga javob berishni taklif etadi. 1. «Mahalliy mehnat bozori» deganda nimani tushunasiz? 2. Mahalliy mehnat bozorini tartibga solishning asosiy yo'nalishlarni ko'rsating. 3. Ish kuchi bozorini tartibga solishning kontseptual asoslarini deganda nimani tushunasiz?	Savollarga javob beradilar.
1	2	3
2.2. Talabalarni 3 ta guruhga bo'ladi. kichik guruhdagi har bir talaba mavzusining bitta savoli bo'yicha «ekspert» bo'lib, kichik guruhdagi boshqa talabalarga shu savolni o'rgatish kerakligi haqida e'lon qiladi (zigzak texnikasi) (3-ilova).	2.3. Mavzudagi savollarni o'zlashtirish bo'yicha, ekspert guruhdagi har bir talabaga o'zining ekspert raqamini (1,2,3,) va ekspert varaqalarining tarqatadi, uning matnini ekranga tushirib (yoki chizib) sharhlab beradi (4-ilova).	3 ta kichik guruh 4 ta talabadan bo'linadilar.
2.4. Ishning natijasini baholash ko'rsatkichlari va mezonlari bilan tanishtiradi.	2.5. Ekspert guruhida ishni boshlanganligi haqida e'lon qiladi.	Ekranga qarab eshitadilar.
2.6. Kichik guruhdagi bir xil raqamli ekspertlarni uchrashuvini tashkil qiladi.		Savollarga javob tayyorlaydilar. Mavzu savollarni bir-biriga o'rgatadilar.

<p>2.7. Ekspertlarni o'zlarining avvalgi guruhlariga qaytaradi. Mavzu savollari bo'yicha bir-birlarini o'rgatishni davom ettiradi.</p> <p>2.8. Taqdimot qilish haqida e'lon qiladi. Maslahatchi sifatida sharhlaydi, aniqlik va tuzatish kiritadi. Mavzuning har bir savolini asosiy joylariga e'tibor qaratadi.</p>	<p>Mavzu bo'yicha tushunilmagan joylar to'ldiriladi bir-biriga o'rgatadilar, fikr almashadilar. O'rganilgan savollar bo'yicha chizmalar va jadvallar tayyorlaydilar.</p> <p>Guruh liderlari materiallaridan foydalanilgan holda qo'yilgan savollarga javob beradilar.</p>
<p>3-bosqich 3.1 Mavzu bo'yicha umumiy Xulosa (10minut) yakun yasaydi.</p> <p>3.2. Guruhlarga o'zaro bir-biriga O'zaro bir- birlarini baholaydi, baho berishni taklif etadi, natijalarni sharhlab beradi, natijalarni e'lon qiladi.</p> <p>3.3. Mustaqil ish uchun vazifa beradi: Ishsizlikning kelib chiqish sabablarini va uni bartaraf etishni yo'llarini aniqlab, sharhlab berish.</p> <p style="text-align: right;">Mustaqil ishning vazifasini yozib oladilar.</p>	

1-ilova

«Mahalliy mehnat bozori» mavzusi bo'yicha talabalarning faoliyatini baholash mezonni ko'rsatkichlari

1,5-2	ballgacha	-	«a'lo»
1,0-1,4	ballgacha	-	«yaxshi»
0,5-0,9	ballgacha	-	«qoniqarli»
0,0,4	ballgacha	-	«qoniqarsiz»

Ekspert guruhlarini baholash mezonlarining natijalari

Mezon	Mak. ball	Guruhlarga baholash natijasi		
		1	2	3
Axborotning to'raligi	1,0			
Tasvirlash (jadval chizish bilan axborot berish)	0,6			
Guruhning faolligi (qo'shimcha qilish, savollar-javoblar)	0,4			
Olingan ballar yeg'indisi	2			

Guruhda «Zigzag» texnikasidan foydalanib darsni tashkil qilish qoidasi

1-bosqich Mustaqil ish

O'quv materialini mustaqil o'rganish uchun guruhlar o'rtasida taqsimlash.

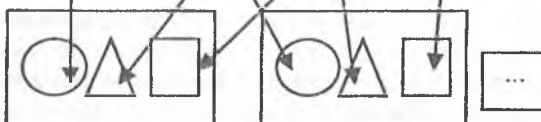
2-bosqich ekspertlarning uchrashuvi

Ekspert guruhlarda o'quv materiallarini hamkorlikda ishlash va o'rganishga tayyorlash

3-bosqich o'zaro o'rgatish

O'zaro o'rgatish, o'zaro tekshirish va olingan bilimlarni o'zaro baholash

O'zaro o'rgatish yagona bazaviy tomonga asoslanadi:

O'quv guruhi mayda guruhlarga bo'linadi. Guruhlarning har bir a'zosi o'rganilayotgan mavzuning ma'sul yo'nalishi bo'yicha ekspert bo'lib, qolgan guruh a'zolarini o'rgatadi.

Har bir guruhning maqsadi-hamma qatnashchilar mavzuni to'liq o'rganishini taqazo etadi.

4-ilova

Ekspert varag'i №1.

Dastlabki ekspertiza o'tkazish tartibi

1. Mehnat resurslarini tushunchasi.
2. Mehnat resurslarining hududiy xususiyatlari.
3. Ish bilan bandlik.

Klaster usulida izohlab bering.

Ekspert varag'i №2.

1. Ishsizlik turlari.
2. Ishsizlik darajasini aniqlash.

3. Ishsizlik va inflyatsiya.

Izohlab bering.

Ekspert varag'i №3.

1. Fillins egri chizig'i haqida gapiring.
2. Ish bilan bandlik darajasini oshirish.
3. Ish bilan bandlik va ishsizlik muammolari.

Klater usulida izohlab bering.

2-ilova

Blits – so'rovnoma

1. Mehnat resurslari deganda nimani tushunasiz?
2. Mehnat resurslarining hududiy xususiyatlari qanday?
3. Ish bilan band aholiga kimlar kiradi?
4. Ish bilan bandlik darajasi qanday aniqlanadi?
5. Mehnat resurslari balansi sxemasini chizib bering va izohlab bering?
6. Mehnat resurslaridan samarali foydalanish yo'llari qanday?

5-ilova

Guruhlarda ishlash qoidasi

- Har bir talaba o'z o'rtoqlariga quloq solishi; bir-birlariga nisbatan muloyim bo'lishi;
- Har bir talaba faol, birgalikda, buyurilgan vazifaga javobgarlik xissi bilan yondoshish;
- Har bir talaba kerak bo'lganda yordam so'rashi;
- Har bir talaba agar yordam so'rasa, yordam berish;
- Guruhlar ishi natijalarini baholashda har bir talabaning ishtirok etishi;
- Har bir talaba aniq bilishi;
- Boshqalarga yordam berib, o'zimiz o'rganamiz;
- Biz bitta qayiqdamiz, yoki birga suzamiz yoki birga cho'kamiz.

IZOHLI LUG‘AT

AGLOMERATSIYA BILAN BELGILANGAN IQTISOD — shaharlar rivojlanishi omili, korxonalar bir-biriga yaqin yerda joylashishi natijasida ishlab chiqarishning «arzonlashishi», ya’ni ishlab chiqariladigan tovar va xizmatlar tannarxining pasayishi

BOZOR — odamlar uchrashib, bitim tuzadigan real yoki tasavvur qilingan joy, turli tovarlar va xizmatlarning sotuvchilari va xaridorlarni uchrashtiradigan mexanizm.

CHET ELNING PORTFEL INVESTITSİYALARI — har xil qimmatli qoqozlarni xarid qilish yo’li bilan kapitalni joylashtirish va uning miqdorini oshirish.

DAVLAT MULKI — davlat tegishli bo’lgan va u umumdavlat manfaatlarida foydalanadigan umumiy (bo’linmas) mulk shakli. Mazkur mulk davlat iqtisod sektorining negizini tashkil etadi.

DAVLATNING IJTIMOİY SIYOSATI — davlat hokimiyat organlarining aholi alohida tabaqalarining turmush darajasini oshirish, aholini daromadlariga qarab tabaqalashtirish chegaralarini belgilash sohasida ma’lum maqsadlarga erishishga yo’naltirilgan harakatlari. Ish haqi, pensiyalar, nafaqalar, stipendiyalarning eng kam miqdorini belgilash davlatning ijtimoiy siyosatini amalga oshirishning muayyan vositalaridir.

DEPARTAMENTLASHTIRISH — o’z funksiyalarini bajarishning samaradorligini oshirish yoki mahalliy faoliyat subyektlarining o’sib borayotgan ehtiyojlarini ta’minlash maqsadida mahalliy hokimiyat organlarining tarkibiy bo’limlarini tashkiliy jihatdan ajratish jarayoni.

IJTIMOİY RIVOJLANISH — iqtisodiy o’sishni (ya’ni ishlab chiqarishning jismoniy hajmini ko’paytirishni) va iqtisodiy munosabatlarning sifat ko’rsatkichlarini oshirishni o’z ichiga oladigan murakkab tushuncha.

INNOVATSIYA — yangi texnologiyalar, mahsulot va xizmat turlari, ishlab chiqarish, moliya, tijorat, ma’muriy yoki boshqa xususiyatga ega tashkiliy-texnikaviy va ijtimoiy-iqtisodiy echimlar ko’rinishidagi yangiliklardan daromadli foydalanish.

IQTISODIYOT — aholining o’sib boruvchi ehtiyojlarini qondirish maqsadida ishlab chiqarish resurslaridan oqilona foydalanish tizimi.

ISHLAB CHIQRISH INFRATUZILMASI — iqtisodiyotning tovarlar va xizmatlarning sotuvchidan xaridorgacha bo'lgan oqimi harakatini yengillashtiruvchi strukturaviy elementlari. Aloqa vositasi, transport (yo'llar, aeroport), binolar, kanalizatsiya tizimlari, energiya ta'minoti tizimi

ISHSIZLIK — ishlashni xohlovchi mehnatga yaroqli aholining band bo'lmagan holati bo'lib, uning darajasi ishsizlar sonining iqtisodiy faol aholi soniga nisbati bilan aniqlanadi

ISTE'MOL BYUDJETI — xalqning turmush darajasini tavsiflovchi va ularning vazifasini ko'rsatuvchi aholining pul daromadlari va xarajatlari nisbati. Iste'mol byudjetining dinamikasini o'rganish aholining va uning alohida tabaqalarining turmush darajasida sodir bo'lgan o'zgarishlar haqida xulosa chiqarish imkonini beradi.

MA'MURIY MUXTORIYAT — boshqaruv organlarining o'z vakolatlari doirasidagi masalalarni mustaqil hal qilish huquqi.

MAHALLIY AHAMIYATGA MOLIK MASALALAR — davlat konstitutsiyasi, federal yoki mahalliy qonun hujjatlariga muvofiq, mahalliy tuzilma nizomida yuqorida zikr etilgan masalalar jumlasiga kiritilgan mahalliy tuzilma aholisining hayotini ta'minlash masalalari.

MAHALLIY MULK — mahalliy tuzilmaning mol-mulki.

MAHALLIY O'ZINI O'ZI BOSHQARISH — fuqarolarga mahalliy ahamiyatga molik masalalarni mustaqil hal qilish imkonini beradigan xalq hokimiyati shakli.

MAHALLIY O'ZINI O'ZI BOSHQARISHNING MANSABDOR SHAXSI — mehnat shartnomasiga asosan ishlaydigan saylab qo'yiluvchi shaxs, mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarida tashkiliy-farmoyish funksiyalarini bajaruvchi va davlat xizmatchisi hisoblanmagan shaxs.

MAHALLIY O'ZINI O'ZI BOSHQARISHNING VAKILLIK ORGANI — saylab qo'yiladigan mahalliy o'zini o'zi boshqarish organi.

MAHALLIY REFERENDUM — mahalliy ahamiyatga molik masalalar yuzasidan fuqarolarning ovoz berishi.

MAHALLIY RESURLAR — tabiiy, mehnat resurslari, kapital va xo'jalik yurituvchi subyektlar tasarrufida bo'lgan texnologiyalar hamda o'z hududlarida kechadigan iqtisodiy jarayonlarga ta'sir o'tkazish vakolati va imkoniyatiga ega bo'lgan boshqaruv tuzilmalari majmui

MAHALLIY SOLIQLAR VA YIG'IMLAR — mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari tomonidan mustaqil belgilanadigan soliqlar va yig'imlar.

MAHALLIY TUZILMA — hududida mahalliy o'zini o'zi boshqarish amalga

oshirilayotgan, mahalliy mulk, mahalliy byudjet va mahalliy o'zini o'zi boshqarishning saylab qo'yiladigan organlari mavjud bo'lgan shahar, qishloq yoki boshqa aholi yashaydigan hudud.

MARKAZLASHTIRISH — hokimiyat vakolatlarini tashkilotni boshqarishning yuqori bo'g'inida jamlash.

MER — mahalliy boshqaruv organi rahbari, ba'zi bir mamlakatlarda — mahalliy tuzilma rahbari.

MINIMAL ISTE'MOL BYUDJETI — insonni eng zarur ne'matlar bilan ta'minlash imkonini beradigan aholi daromadlarining eng kichkina darajasi. U ayni sharoitlarda inson hayot kechirishi uchun zarur bo'lgan eng kam ish haqi (daromadlar) miqdorini hisoblashga asosli yondashish imkonini beradi.

MUNITSIPAL IQTISODIYOT — aholigamunitsipal xizmatlar ko'rsatish uchun hududning barcha iqtisodiy resurslarini jalb qilish faoliyat predmeti bo'lgan munitsipal tuzilma iqtisodiyoti.

MUNITSIPAL IQTISODIYOT MODEL — munitsipal iqtisodiyotning eng muhim ichki xarakteristikalari va tashqi aloqalarini matematik formulalar, grafiklar, jadvallar yoki sxemalar ko'rinishidagi shartli tasviri.

MUNITSIPAL IQTISODIYOT SUBYEKTLARI — uy xo'jaligi, tadbirkorlik sektori va mahalliy hukumat bo'lib, mahalliy hamjamiyat farovonligining rivoji ular faoliyati va birgalikdagi hamkorligiga bog'liq.

MUNITSIPAL MOLIIYA — mahalliy ahamiyatta ega masalalarni hal qilish uchun moliyaviy resurslarni tashkil qilish, taqsimlash va ishlatish jarayonida paydo bo'ladigan iqtisodiy munosabatlar yig'indisi.

MUNITSIPAL TUZILMA — shahar (qishloq) manzilgohi, umumiy hududga birlashtirilgan bir nechta manzilgohlar, manzilgohning bir qismi hamda munitsipal mulk, mahalliy byudjet vasaylab qo'yiladigan mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlariga ega boshqa bir turdagi aholi yashaydigan hududlar.

MUNITSIPAL TUZILMA FAOLIYATINI BOSHQARISH — munitsipal tuzilmalar taraqqiyotidagi strategik maqsadlarni oqilona aniqlash va ularga erishish uchun zaruriy hisoblangan nazoratni rejalashtirish, tashkillashtirish va motivatsiyalash jarayoni.

MUNITSIPAL TUZILMANI RIVOJLANTIRISH DASTURI — munitsipal tuzilmani rivojlantirish bo'yicha maqsadlar, vazifalar, muddatlar va harakat rejalarini o'zida mujassamlashtirgan hujjat.

MUVOFIQLASHTIRISH — mahalliy tuzilmaning barcha bo'g'in va bosqichlari uzluksiz faoliyat ko'rsatishini ta'minlovchi mahalliy innovatsion menejmentning muhim funksiyasi. Muvofiqlashtirishning maqsadi —

tashkilotning barcha bo'g'inlari o'rtasida maqbul aloqalar o'rnatish orqali mazkur bo'g'inlar ishining muvofiqligini ta'minlash.

MEHNAT BOZORI — mehnat xizmatlari sotiladigan va sotib olinadigan murakkab ijtimoiy institut bo'lib, unda mehnat resurslari kasblar, sohalar va jo'g'rofiy rayonlar bo'yicha joy-lashtiriladi.

MEHNAT BOZORI TUZILMASI — turar joy fondi va xizmatlari majmuasi.

MOLIYAVIY INVESTITSİYALAR — mulkdorlik huquqini qo'lga kiritish maqsadida yoki transfert operatsiyalarini amalga oshirish uchun kapitalni qimmatli qog'ozlar (akiyalar, obligatsiyalar)ga joylashtirish.

NIZOM — mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining faoliyati, ularning boshqa tashkilotlar va fuqarolar bilan munosabatlari, mazkur organlarning mahalliy boshqaruvning ma'lum sohasi yoki xo'jalik-iqtisodiy munosabatlardagi huquqlari va majburiyatlarini tartibga soluvchi qoidalar to'plami.

NORMATIV ISTE'MOL BYUDJETI — muayyan sharoitlarda ijtimoiy jihatdan normal turmush darajasini ta'minlash imkonini beradigan aholi daromadlari darajasi. U ayni sharoitlarda inson normal hayot kechirishi uchun zarur bo'lgan o'rtacha daromad darajasini aniqlash imkonini beradi.

PREFEKT — markaziy va mintaqaviy hokimiyat organi joylardagi vakilining alohida instituti.

REAL INVESTITSİYALAR — mahalliy iqtisodiyotning muayyan tarmoqiga real kapitalni to'g'ridan to'g'ri joylashtirish.

REAL SARMOYALAR — iqtisodiyotning biror-bir sohasida real kapitalni o'sishini ta'minlaydigan to'g'ridan-to'g'ri qo'yilmalar.

REJALASHTIRISH — maqsadlarni aniq belgilash va ularni amalga oshirish yo'llarini tanlash.

SARMOYA BOZORI — institutlar va mexanizmlar tarmog'i bo'lib, uning yordamida aholining vaqtincha bo'sh turgan pul mablag'lari jismoniy kapitalga aylanadi hamda moliyaviy resurslar, asosiy iqtisodiy faoliyat subyektlari orasida, yanada samarali ishlatilishi uchun, qayta taqsimlanadi.

SARMOYALAR — saqlab turish va ko'paytirish maqsadida qo'yilgan kapital.

SHAHAR HUDUDLARINI BELGILASH (ZONALASHTIRISH) — yer uchastkalari qurilmalariga nisbatan chegara va zichlik cheklavlarni belgilash.

SHAHARNING INVESTITSION JOZIBADORLIGI — xo'jalik faoliyatini amalga oshirishning va sarmoya qo'yishning (hukumat ta'siri ostida bo'lgan) universal shart-sharoitlar majmui. Bu shart-sharoitlar ishlab chiqarish ko'lamlari va xarakterini o'zgartirish to'g'risida qaror qabul qilishga ta'sir etuvchi

shahar xo'jaligini tartibga solishning hamda xo'jalik munosabatlarining an'analari va amaliyoti bilan belgilanadi.

TO'G'RIDAN-TO'G'RI CHET EL INVESTITSİYALARI — uzoq muddatli loyihalarni amalga oshirish bilan bog'liq investitsiyalar.

TURAR JOY SOHASI — iqtisodiyotning turar joy, inshootlar, muhandislik va ijtimoiy infratuzilma elementlarini barpo etish va rekonstruksiya qilish, turar joy fondini boshqarish, saqlash va ta'mirlash bilan shug'ullanuvchi sohasi.

TURMUSH SIFATI — odamlar moddiy va ma'naviy ehtiyojlarining qondirilish darajasi va sifati. U ovqatlanish sifati, kiyim-kechaklarning sifati va zamonaviyligi, turar joyning shinamligi, sog'liqni saqlash, ta'lim, maishiy xizmat ko'rsatish sohalarining sifati, aholining dam olish imkoniyatlari, zo'riqishli vaziyatlar soni va darajasi singari ko'rsatkichlar orqali namoyon bo'ladi.

XALQNING TURMUSH DARAJASI — aholi jon boshiga to'g'ri keladigan har xil daromadlar miqdorini tavsiflovchi umumlashgan ko'rsatkich.

XUSUSIYLASHTIRISH — erkin tadbirkorlik va raqobatni rivojlantirish hamda davlat mulki monopoliyasiga barham berish maqsadida davlat mulki obyektlarini xususiy egalikka topshirish.

YANGILIK — yangi tartib, yangi odat, yangi usul, kashfiyot, yangi hodisa va yangilik xususiyatiga ega boshqa hodisalarni ifodalovchi atama.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

I.O‘zbekiston Respublikasi qonunlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari, Prezident farmonlari, qarorlari, farmoyishlari va I.A.Karimov asarlari

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси: Ўн иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида қабул қилинган. –Т.: “Ўзбекистон”, 1998.

2. Ўзбекистон Республикаси «Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида»ги Қонуни 1993 йил 2 сентябрь (қўшимча ва ўзгартишлар билан).

3. Ўзбекистон Республикаси «Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида»ги Қонуни. «Халқ сўзи», 1998 йил 2 март.

4. “Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш тадбирлари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони. «Халқ сўзи», 2005 йил 16 июнь.

5. «Микрофирмалар ва кичик корхоналарни ривожлантиришини рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони. «Халқ сўзи», 2003 йил 21 июнь.

6. «Коммунал хизмат кўрсатиш соҳасидаги иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг янги босқичи тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2001 йил 17 апрелдаги ПФ-2832 – сон Фармони.

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Турар жой мулкдорлари ширкатлари фаолиятини ривожлантиришнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида» 2002 йил 26 февралдаги ПФ – 3038 – сон Фармони

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Уй-жой мулкдорлари ширкатлари фаолиятини такомиллаштириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» Қарори. “Тошкент оқшоми”, 2005 йил 14 февраль.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Коммунал хизматлар тарифларнинг асоссиз равишда ўсиб кетишига йўл қўймаслик ҳамда улар учун ўз вақтида ва тўлиқ ҳисоб-китоб қилиниши учун истеъмолчиларнинг маъсулиятини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида» Қарори. “Тошкент оқшоми”, 2005 йил 14 февраль.

10. Указ Президента Республики Узбекистан от 26.11.1996 г. № УП –

1651 «О совершенствовании структуры органов управления хокимиятов городов районного подчинения».

11. Ўзбекистон Республикаси Президенти «Коммунал хизматлар соҳасида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг янги босқичи тўғрисида» Фармони 2002 йил 17 апрел.

12. Ўзбекистон Республикаси Президенти «Уй жой мулкдорлари ширкатлари фаолиятини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» Фармони. 2002 йил 26 февраль.

13. Давлат бошқаруви ҳудудий органлари тузилмасини такомиллаштириш тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, № 1-2, 2004 йил январь.

14. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Маҳалла йили» дастури тўғрисида» Қарори. 2003 йил 7 февраль.

15. «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Қонунинг Тошкент вилоятида ижро этилиши тўғрисида” Қарори. 1997 йил 5 июнь.

16. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов нутқи «Янги ҳаётни эскича қараш ва ёндашувлар билан куриб бўлмайди» «Халқ сўзи», 2005 йил 17 февраль.

17. Каримов И.А. Стратегия реформ — повышение экономического потенциала страны». Доклад на заседании Кабинета Министров Республики Узбекистан. “Народное слово”. 2003 год 18 февраль.

18. Каримов И.А. Эришилган марраларимизни мустаҳкамлаб, ислохотлар йўлларини излаб бориш — асосий вазифа». «Халқ сўзи», 2004 йил 10 февраль.

19. Каримов И.А. Биз танлаган демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. «Халқ сўзи». 2003 йил 25 апрель.

20. Каримов И.А. Ўзбекистон: барқарор ривожлантириш йўллари. -Т.: 2002.

21. Каримов И.А. Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — пировард мақсадимиз. -Т.: “Ўзбекистон”, 2000.

II. Mahalliy, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi va chet elda chop etilgan darsliklar

22. Маҳаллий иқтисодиёт ва менежмент. С.С.Фуломов, Ш.Р.Холмўминов, М.З.Каланова таҳрири остида. -Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2004.

23. Данилов А.С., Юлдашев З.А. Национальная экономика. —М.: 2004.

24. Гневкол М.В. Инновационное развитие муниципального образования М.В.Гневко Ин-т упр.и экономики Спд. ИУЭ, 2003.

25. Горный М.Б. Основы муниципальной экономики. -М.: Весь Мир, 2005.

26.Урекян С.А. Муниципальный менеджмент и региональная экономика. Кишинэу. 2004.

III. Mahalliy, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi va chet elda chop etilgan o'quv qo'llanmalari

27. Бабун Р.В. Вопросы муниципальной экономики: учеб.пособ. -М.: Моск. общест. науч. фонд., 2001.

28. Гладышев А.Г. Муниципальное управление: Учебное пособие для студентов. - М.: Муницип. Мир, 2002.

29. Джумаев З.А. Муниципал иқтисодиёт. –Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2004.

30. Котов В.А., Турдиев С.К. Маҳаллий иқтисодиётни тартибга солиш. –Т.: Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти. 2004.

31. Холмўминов Ш.Р. Кадрлар маркетинги. Маърузалар матни -Т.: ТДИУ, 2005.

32. Щербакова Г.Л. Маҳаллий молия менежменти. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти. 2004.

33. Прохорова В.В. Управление муниципальной собственностью (Отечество и зарубеж.опыт): Учеб.пособие. Краснодар: КубГТУ, 2003.

IV. Foydalanilgan ilmiy monografiyalar va maqolalar

34. Бекмурадов А.Ш. ва бошқалар. Ўзбекистон иқтисодиётни либераллаштириш йўлларида. 1-қисм. Макроиқтисодий сиёсат ва иқтисодий ислохотлар. – Т.:ТДИУ, 2005.

35. Бекмурадов А.Ш. ва бошқалар. Ўзбекистон иқтисодиётни либераллаштириш йўлларида. 2-қисм. Кичик бизнес ва тадбиркорлик ривож — давр талаби. – Т.: ТДИУ, 2005.

36. Фуломов С.С. Куч билим ва тафаккурда. –Т.: 2002.

37. Шарифходжаев М. Формирование открытого гражданского общества в Узбекистане. –Т.: Мир экономики и права. 2002.

38. Домина И.Н. Пути совершенствования системы управления собственностью муниципальных образований. - М.: 2003.

39. Зотов В.Б. Современные информационные технологии в реформировании жилищно-коммунального хозяйства Рос.муницип.акад. -М.: Прима-Пресс-М, 2003.

40. Калмыкова И.Ю. Совершенствование системы управления экономическими структурами муниципальных образований регион. Кострома, 2004.

41. Милославский С.Л. Реструктурирование отношений собственности в сфере муниципальной экономики в условиях рынка. — С-Пб. 2005.

42. Мунукян Р.Р. Муниципальная собственность и инвестиции. -М.: ФГНУРНЦГМУ, 2003.

43. Полбицын С.Н. Муниципальная экономика: инновационный путь развития. С.Н.Побицын; Урал.акад гос.службы. Науч. Исслед. Ин-т орг. Пра-ва и экономики. Екатеринбург:Уралскийакад гос.службы. 2004.

44. Широков А.Н., Юркова С.Н. Основы управления муниципальной собственностью. М.:Рос.науч.центр гос. и муницип. упр., 2004.

V. Foydalanilgan doktorlik, nomzodlik dissertatsiyalari

45. Вагапов Р.Ф. Муниципальная поддержка малого предпринимательства. На примере Республики Башкорстостан: Дис.канд.экон.наук. 08.00.05. Уфа, 2003.

46. Пискулина М.В. Муниципальный интерес и механизм его реализации: дис. Канд.экон. наук. 08.00.01. Тюмень, 2003.

47. Чувашова Т.А. Управление собственностью в условиях рыночной трансформации: Муниципальный аспект: Автореферат дис.канд.экон.наук. 08.00.05. Оренбург. Гос. Университет. Оренберг, 2003.

48. Шутова Л.А. Разработка методов повышения эффективности функционирования муниципального хозяйства: Автореферат канд. экон. наук. 08.00.058. -М.: 2004.

49. Шварцман Н.И. Формирование механизма управления муниципальной собственностью в условиях рыночных отношений: Автореферат дис.канд. экон. Наук 08.00.05. Моск.гос.строит. ун-т. М.: 2003.

VI. Magistrlik dissertatsiyalari, bitiruv malakaviy ishlari

50. Муяссаров Ш.Ж. Ўзбекистон минтақаларини иқтисодий ривожланишини тартибга солиш. Магистрлик диссертация. - Т.: ТДИУ, 2004.

51. Узakov Ф.Ф. Ўзбекистонда минтақавий иқтисодийётни ривожлантириш муаммолари. Магистрлик диссертацияси. -Т.: ТДИУ, 2005.

52. Асроров М.А. Иқтисодий ўсиш омиллари ва улардан фойдаланиш самарадорлиги. Битирув малакавий иши.- Т.: ТДИУ, 2004.

53. Нормуратова Н. Ўзбекистоннинг макроиқтисодий кўрсаткичларни таҳлил қилиш ва истиқболлари. Битирув малакавий иши. - Т.: ТДИУ, 2005.

VII. Ilmiy-amaliy anjumanlar ma'ruzalari to'plamlari, gazeta va jurnallar

54. Шмакова Н.Ю. «Муниципальная собственность: отношение и управление» Н.Ю. Вестник Томского государственного университета № 7, 2005.

55. «Бозор, пул, кредит» jurnali, 2005-2006 yillar sonlari.

VIII. Me'yoriy hujjatlar

56. Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирининг 2001 йил 27 апрелдаги 38-сон буйруғи билан тасдиқланган «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва турар жой мулкдорлари ширкатларини коммунал хизматлар ҳақини аҳоли ўз вақтида тўлиқ тўлашини таъминланганлиги учун рағбатлантириш тартиби тўғрисида» ги Низом.

IX. Pedagogik va axborot texnologiyalar bo'yicha o'quv adabiyotlar, uslubiy ko'rsatmalar

57. Mualliflar jamoasi. Iqtisodiy ta'limning o'qitish texnologiyalari. Uslubiy qo'llanma. — Т.: ТДИУ, 2005.

58. Назарова Ф.М. Образовательная технология по учебному предмету «Лизинговые операции». Технология обучения в экономическом образовании. Книга 1. Мет.пособ. — Т.: ТГЭУ, 2005.

59. Голиш Л. Введение в технологизацию обучения в экономическом ВУЗе. Технология обучения в экономическом образовании. Книга 2. Мет.пособ. — Т.: ТГЭУ, 2005.

X. Statistika to'plamlari, internet yangiliklari va veb saytlar

60. Ўзбекистон иқтисодий шароитида аҳоли даромадлари манбаи ва таркибининг ўзгариши. 2003, №12.

61. «Аҳоли ўсиши ва халқ истеъмоли молларини ишлаб чиқаришнинг ҳудудий хусусиятлари». Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси 2003, №1-2.

62. Инсон тараққиёти тўғрисида маъруза, “Ўзбекистон”, 2004.

63. www.economyta-culty.uz. — Экономика Узбекистана

64. www.uzreport.com — Новости Узбекистана

65. <http://www.informika.ru/text/exhibit/papers/2005/c11-3doc> — Информация, инновации, инвестиции — 2005

66. [www.Review.uz/home/azticle.asp?m=62Rio\)=177](http://www.Review.uz/home/azticle.asp?m=62Rio)=177) — Городское

хозяйство

67. www.Biblio.rk\encazta\humanitarian\cicle.htm - Муниципальный менеджмент

68. www.vqi.freenet.\trudy\dratisviko.htm - Муниципальная экономика и менеджмент.

69. www.Yabloko.ru\themes\belorus\belfrus-25.html – Информация

70. www.uz.infokom.uz. – Информация статистика

71. www.gorogl.gomel.bu.- Жилищно-коммунальное хозяйство

72. www.eco77.ru. – Экономика, статистика

73. www.list.angelsk.ru.- Городское хозяйство

74. www.prime-taass.ru. – Городская собственность

75. www.bearingpoint.ru – Экономическая информация

76. www.ceep.uz - Информация

77. www.5ballov.ru – Информация

78. www.gov.uz – Республика Узбекистан

79. www.city.yar.ru/home/government/municipality/delegates.html/ -

Городское управление

80. www.kreml.org/opinions/104376126-73k/ - Городское хозяйство

81. www.academout.ru/referates/14/-26k/ - Рефераты

82. www.inf.tsu.ru/webDesign/finf2.nsf/structurl/science_informatics-74k

– Городское управление

83. www.yabloko.ru/Themes/SG/Books/intro.html-55k/ - Информация

84. www.eup.ru/catalog/57-0.asp-21k – Каталог

MUNDARIJA

KIRISH	5
I BOB. MUNITSIPAL IQTISODIYOT SUBYEKTLARI	10
1.1. Munitsipal tuzilma va munitsipal tuzilma	10
1.2. Shaharlar munitsipal tuzilma sifatida va ularning rivojlanishi sabablari.....	14
1.3. Munitsipal iqtisodiyotning asosiy subyektlari.....	17
Qisqacha xulosalar	19
Muhokama va nazorat qilish uchun savollar	20
Asosiy adabiyotlar	20
Internet saytlari	21
II BOB. MUNITSIPAL IQTISODIYOTNING NAZARIY MODELI... ..	22
2.1. Munitsipal iqtisodiyot tushunchasi	22
2.2. Munitsipal iqtisodiyotning nazariy modeli	26
Qisqacha xulosalar	30
Muhokama va nazorat qilish uchun savollar	31
Asosiy adabiyotlar	31
Internet saytlari	32
III BOB. MUNITSIPAL TUZILMALARNI IQTISODIY RIVOJLANTIRISH MOHIYATI, OMILLARI VA UNI TARTIBGA SOLISH	33
3.1. Munitsipal tuzilmalarni iqtisodiy rivojlantirishning mohiyati va maqsadlari	33
3.2. Munitsipal iqtisodiyotni rivojlantirish resurslari	35
3.3. Munitsipal tuzilmaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini dasturiy boshqarish	38
Qisqacha xulosalar	41
Muhokama va nazorat qilish uchun savollar	42
Asosiy adabiyotlar	43
Internet saytlari	43
IV BOB. O‘ZBEKISTONDA MAHALLIY QURILISHNING YUZAGA KELISHI TARIXI VA HOZIRGI HOLATI.....	44
4.1. O‘zbekiston Respublikasida mahalliy huquq manbalari	44
4.2. Mahalliy hokimiyat vakillik organlarining tuzilmasi va mazkur organlari faoliyatining tashkiliy asoslari	47
4.3. Boshqa davlatlarning mahalliy tuzilmalari	49
Qisqacha xulosalar	52
Muhokama va nazorat qilish uchun savollar	54
Asosiy adabiyotlar	54

Internet saytlari	55
V BOB. MAHALLIY MEHNAT BOZORI	56
5.1. Mahalliy mehnat bozori tushunchasi, uning omillari va chegaralari	56
5.2. Mahalliy mehnat bozorida ishchi kuchiga bo'lgan talab	59
5.3. Ishchi kuchi taklifi	61
5.4. Mahalliy ishsizlik	62
5.5. Mehnat bozorini tartibga solish	64
Qisqacha xulosalar	66
Muhokama va nazorat qilish uchun savollar	67
Asosiy adabiyotlar	68
Internet saytlari	68
VI BOB. MAHALLIY KAPITAL BOZORLARI	69
6.1. Mahalliy kapital bozori, mahalliy hamjamiyatda kapital yetkazib beruvchilar va undan foydalanuvchilar	69
5.2. Munitsipal tuzilmaning investitsion jozibadorligini ta'minlashning asosiy yo'nalishlari	72
Qisqacha xulosalar	75
Muhokama va nazorat qilish uchun savollar	76
Asosiy adabiyotlar	77
Internet saytlari	77
VII BOB. MAHALLIY UY-JOY BOZORLARI	78
7.1. O'zbekistonda iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida uy-joy sohasining isloh qilinishi va uy-joy bozorining shakllanishi	78
7.2. Uy-joy bozorining o'ziga xos xususiyatlari	80
7.3. Uy-joy bozorida talab va taklif	82
7.4. Uy-joy bozorida o'zgarishlar	87
Qisqacha xulosalar	91
Muhokama va nazorat qilish uchun savollar	92
Asosiy adabiyotlar	93
Internet saytlari	93
VIII BOB. O'ZBEKISTONNING RESPUBLIKA, MINTAQAVIY VA MAHALLIY BOSHQARUV ORGANLARI O'RTASIDA VAKOLATLARNI TAQSIMLASH MEXANIZMI	94
8.1. Davlat hokimiyatining turli pog'onalari o'rtasida vakolatlarni taqsimlashning vazifasi va tamoyillari	94
8.2. Respublika, mintaqaviy va mahalliy boshqaruv organlari o'rtasida vakolatlarni taqsimlash jarayonining hozirgi holati	98
8.3. Respublika, mintaqaviy va mahalliy boshqaruv organlari o'rtasidagi o'zaro hamkorlik va aloqalarning samaradorligini oshirish yo'llari	101
Qisqacha xulosalar	106

Muhokama va nazorat qilish uchun savollar	107
Asosiy adabiyotlar	108
Internet saytlari	108
IX BOB. MAHALLIY (MUNITSIPAL) IQTISODIYOTNI TARTIBGA SOLISHNING ZAMONAVIY HOLATI	109
9.1. O'zbekiston Respublikasida mahalliy faoliyatni tartibga solish shartlari.....	109
9.2. O'zbekiston Respublikasida mahalliy tuzilmalarning iqtisodiy faoliyatini tartibga solishning hozirgi holati	113
9.3. Mahalliy tuzilmalarni iqtisodiy rivojlantirish tamoyillari	115
9.4. Mahalliy (munitsipal) iqtisodiyotni tartibga solish mexanizmini amalga oshirishning asosiy yo'nalishlari	116
Qisqacha xulosalar	118
Muhokama va nazorat qilish uchun savollar.....	119
Asosiy adabiyotlar	120
Internet saytlari.....	120
X BOB. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA BOZOR ISLOHOTLARNI CHUQURLASHTIRISH VA IQTISODIYOTNI EKRINLASHTIRISH SHAROTTIDA MAHALLIY IQTISODIYOTNI TARTIBGA SOLISHNING SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI	121
10.1. Mahalliy iqtisodiyotni tartibga solishni takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari va uning samaradorligini baholashning asosiy mezonlari ..	121
10.2. Mintaqa va mahalliy tuzilmalarni rivojlantirish strategiyasi	124
10.3. Ma'muriy islohotlar - mintaqa va mahalliy tuzilmalarning iqtisodiy rivojlanishining omili sifatida	128
Qisqacha xulosalar	134
Muhokama va nazorat qilish uchun savollar	135
Asosiy adabiyotlar	136
Internet saytlari	137
MUNITSIPAL IQTISODIYOT FANIDAN ILG'OR TA'LIM TEXNOLOGIYASI	138
IZOHLI LUG'AT	143
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR	148
MUNDARIJA	154

CONTENTS

INTRODUCTION.....	5
CHAPTER 1. SUBJECTS OF MUNICIPAL ECONOMY.....	10
1.1. Municipality and municipal structure.....	10
1.2. Cities as a municipal structure and reasons of their progress.....	14
1.3. Main subjects of municipal economy.....	17
Summary.....	19
Questions for Review.....	20
Basic Literature.....	20
Web Resources.....	21
CHAPTER 2. THEORETICAL MODEL OF MUNICIPAL ECONOMY... 22	22
2.1. Conception of municipal economy.....	22
2.2. Theoretical model of municipal economy.....	26
Summary.....	30
Questions for Review.....	31
Basic Literature.....	31
Web Resources.....	32
CHAPTER 3. ECONOMIC DEVELOPMENT OF MUNICIPAL STRUCTURES: ESSENCE, FACTORS, AND REGULATION..... 33	33
3.1. Essence and purposes of economic development of municipal structures.....	33
3.2. Development resources of municipal economy.....	35
3.3. Programmed management of social-economic development of municipal economy.....	38
Summary.....	41
Questions for Review.....	42
Basic Literature.....	43
Web Resources.....	43
CHAPTER 4. THE HISTORY AND CURRENT CONDITION OF FORMING LOCAL CONSTRUCTION IN UZBEKISTAN..... 44	44
4.1. The sources of local rights in the Republic of Uzbekistan.....	44
4.2. The formation of local governments and organizational bases of their activity.....	47
4.3. Local government structures in foreign countries.....	49
Summary.....	52
Questions for Review.....	54
Basic Literature.....	54

Web Resources.....	55
CHAPTER 5. LOCAL LABOR MARKET.....	56
5.1. Concept of local labor market, its factors and boundaries.....	56
5.2. Demand for labor force in local labor market.....	59
5.3. Labor force supply.....	61
5.4. Local unemployment.....	62
5.5. Labor market regulation.....	64
Summary.....	66
Questions for Review.....	67
Basic Literature.....	68
Web Resources.....	68
CHAPTER 6. LOCAL CAPITAL MARKET.....	69
6.1. Local capital market, capital suppliers and consumers in local community.....	69
6.2. Main directions of provision investment attractiveness of municipal structures.....	72
Summary.....	75
Questions for Review.....	76
Basic Literature.....	77
Web Resources.....	77
CHAPTER 7. LOCAL DWELLING MARKETS.....	78
7.1. Dwelling reformation in the conditions of liberalization of economy in Uzbekistan and forming of dwelling market.....	78
7.2. Proper characteristics of dwelling market.....	80
7.3. Supply and demand in dwelling market.....	82
7.4. Changes in dwelling market.....	87
Summary.....	91
Questions for Review.....	92
Basic Literature.....	93
Web Resources.....	93
CHAPTER 8. STATE AND LOCAL FINANCE.....	94
8.1. The essence and structure of state and local finance.....	94
8.2. Main functions of state finance and local finance.....	98
8.3. The structure of budget system of the Republic of Uzbekistan.....	101
Summary.....	106
Questions for Review.....	107
Basic Literature.....	108
Web Resources.....	108
CHAPTER 9. PRINCIPLES OF LOCAL(MUNICIPAL) POLICY IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN AND CURRENT CONDITION.....	109
9.1. Conditions of increase of the role of local government jurisdictions in the economic and social life of Uzbekistan.....	109

9.2. Principles and mechanisms of implementation of state policy in the local construction sphere.....	113
9.3. Current condition of local construction in the Republic of Uzbekistan.....	115
9.4.....	116
Summary.....	118
Questions for Review.....	119
Basic Literature.....	120
Web Resources.....	120
CHAPTER 10. MECHANISM OF AUTHORITY DISTRIBUTION AMONG REPUBLICAN, REGIONAL AND LOCAL JURISDICTIONS OF UZBEKISTAN.....	121
10.1. Tasks and principles of authority distribution among different stages of state authority.....	121
10.2. Current conditions of authority distribution processes among republican, regional and local jurisdictions.....	124
10.3. Analysis of regional development of the Republic of Uzbekistan.....	128
Summary.....	134
Questions for Review.....	135
Basic Literature.....	136
Web Resources.....	137
USING NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN ACADEMIC PROCESS.....	138
GLOSSARY.....	143
LIST OF BIBLIOGRAPHY.....	148
CONTENTS.....	154

**SH.R.XOLMO‘MINOV,
M.Z.KALANOVA, Z.A.DJUMAYEV**

MUNITSIPAL IQTISODIYOT

O‘quv qo‘llanma

Nashr uchun mas‘ul:

O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jang‘armasi direktori
Qurbonmurod Jumayev

Muharrir:

Sh.Saydaliyev

Musavvir va texnik muharrir:

A.Mamasoliyev. N.Ortiqov, Sh.Tojiyev

Musahhihlar:

Sh.Irzoyev

Internetdagi rasmiy saytimiz: www.tseu.uz, www.makroiqtisodiyot.narod.ru
Elektron pochta manzili: info@tseu.uz, anvar36@mail.ru

Terishga berildi 04.10.2005 y. Bosishga ro‘xsat etildi 20.11.2005 y.

Qog‘oz formati 60x84 1/16 Ofset bosma usulida bosildi.

Nashr bosma tabog‘i 10,0. Nusxasi 500.

Buyurtma №149

O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot
jang‘armasi nashriyoti, 700000, Toshkent,
J.Neru ko‘chasi, 1-uy.

«AVTO-NASHR» sho‘ba korxonasi
bosmaxonasida chop qilindi.

700005, Toshkent shahri, 8-mart ko‘chasi, 57-uy.

Xolmo'minov Shayzoq Rahmatovich
TDIU Iqtisodiyot va tadbirkorlik ishlari bo'yicha prorektori, iqtisod fanlari doktori, professor, Xalqaro mehnat va bandlik akademiyasi akademigi. U 4 ta monografiya, 8 ta risola, 2 ta darslik, 4 ta o'quv qo'llanma, 60 dan ortiq ilmiy maqola muallifi, 72 ta fan bo'yicha o'quv adabiyotlarining mas'ul muharriri.

Ilmiy ishlarining asosiy mavzusi mehnat bozorini shakllantirish va rivojlantirish hamda ularni modellashtirish muammolari.

Kalanova Mo'tabar Zikirillayevna
1978 yilda assistent, 1984 yilda katta o'qituvchi, 1986 yildan buyon esa "Makiqtisodiyot" kafedrasining dotsenti sifatida faoliyat yuritmoqda. 1983 yilda nomzodlik dissertatsiyasini himoya qilgan.

Yevrosiyo Jamg'armasining T99-0302, T00-0289, T02-0333 loyihalari rahbari, AQSh va Yevropa universitetlarining o'quv dasturlari, jimladan, Jahon banki (Vashington, 1993), Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (Vena, 1995),

Michigan Universiteti dasturlari ishtirokchisi. Uning 4 ta darslik (hammualliflikda), 6 ta o'quv qo'llanma, 1 ta monografiya, 6 ta ilmiy risola va 2 ta ma'ruzalar matni hamda 50 ga yaqin maqolalari chop etilgan va 35 tadan ko'proq o'quv qo'llanmalarga mas'ul muharrir bo'lgan.

Ilmiy ishlarining asosiy mavzusi O'zbekistonda ijtimoiy soha iqtisodiyoti, mahalliy iqtisodiyot va menejmentga bag'ishlangan.

Djumayev Zayniddin Ahmedovich
"Makroiqtisodiyot" kafedrasida katta o'qituvchisi. U 3 ta darslik, 4 ta o'quv qo'llanma hammuallifi, 2 ta o'quv qo'llanma muallifi. Ilmiy ishlari hududiy iqtisodiy siyosat, iqtisodiy o'tish muammolariga bag'ishlangan.